

O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI SOG`LIQNI SAQLASH VAZIRLIGI
TOSHKENT TIBBIYOT AKADEMIYASI URGANCH FILIALI

UMUMIY GIGIENA KAFEDRASI

«TASDIQLAYMAN»

Toshkent tibbiyot akademiyasi
Urganch filiali o`quv ishlari bo`yicha direktor
muovini, t.f.d., professor _____

I.A.Qilichev

«_____» _____ 2006 yil

*Bilim doirasi: 720000 - «Sog`liqni saqlash»
Bilim yo`nalishi: 5720100 - «Davolash ishi»
5720200 - «Pediatriya ishi»*

FUQAROLAR MUHOFAZASI VA FAVQULODDA VAZIYATLAR

FANIDAN MA`RUZA MATNLARI TO`PLAMI

DAVOLASH VA PEDIATRIYA FAKULTETI
TALABALARI UCHUN

Ma`ruza matnlari to`plami fan bo`yicha
namunaviy dasturlar asosida tuzilgan

“TAVSIYA ETILGAN”

Umumiy gigiena kafedراسi

№ 9 sonli bayonnoma

“22 ” may 2006yil

kafedra mudiri : t.f.d., professor

Do`schanov B.A. _____

Urganch – 2006

Tuzuvchilar:

Do`shanov
Baxtiyor Allaberganovich- Tosh TA Urganch filiali Umumiy gigiena ka-
fedrasi mudiri t.f.d., professor

Nuralieva
Hafiza Otaevna - Toshkent tibbiyot akademiyasi Urganch filiali umumiy gigiena
kafedrasi dotsenti

Yusupova
Orzigul Bobojonovna - Toshkent tibbiyot akademiyasi Urganch filiali umumiy gigiena
kafedrasi dotsenti

Taqrizchilar:

Abdullaev
Ibodulla Qo`chqarovich - Toshkent Tibbiyot Akademiyasi Urganch filiali ijtimoiy gigiena
kafedrasi

Qayumov A.M. – Toshkent Pediatriya Tibbiyot Instituti H'arbiy
kafedrasi mudiri, podpolkovnik

Ishchi dastur

2002 yilgi namunaviy dastur asosida tuzilgan

Toshkent Tibbiyot Akademiyasi
Urganch filiali MO'Q ida muhokama
qilingan.
Toshkent Tibbiyot Akademiyasi
Urganch filiali ilmiy kengashida
tasdiklangan
26 avgust 2005 yil (1-son
bayonnoma)

Ma'ruzalar rejasi

No	Ma'ruzalar mavzusi	Soat
1.	Fuqaro muhofazasining hozirgi zamon urushida tutgan o`rni, fuqaro muhofazasi vazifalari	2
2.	Fuqaro muhofazasining halq ho`jaligi ob'ektlari va tibbiyot institutarining tashkiliy tuzilishi	2
3.	SHikasitlanish o`choqlarining tibbiy-taktik tasnifi	2
4.	Aholini yalpi qirg`in qurollaridan va favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilishning asosiy printsip va vositaliri	2
5.	Fuqarolarni fuqaro muhofazasi va favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish sohasidagi o`qishlarni tashkil etish	2
6.	Fuqaro muhofazasi tibbiyot xizmatini tashkiliy tuzilishi. Zararlangan aholi uchun davolash evakuatsiya ta`minotini tashkil qilish asoslari	2
7.	Fuqaro muhofazasi tibbiyot tuzilmalari va fuqaro muhofazasi tibbiyot xizmati muassasalarini shuningdek ah`olini fuqaro muhofazasi vositaliri bilan ta`minlash	2
8.	Jarohatlanganlarga ixtisoslashgan tibbiy xizmatni tashkil etish	2
9.	Bakteriologik (biologik) shikastlanish o`chog`ida epidemiyaga qarshi tadbirlarni o`tkazish	2
Jami		18

Ma'ruza № 1

Mavzu: **Fuqorolar muhofazasining hozirgi zamon urushida to'tgan o`rni.**
Fuqarolar muhofazasining asosiy vazifalari

Mavzuning maqsadi:

- Fuqorolar muhofazasining hozirgi zamon urushida to'tgan o`rnini tushintirish
- Fuqorolar muhofazasining tibbiy fanlar ichida to'tgan o`rnini tushintirish
- Fuqorolar muhofazasi tarkibi va asosiy vazifalari to`g`risida tushunchaga ega bo`lish

Kutilayotgan natijalar: Talabalar ma'ruza eshitgandan keyin bilishlari kerak:

- FM tashkilotining tarkibiy tuzilishi va vazifalarini
- FM ning h'arbiy bo`lmagan tuzilmalarini vazifalarini tarkibini
- FM tashkilotining jamiyatda to'tgan o`rnini

Ma'ruza rejalari

- FM tashkilotining to'tgan o`rni
- FM tashkilotining asosiy vazifalari
- FM tashkilotining tarkibiy tuzilishi

O`qituvchining №1 ma'ruza bo`yicha izohi

Bizning mamlakatimizda Fuqorolar muhofazasi bu- tinchlik va harbiy sharoitlarda olib boriladigan umumdavlat mudofaa tadbirlari sistemasining tarkibiy qismi bo`lib, insonlar va halk ho`jaligi obektlarini dushman tomonidan yalpi kirg`in qurollari qo`llanilganda, avariya holatlarida, shuningdek tabiy h`olat va bahtsiz hodisalar bo`lganda aholiga yordam berish uchun tashkil qilinadi. Dushman tomonidan yalpi kirg`in qurollari qo`llanilganda, shuningdek bahtsiz hodisalar, avariya h`olatlari, tabiy ofatlar bo`lganda aholini tibbiy taminlash uchun mamlakat sog`liqni saqlash sistemasi tarkibida Fuqorolar muhofazasi tibbiyot hizmati degan mahsus tashkilot tuzilgan. U sog`liqni saqlash sistemasining asosiy tarkibiy qismi bo`lib, aytib o`tilgan holatlarda muhim tibbiy masalalarni echish uchun mo`ljallaniladi. Bu vazifalarni bajarish uchun FMTH kuch va vositalar bilan taminlangan. FMTH tarkibiga rahbariyat, boshqarish organi h'arbiy bo`lmagan tuzilmalar va muassasalar kiradi.

Fuqorolar muhofazasi qo`rsida biz siz bilan dushman tomonidan qo`llaniladigan yadro quroli, kimyoviy qurol, biologik qurol qo`llanilganda hosil bo`lgan jarohatlanish o`choqlarining tibbiy – taktik h`arakteristikalarini bilan tanishamiz.

Ana shunday qurollar qo`llanilganda aholi orasida sanitar yo`qotishlar qanday bo`ladi va bu nimalarga bog`liq bo`ladi, aholini himoyalani darajasi qanday ana shular aniqlaniladi. SHuningdek ah`oli orasida samarali tibbiy tadbirlarni olib borishimiz uchun shikastlanish o`choqlarini tibbiy taktik h`arakteristikalarini bilan tanishamiz.

Sobiq sovet ittifoqi 1946 yilda yoppasiga qurolsizlanish, yadro qurolini ishlab chiqarmaslik, saqlamaslik, 3 oy ichida uni zapaslarini yo`qotish to`g`risida proektini taklif qilgan edi. Biroq hozirgi vaqtda ayrim davlatlar ana shu dahshatli qurol-yarog`larni ko`plab ishlab chiqarishga va yoppasiga zararlanish qurollarini sinab ko`rishga intildi va intilayotir. Zamonaviy qurol yarog` turlari juda hilma-hil, shunday eqan ular necha–necha yuzlab shaharlarni, milionlab kishilarni qirib tashlashi ham mumkin. SHu bilan birga hozir zamonaviy qurol turlari keng qo`llanilishi mumkin. Malumki o`tgan urushlarda odamlar asosan otilgan o`qdan zararlangan bo`lsalar, zamonaviy urushda yoppasiga nur hastalıkları, qo`yish kasallıkları, radiatsiyadan zararlanish hollari ko`proq yuz beradi. Zah`arli moddalar va biologik qurollar qo`llanilishi milionlab odamlarni qirilib ketishiga olib kelishi mumkin.

Hozirgi vaqtda o`nlab davlatlar: AQSH, Rossiya, Angliya, Frantsiya, Hitoy va boshqa davlatlar ko`plab yadro zahirasiga ega. Ommaviy kirg`in qurollari raketalar, samolyotlar, tashlanadigan aviobombalar, artileriya snaryadlari, minalar, torpedalar va h`arbiy texniqaning hozirgi taraqqiyot darajasiga mos boshqa turdagi vositalar ko`rinishida ishlatilishi mumkin. Kelgusi jahon urushi (Agarda NATO davlatlari shunday urush boshlashga jurat etsalar) raketa yadro urushi bo`lishi aniq. Buning zararlovchi tasiriga teng keladigan qurol yo`q. Bu urushda asosiy shikast etkazuvchi vosita sifatida esa turli klassdagi raketalardan foydalaniladi. SHunday eqan tibbiy xizmatdagi kishilardan davolash evakuatsiya choralarini ko`rish, tibbiy yordam ko`rsatishga oid amaliy ko`nikmalarni puhtalik bilan egallash talab qilinadi. Bundan tashqari yuqorida tilga olingan zamonaviy qurollardan odamlarni muhofaza qilish, odamlarga sanitariya nuqtai nazaridan ishlov berish, shuningdek zah`arli moddalarni aniqlay bilish masalalari h`am muhim ah`amiyat kasb etadi. Ana shunday qurollar qo`llanilganda himoyalanih printsiplarini o`rgatadigan fan bu fuqorolar muhofazasi h`isoblanadi.

Fuqorolar muhofazasi tashkiloti bu halq ho`jaligining hamma obektlarida jumladan sog`liqni saqlash sistemasida ham mudofaa sistemasi tomonidan tashkil o`tilinadi.

Fuqorolar muhofazasi tashkilotining asosiy vazifalariga qo`yidagilar kiradi:

-Aholini dushmanning yalpi qirg`in qurollaridan va zamonaviy hujum qurollaridan himoya qilish.

-H`arbiy sharoitda halq ho`jaligi tarmoqlarini ishini kuchaytirishga qaratilgan chora tadbirlarni olib borish.

-SHikastlanish o`choqlarida, tabiiy ofat rayonlarida, yirik avariya h`olatlarida kechiktirib bo`lmaydigan qo`tqaruv ishlarini olib borish.

Bu vazifalarni amalga oshirish uchun FM bir qator tadbirlarni olib borishi kerak bo`ladi. Ah`olini yalpi qirg`in qurollaridan himoya qilish uchun himoya inshootlari ko`riladi, shahsiy himoya vositalari to`planadi, himoya vositalarini to`g`ri ishlatish bo`yicha, tibbiy yordam ko`rsatish va ah`olini yirik shah`arlardan shah`ar ortiga evakuatsiya qilishga tayergarlik ishlari bo`yicha aholini o`qitish ishlari olib boriladi.

H`arbiy sharoitda halq hujaligi obektlarini ishini ko`tarish maqsadida ana shu obektlar ishlab chiqaradigan mahsulotlarning sifati va sonini oshirishga qaratilgan chora tadbirlar olib boriladi. Bunday tadbirlar qatoriga ishchilar va hizmatchilarni himoyalash uchun yashirinish joylari qurish, yadro qurollarning shikastlovchi omillaridan stanok va qurilmalarin himoya qilish, portlaydigan, yonadigan, kuchli tasir qiladigan zararli birikmalarni zahiralarni kamaytirish, gaz va elektr energiyalarni etarli bo`lishi uchun sharoit yaratish, texnologik jarayoni h`arbiy sharoitga moslab o`zgartirish kabilar kiradi.

Kechiktirib bo`lmaydigan qo`tqaruv ishlarini olib borish o`z tarkibiga fuqorolar muhofazasi organining boshqaruvini, kuch va vositalarini tayyorlashni ham oladi. Qo`tqaruv ishlari odamlarni qo`tqarish, shikastlanganlarga tibbiy erdam ko`rsatish va ularni shikastlanish o`chog`idan evakuatsiya qilish maqsadida olib boriladi.

Olib boriladigan qo`tqaruv ishlariga quyidagilar kiradi:

-SHikastlanish o`chog`ida va FM kuchlarining h`arakatlanish yo`llarida razvedka olib borish

- Yong`inni o`chirish
- Yiqilgan himoya inshootlarini ochib tashlash
- Odamlarni hafsiz joylarga chiqarish
- SHikastlanganlarga tibbiy yordam ko`rsatish va ularni shikastlanish o`chog`i atrofiga evakuatsiya qilish.

Fo`qqrolar muhofazasi tashkilotining faoliyati shartli 3 davrga bo`linadi: tinchlik davri, dushman hujum qilish havfi davri; dushman hujumini izini yo`qotish davri. FM ish faoliyatining bunday davrlarga bo`linishi har hil sharoitda qanday tadbirlar o`tkazish va ularni hajmini belgilab berish uchun kerak bo`ladi. FM tashkilotini tashkil qilishning asosiy printsipti bu agressiv davlatlar hujum qilganda ah`olini himoya qilish.

Tibbiyot instito`tlarida FM ning tashkiliy tuzilishi.

FM haqk ho`jaligining hamma obektlarida tashkil qilinadi, shu jumladan sog`liqni saqlash muassasalarida ham. SHuningdek dushman tomonidan qo`llaniladigan yalpi qirg`in qurollari va zamonaviy hujum vositalaridan o`z vaqtida himoyalash maqsadida, h`arbiy sharoitda tibbiyot instito`tlarining ishini yahshilash uchun sharoit yaratish va o`z vaqtida qo`tqaruv ishlarini olib borish maqsadida tibbiyot instito`tlarida h`am FM tashkiloti tashkil qilinadi.

Instito`t FM tashkilotining nachalniki rektor bo`ladi. FM tashkilotini tashkil qilish, uning tuzilmalarini tayerlash va FM tadbirlarini o`tkazish uchun u asosiy javobgar shahs h`isoblanadi. Tibbiyot instito`tining FM nachalniki Sog`liqni saqlash ministrligi FM nachalnikiga va shu instito`t joylashgan territoriya FM nachalnikiga bo`ysunadi. Instito`t FM nachalnikining bo`yrug`i bilan material-tehnika taminot, evakuatsiya bo`yicha o`rinbosari tayinlanadi. Bo`lardan tashqari tezqor guruh va evakuatsion komissiya tuziladi. Evakuatsiya komissiyasining raisi bitta prorektor bo`ladi.

FM ning tashkiliy tuzilishining asosiy elementlariga quyidagilar kiradi: rahbariyat, shtablar, hizmatlar, evakuatsiya komissiyasi va FM kuchlari.

Rahbariyat bu har hil darajadagi FM nachalniklari bo`lib ular FM ning ahvoliga va dushman tomonidan yalpi kirg`in qurollari qo`llanilganda ah`olini va halq ho`jaligini himoya qilish uchun olib boriladigan tadbirlarning bajarilishi uchun javobgar shahs h`isoblanadi. Dushman hujum qilgan sharoitda ular ah`oliga habar berish, himoya qilish va hujum qoldirgan izni bartaraf qilish chora tadbirlarini yuqoridagi nachalniklarning bo`yrug`ini ko`tmasdan olib borishga javobgar bo`ladilar. FM tuzilmalariga ular to`g`ridan to`g`ri yoki shtab orqali rahbarlik qiladilar. Har bir FM tashkilotida shtab tashkil qilinadi va u boshqaruv organi bo`lib h`amma amaliy ishlarning tashkilotchisi h`isoblanadi. SHtab ishlari FM nachalnikining bo`yrug`i bilan amalga oshiriladi. FM sining ish faoliyati davrida mahsus ishlarni bajarish uchun mahsus hizmat turlari tuziladi. Baza bor yo`qligi va mahalliy sharoitga bog`liq holda FM nachalnikining bo`yrug`i bilan FM ning quyidagi hizmat turlari tuzilishi mumkin:

- yashirinish joylari
- aloqa bo`limi
- yong`inga qarshi bo`lim
- tibbiy bo`lim
- injenerlik bo`limi

-radiatsiyaga va kimyoviy qurolga qarshi himoya bo`limi

-transport, komunal texnik, jamoat tartibidagi ko`rikchi, ovqatlanish, o`simlik va hayvonlarni himoyalash xizmat turlari tuzilishi mumkin. Har bir xizmat turi o`zini mahsus xizmatini bajarish uchun o`z kuchi va vositalariga ega bo`ladi. Bu xizmatlarni qorhona rahbariga bo`ysunadigan shtab tashkil qiladi. Bu xizmatlarning nachalniklari ularni tashkil qilgan qorhonaning rahbari h`isoblanadilar. Xizmat nachalniklari FM va shtab nachalniklari bilan tadbirlarni rejalashtirishda qatnashadilar.

FM kuchlariga tuzilmalar, muassasalar va FM ning h`arbiy qismlari kiradi. Ular asosan yalpi qirg`in qurollari qo`llanilganda, tabiiy ofatlar, bahtsiz hodisalar yuz berganda ah`oliga yordam berish uchun tashkil qilinadi.

-FM kuchlarining asosini FM ning h`arbiy bo`lmagan tuzilmalari tashkil qiladi. Ular halq hujaligi obektlarida ishchi va hizmatchilardan tashkil qilinadi. Bunday tuzilmalarda ishlashga erkaklar 16 yoshdan 60 yoshgacha, ayollar 16 yoshdan 55 yoshgacha qabo`l qilinadi. Tuzilmalarga invalidlar 1 va 2 guruh, homilador allar, 8 yoshgacha bolasi bor bo`lgan ayollar ishga olinmaydi.

Tuzilmalar ikki hilda bo`ladi: umumiy turdagi va xizmat tuzilmalari. Umumiy turdagi tuzilmalar FM kuchlarining asosiy yadrosi bo`lib, o`choqda kechiktirib bo`lmaydigan qo`tqaruv ishlarini olib borish uchun tayinlaniladi. Umumiy turdagi tuzilmalarga qo`tqaruv otryadlari, malumot to`plovchi otryadlar kiradi.

Hizmatdagi tuzilmalar shikastlanish o`choqlarida mahsus vazifalarni bajarish uchun mo`ljallaniladi. Ularga aloqa bo`limi, yong`inga qarshi komanda, zararsizlantirish komandalari, avtokalonna, jamoa tartibidagi qo`riqlash komandalari kiradi. Qishloq ho`jalik obektlarida o`simlik va hayvonlarni himoya qilish guruhlari ham tuziladi. Bo`ysunishi bo`yicha tuzilmalar obektga oid va territoriyaga oid tuzilmalarga bo`linadi.

Obektga oid tuzilmalar ana shu obektning FM nachalnikiga bo`ysunadi va ana shu obektga qo`tqaruv ishlarini olib boradi. Territoriyaga oid tuzilmalar ana territoriya FM nachalnikiga bo`ysunadi va ana shu territoriyada qo`tqaruv ishlarini olib boradi.

Tuzilmalarning bir qismi o`rmon yong`inlariga qarshi qo`rashish uchun tayyor qilib qo`yiladi. Yana bir qismi esa bahtsiz hodisa, tabiiy ofat, katta avariyaarning izlarini bartaraf qilishda qo`tqaruv ishlarini olib borish uchun tayer qilib qo`yiladi.

FM ning h`arbiy qismlari ko`proq tashkillashgan kuch bo`lib eng og`ir uchastkalarda qo`tqaruv ishlarini olib borish uchun mo`ljallaniladi.

Evakuatsiya komissiyasiga obekt rahbarlarining o`rinbosarlari boshchilik qiladilar. Evakuatsiya komissiyasi zimmasiga dushman hujum qilish havfi bo`lganda ah`olini katta shah`arlardan qishloqjoylariga ko`chirishni rejalashtirish va amalga oshirish ishlari yuqlatiladi. Evakuatsiya qilinganlarni qabo`l qilish, kerakli narsalar bilan taminlash uchun qishloq va sovhozlarda qabo`l qiluvchi komissiyalar tashkil qilinadi.

Maruzaning taminlanishi:

-mavzu bo`yicha jadvallar

-mavzu bo`yicha shemalar

Tekshirish uchun savollar:

- FM tashkilotining tayinlanishi tarkibiy tuzilishi va vazifalarini ayting
- FM ning tibbiyot instito'larida tarkibiy tuzilishini tushintirib bering
- FM ning aholini yalpi qirg'in quollaridan himoya qilish uchun olib boradigan tadbirlari nimalardan iborat
- Kechiktirib bo'lmaydigan qo'tqaruv ishlari deganda nimalarni tushinasiz
- FM ning tibbiyot instito'larida tashkiliy tuzilishini ayting
- FM ning tibbiyot instito'laridagi rahbariyatiga kimlar kiradi

Asosiy va qo'shimcha adabiyotlar: 1, 2, 3, 4.

Ma'ruza №2

Mavzu: SHikastlanish o'choqlarining tibbiy-taktik h'arakteristikasi

Mavzuning maqsadi:

- YAlpi kirg'in quollari va shikastlanish o'chog'lari haqida tushunchaga ega bo'lish
- YAlpi kirg'in quollaridan hosil bo'lgan shikastlanish o'chog'larini turlarini bilish
- YAlpi kirg'in quollarini ta'sir qilish omillari va yo'llarini bilish
- YAlpi kirg'in quollari ta'sirida yuzaga keladigan sanitar yo'qotishlar va kasalliklarni bilish

Kutilayotgan natijalar: ta'labalar ma'ruza eshitgandan keyin bilishlari kerak:

- YAlpi qirg'in quollarini va ular qo'llanilganda hosil bo'lgan shikastlanish o'choqlarining turlarini
- YAdro quolining shikastlovchi omillari shikastlanish o'chog'ining zonalarini va undagi tahminiy sanitar yo'qotishlar miqdorini
- Zah'arlovchi moddalarning turlari organizmga tushish yo'llari qo'llanilish h'olatlari va kimviy zararlanish o'chog'ining turlarini
- Bakteriologik quolning o'ziga hos hususiyatlari turlari va ish yo'llarini

Ma'ruza rejalari:

- YAdro quolini shikastlovchi omillari va shikastlanish o'chog'ining tibbiy taktik h'arakteristikasi
- Kimyoviy quol turlari shikastlanish o'chog'ining tibbiy taktik h'arakteristikasi
- Biologik quol shikastlanish o'chog'ining tibbiy taktik h'arakteristikasi

O'qituvchining №2 ma'ruza bo'yicha izohi

Kimyoviy zararlanish o'chog'i deganda kimyoviy quol ta'siriga uchragan barcha odamlar hayvonlar ob'ektlar inshootlar texnikalar atmosfera o'simliklari bo'lgan territoriya tushuniladi. Kimyoviy zararlanish o'chog'ining o'ziga hos hususiyati qaysi zah'arlovchi

modda qo'llanilganligiga shuningdek uni qo'llash usuliga, yil fasliga, ob- havo sharoitiga ba'zi bir boshqa omillarga bog'liq.

Kimyoviy zararlantirish o'chog'ining katta kichikligi eng avvalo dushman tarafidan zah'arlovchi moddalarning qanday agregat holatda qo'llanilishi, shuningdek qilingan hujumning kuchi bilan belgilanadi. Zah'arlovchi moddalarni mo'ljallagan joyga etkazish uchun katta kalibrdagi raketalar va aviobombalar qo'llanilgan taqdirda, kimyoviy zararlantirish o'choqlari juda katta maydonlarda paydo bo'ladi.

Dushman tomonidan zah'arlovchi moddalar suyuq tomchi holatda qo'llanilganda zararlantirish o'chog'ining maydoni dastlabki vaqtda ancha kichik bo'ladi. Agar zah'arlovchi modda havoning er usti qatlamida Bug` yoki tuman holda tursa, u holda zararlantirgan bo'lo't havo oqimi bilan birga shamol esayotgan tomonga qarab esadi. Soatiga 3-6 km tezlikda esayotgan kuchsiz shamolda havo oqimi tik ko'tarilmasa, zah'arlantirgan bo'lo't zah'arlantirish hususiyatini saqlagan holda 20-50 km masofagacha so'zib borishi mumkin. Demak birlamchi zararlantirish o'chog'iga nisbatan shamol esayotgan tomondagi vaqt o'tishi bilan oqib kelayotgan zah'arlovchi moddalar oqimiga duch kelishi mumkin. Bunda kimyoviy zararlantirish o'chog'i kattalashadi.

Kimyoviy zararlantirish o'chog'ining barqororligi qo'llanilgan zah'arlovchi moddalarning turi va uning qo'llash usuli bilan belgilanadi.

Beqaror kimyoviy zararlantirish o'chog'i zah'arlovchi modda gaz, bug` tuman holda qo'llanilganda hosil bo'ladi. Beqaror kimyoviy zararlantirish o'chog'i zah'arlantirish hususiyatini 3-6 soat mobaynida saqlab turadi, shundan keyin o'choqda bo'lish havfi juda kamayadi. Protivogazni signal bilan yoki tegishli habar berilgandan keyin echish kerak.

Beqaror zararlantirish o'chog'i dushman tomonidan chidamli zah'arlovchi moddalarni suyuq tomchi holda yoki yopishqoq suyuqlik holda qo'llanilgan taqdirda hosil bo'ladi. Yil fasliga ob-havo sharoitiga va joyning rel'efiga qarab zah'arlovchi moddalar zah'arlantirish hususiyatini bir necha haftagacha va hatto oylargacha saqlab turishi mumkin.

Zah'arlovchi moddalar havo ochiq, issiq kunda, o't-o'lanlar bo'lmagan joyda tezroq bug'lanadi. Hatto V gazlar guruhidagi juda chidamli zah'arlovchi moddalar h'am bunday sharoitlarda zah'arlantirish hususiyatini 1-3 so'tka mobaynida ushlab turadi. Bunda shuni nazarda to'tish kerakki, zo'r berib bug'lanish natijasida zararlantirgan terri toriya ustidagi havoda zah'arlovchi moddalar bug'ining miqdori juda ko'payib ketishi mumkin. Havo sovuq bo'lo'tli bo'lganda, o't o'lanlar qalin joyda yoki o'rmonzorlarda suyuq-tomchi holda qo'llanilgan zah'arlovchi moddalar ancha o'zoq vaqtga qadar saqlanib turishi mumkin.

Hozirgi vaqtda kimyoviy zararlantirish o'chog'i to'rt turga bo'linadi.

Tez ta'sir qiladigan zah'arlovchi moddalar hosil qilgan kimyoviy zararlantirish o'chog'i birinchi daqiqalarda ko'p kishilarni zararlantirishi, klinik simptomlarni jadallik bilan rivojlanishi va ular ko'p sanitar yo'qotishlar vujudga kelishi bilan ta'riflanadi. Bu sharoitda shahsiy himoya vositalarini o'z vaqtida kiyish, zararlantirish o'chog'ida ziddi zah'arlar va himiyaga qarshi individual paketlar yordamida o'ziga va bir biriga tibbiy yordam ko'rsatish tadbirlari katta ah'amiyatga ega.

Sekin ta'sir qiladigan zah'arlovchi moddalar hosil qilgan kimyoviy zararlantirish o'chog'i asta sekinlik bilan sanitar yo'qotishlarning jang maydonida rivojlanishi bilan ifodalanadi. Bu

sharoitda tibbiy xizmat kuchlari va vositalarini tashkil qilishda, tibbiy saralash o`tkazish va zararlangan kishilarga birinchi shifoqorgacha bo`lgan tibbiy yordam ko`rsatish hamda evakuatsiya tadbirlarini shoshilmasdan o`tkazishga imkoniyat yaratilgan bo`ladi.

CHidamli zah`arlovchi moddalar zarar etkazish hossasini bir necha soatgacha saqlab oladi. SHu sababli zararlanish o`chog`ida kishilarning ust boshlari, yara bog`lamlari zah`arlovchi moddalarni o`ziga singdirib olish hususiyatiga ega. Zararlanish o`chog`ida h`arbiy hizmatchilar va zararlangan kishilarga qisqa vaqt ichida sanitar ishlovini o`tkazish kerak bo`ladi.

YAdro quolini shikastlovchi omillari quyidagilardan iborat:

- portlash to`lqini yoki zarba to`lqini
- yorug`likning nurlanishi
- yorib kiruvchi radiatsiya
- joylarni zararlaydigan radiaktiv moddalar
- elektromagnit impul's

Zarba to`lqini portlash markazidan h`amma tomonga tovush tezligidan h`am katta tezlikda tarqaladigan, juda katta bosimda siqilgan havo zonasidan iborat. Siqilgan havo zonasida hosil bo`lgan eng katta havo bosimi va atmosfera bosimi orasidagi bosimining farqi zarba to`lqini frontidagi yuqori bosimni tashkil etadi.

Zarba to`lqini yadro portlashi vaqtidagi asosiy shikastlovchi omil bo`lib h`isoblanadi va jami portlash energiyasining tahminan 50% shu omilga to`g`ri keladi.

Zarba to`lqinidan shikastlanish 4 darajaga bo`linadi. Birinchi daraja engil shikastlanish. Bunday shikastlanganlarda asosan funktsional bo`zilishlar: garang bo`lib qolish, eshitish qobiliyatining pasayishi, bosh aylanishi, no`tq bo`zilishi, ayrim hollarda miyaning yopiq shikastlanishi ko`zatiladi.

Ikkinchi daraja-o`rta darajadagi shikastlanish. Bunday shikastlanganlarda asosan ichki a`zolarning zararlanishi ko`zatiladi. Og`iz, burun, quloqdan o`rtacha qon ketishi paydo bo`ladi. Tayanch-suyak sistemasida mushak paylarining o`zilishi va sinishi ko`zatiladi.

Uchinchi daraja og`ir shikastlanish. Bunday shikastlanganlarda shikastlanish simptomlari yaqqol ko`rinadi. Ularda bir soatdan bir necha so`tkagacha hushdan ketish hollari ko`zatiladi.

To`rtinchi daraja o`ta og`ir shikastlanish. Bunday shikastlanganlarda h`ayotiy muhim a`zolar funksiyasining bo`zilishi, hushdan ketish, qon aylanishi va nafas olishdagi bo`zilishlar bilan nomoyon bo`ladi.

Bakteriologik qurol qo`llanilganda hosil bo`lgan shikastlanish o`chog`ining tibbiy taktik h`arakteristikasi

Bakteriologik qurol bu odamlarni qishloq ho`jalik mahsulotlarini va hayvonlarni zararlash uchun qo`llaniladigan patog`en mikroorganizmlar, ularni toksinlari va mo`ljalga etkazuvchi vosita.

Bakteriologik qurolning o`ziga hos hususiyatlari quyidagilardan iborat:

1. Juda kam miqdorda ko`p odamni zararlashi
2. Har bir yuqumli kasallik uchun yashirin davrning borligi
3. YUqumli kasallikning kasal odamdan sog` odamga yuqishi

4. Ta'sirining davomliligi, ko'pgina spora hosil qiluvchi mikroorganizmlar o'zoq vaqt tashqi muhitda saqlanadilar. Ko'pgina mikroorganizmlar o'tkazuvchilarda h'am o'zining hayot faoliyatini davom qiladilar, m-n: chuma ko'zgatuvchisi burga organizmida bir yilga yaqin yashaydi.

5. Topishning qiyinligi. Radiaktiv va zah'arli vositalarni tashqi muhitda sifat va miqdor jihatidan aniqlash asboblari bo'lsa bakteriologik qurolni va uni turini aniqlash uchun asbobning yo'qligi.

6. Tanlab ta'sir qilishi. M-n: o'simliklarni zararlash uchun (fitofloroz), hayvonlarni zararlash uchun alohida (krupnaya rogatog'o skota) faqat odam uchun (h'olera, chinchechak). Dushman ko'proq odamlarni h'olok qiladigan yoki tarkibdan chiqaradigan ko'zgatuvchilarni qo'llaydi.

7. Kimyoviy va yadro qurollarini ishlab chiqishga qaraganda bakteriologik qurolni ishlab chiqishni nisbatan arzonligi.

Bundan tashqari bu qurolning o'ziga hos xususiyatlaridan yana: biologik qurolning himla hilligi; bir vaqtning o'zida bir qancha kasallik ko'zgatuvchisini qo'llash mumkinligi; mahsus bo'lmagan o'tkazuvchilarni qo'llash.

Epidemiologik havfi bo'yicha bakteriologik va virusologik agentlar 3 ta guruhga bo'linadi:

1. YUqori qantog'iozli;
2. Kam kontagiozli;
3. Kontagiozsiz.

Epidemiya ko'zg'ash maqsadida yuqori kontagiozli kasallik ko'zgatuvchilarini h'arbiy holatda dushman tomonidan qo'llanilishi ishonchli h'isoblanadi.

Kasallikni tarqalishi uchun uchta omil bo'lishi kerak:

1. Infektsiya o'chog'i
2. YUqish mehanizmi
3. YUqtiradigan aholi

Bunday qonuniyatlarni bilish epidemiya bilan qo'rashish usullarini anglashga yordam beradi. Bo'lar orasida muhimlari: ko'zgatuvchilar va ularni olib yuruvchilarni o'ldirish maqsadida dezinfektsiya, dezinfektsiya va deratizatsiya o'tkazish; oziq ovqatlar va suvni biologik vositalardan saqlash uchun tadbirlar; umumiy va shahsiy gigiena qoidalariga rioya qilish; yuqtirishni oldini olish uchun shahsiy himoya vositalarini qo'llash; dushman tomonidan qo'llanilgan ko'zgatuvchini turiga qarshi aholini qarshiligini oshirish maqsadida spetsifik va nospetsifik profilaktika tadbirlarini olib borish.

SHuni ham esda to'tish kerakki dushman epidemiyaga qarshi tadbirlarni murakkablashtirish maqsadida har hil usullarni qo'llashi mumkin. Bu qurolni qo'llash usuli quyidagilardan iborat:

1. Bakterial aerozollar holatida
2. Zararlangan o'tkazuvchilarni qo'llash bilan
3. Diversiya usulida

Eng havflisi bakterial qurollarni aerosol holatida qo'llash h'isoblanadi. Cho'kadigan mikroorganizmlar oziq-ovqatlarni, suvni, tuproqni, texnika, inshootlarni zararlab 2 chi zararlanish o'chog'ini paydo qiladi.

SHuni ham esda to'tish kerakki, hamma zararlangan terriyoriya bir hilda epidemiologik ah'amiyat kasb qilmaydi. Asosan odamlar ko'p yashaydigan va ishlaydigan shaharlar, aholi punktlari, halq ho'jaligi ob'ektlari epidemiologik ah'amiyat kasb qiladi.

Odamlar kam yashaydigan terriyoriyada epidemik jarayon rivojlanmaydi va u erda epidemiyaga qarshi tadbirlarni olib borish shart emas. SHuning uchun bu terriyoriya va o'zi zararsizlanishi uchun qoldiriladi. Epidemiyaga qarshi chora tadbirlar odamlar ko'p yashaydigan joylarda olib boriladi. YUqirishni aerosol usulida kasallik shu terriyoriyada tezda rivojlanadi ko'p sonli odamlarda va og'ir kechadi.

Tashuvchilarni qo'llaganda terriyoriya chegarasi aniq bo'lmaydi va kasallik asta sekinlik bilan rivojlanadi.

Ma'ruzaning ta'minlanishi:

- Mavzu bo'yicha jadvallar
- Mavzu bo'yicha shemalar

Tekshirish uchun savollar:

- Yadro qurolining turlari, mo'ljalga etkazuvchi vositalar va uning shikastlovchi omillarini ayting;
- yadro qurolidan shikastlanish o'chog'ining tibbiy taktik h'arakteristikasi va tahminiy sanitar yo'qotishlarni ayting;
- kimyoviy qurol turlari va organizmga tushish yo'llarini tushintiring;
- kimyoviy quoldan hosil bo'lgan shikastlanish o'chog'i, uning turlari va tahminiy sanitar yo'qotishlarni aytib bering;
- biologik qurol, o'ziga hos hususiyatlari va mo'ljalga etkazish vositalari to'g'risida gapirib bering;
- bakteriologik quoldan hosil bo'lgan shikastlanish o'chog'larining tibbiy taktik h'arakteristikasini tushintirib bering.

Asosiy va qo'shimcha adabiyotlar: 1, 2, 3, 4

Ma'ruza №3

Mavzu: Aholini yalpi qirg'in quollaridan va favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilishning asosiy printsip va vositalari.

Mavzuning maqsadi:

- Yalpi kirg'in quollaridan himoyalani sh inshootlari, turlari va ularga qo'yiladigan talablarni bilish

-yalpi qirg'in quollaridan himoyalani sh vositalari, turlari to'g'risida tushunchaga ega bo'lish

- Respiratorlar, engil himoya kostumlari to'g'risida tushunchaga ega bo'lish
- Himoyalani sh vositalarini qo'llash va saqlash qoidalari bilan tanishish

Kutilayotgan natijalar: -Talabalar ma'ruza eshitgandan keyin bilishlari kerak:

-Himoyalani sh inshootlarining turlari, ularga qo'yiladigan talablar va foydalanish qoidalarini

- Protivogazlar, ularning turlari, ulardan foydalanish qoidalarini
- Respiratorlar turlarini va ulardan foydalanishni
- Himoya kostumlari va ularni kiyish qoidalarini

Ma'ruza rejalari:

- Qollektiv himoya inshootlari
- Eng oddiy pana joylar
- Radiatsiyaga qarshi pana joylar
- YUqori nafas yo'llarini himoyalovchi vositalar
- Terini himoyalovchi vositalar

O'qituvchining №3 ma'ruza bo'yicha izohi

Qollektiv himoya vositalariga radiaktiv, zah'arlovchi moddalar va bakterial vositalardan himoyalovchi mahsus jihozlangan injenerlik inshootlari va ob'ektlari kiradi. Ushbu inshootlar kishilarni yadro quroli, zah'arlovchi moddalar va bakterial vositalar hamda oddiy qurollar ta'siridan himoya qiladi.

Hozirgi vaqtda barcha himoya vositalari 5 ta guruhga bo'linadi:

- dala fortifikatsion inshootlari
- o'zok vaqtga mo'ljallangan fortifikatsion inshootlar
- mahsus foydalanish uchun qurilgan inshootlar
- h'arakatdagi ob'ektlar
- fuqoro mudofasi sistemasidagi inshootlar

Qollektiv himoya inshootlari kishilarni ommaviy zarar etkazuvchi qurollar ta'siridan to'liq saqlaydi va ular 3 hilga bo'linadi:

-yashirinish joylari – bu inshootlar germetik h'olda ko'rilgan bo'lib, ommaviy zarar etkazuvchi qurol- yadro zaryadi portlashidan hosil bo'lgan shikastlovchi omillardan hamda zah'arlovchi moddalar va bakterial vosita aerozollaridan to'liq himoya qiladi;

-radiatsiyaga qarshi pana joylar-ushbu inshootlar radiaktiv zararlanish paydo bo'lgan joylarda kishilarni radiatsion zararlanishdan himoya qiladi;

-eng oddiy pana joylar-urush vaqtida jang maydonlarida ushbu inshootlar hamisha qo'l ostida bor bo'lgan vositalar yordamida tarlaniladi.

YAshirinish joylari asosiy honadan va yordamchi honalardan, ya'ni kirish yo'llaridan, fil'trovchi ventilyatsion honalardan, sanitariya o'zelidan, qish vaqtida honadonlarni isitish uchun mo'ljallangan isitish honalaridan ayrim hollarda himoyalangan dizel qurilmasi va

artezian kudugi uchun mo`ljallangan honalardan iborat bo`ladi. Katta hajmdagi yashirinish joylarida oziq-ovqat mahsulotlarini saqlash uchun hona ajratilishi mumkin.

Dala sharoitida qollektiv himoya vositalari sifatida engil yashirinish joylari va blindajlardan keng foydalaniladi. Engil yashirinish joylari ularni ishlatilishiga qarab turli hajmda bo`lishi mumkin. Eng oddiy yashirinish joylari vzvod bo`linmasi uchun mo`ljallangan joylar h`isoblanadi. Bu yashirinish joylari 8-10 kishiga mo`ljallangan bo`ladi. Lekin ba`zi hollarda qisqa muddatga 20-25 kishini joylashtirish mumkin. Ushbu yashirinish joylari qo`mondonlik punktlari, hamda tibbiyot punktlari uchun ham qurilishi mumkin.

YAshirinish joylarini ko`rishda qator qilib etkazilgan 10-15 sm qalinlikdagi to`sin-tahtalardan, temir-beton elementlaridan, metal prokatlardan va boshqa shu kabi materiallardan foydalaniladi. YAshirinuvcchi kishilar joylashtirilgan honalarga radiaktiv, zah`arlovchi moddalar va bakterial vositalar bilan zah`arlangan havo kirmasligi uchun barcha teshiklar germetik qilib yopiladi.

YAshirinish joylari odatda kamida ikkitadan kirish yo`liga ega bo`lib, ular qarama-qarshi tomonlarga joylashtiriladi. YAshirinish joylarining yo`laklari ko`p hollarda ikki shluzli tamburlar shaklida jihozlanib, ular asosiy honadan ajratilgan holda bo`ladi. Yo`lakning tashqi tomoniga mustahkam himoya eshik o`rnatiladi. Bunday eshik yadro zaryadi portlashining zarba to`lqinini to`sib qolish uchun xizmat qiladi.

Hozirgi vaqtda dala joylarni filtrlash ventilyatsiya apparatlari FVKP-M-2 va FVKP-2, FVA-100\ 50 va FVA-50 \25 bilan jihozlash mumkin. Filtrlash ventilyatsiya kompleksi FVKP-M-1: ikkita filtrlovchi yutuvchi FV-50 asbobi, ERV-49 markali ventilator, URV-1 havo sarfini ko`rsatuvchi moslama, ikkita suruvchi germetik eshik, havo o`tkazuvchi trubalar hamda germitizatsiya qilish uchun 100 m kv qog`ozdan iborat bo`ladi.

Filtrlash ventilyatsiya sistemasi 2 tartibda: ventilyatsiya va filtrlash ventilyatsiya tartibida ishlashi mumkin. Birinchi tartibda havo radiatsion changlardan tozalanadi, ikkinchi tartibda esa havo radiaktiv modalardan, zah`arlovchi moddalardan va bakterial vositalardan tozalanadi.

Hozirgi vaqtda yashirinish joylarida havo tarkibidagi ruhsat etilgan SO 2 miqdori 1 % ni tashkil qiladi. Ayrim hollarda SO 2 miqdorini h`arbiy hizmatchilarning jangovarlik xususiyatlarini bo`zmagan holda qisqa muddatga 2- 3 % gacha etkazish mumkin.

Radiatsiyaga qarshi pana joylar. YAshirinish joylaridan tashqari, dala sharoitida radiatsiyaga qarshi pana joylar ham ko`riladi. Bu inshootlar kishilarni radiaktiv moddalardan himoyalaydi va yorug`lik nurlanishidan himoya qiladi. Bundan tashqari radiatsiyaga qarshi pana joylar o`tuvchi radiatsiyadan, qisman yadro portlashining zarba to`lqinidan, zah`arlovchi moddalarning suyuq tomchisidan va bakterial vositalar aerozollarining bevosita kishilar terisiga tushidan saqlaydi.

Eng oddiy pana joylar. Ushbu yashirinish joylari kishilarni odatdagi o`kotar qurollardan, yondiruvchi moddalardan hamda ommaviy zarar etkazuvchi qurollar ta`siridan qisqa muddatga himoya qilish uchun mo`ljallangan.

Eng oddiy pana joylar sifatida jang maydonlarida handaklar, usti yopik handaklar, tirqishlar, blindajlar, ertulalar va boshqa chuqurliklardan keng foydalaniladi.

Usti ochiq handak. Handakning chuqurligi 170-180 sm, yuqori qismining eni 110-120 sm, pastki qisminiki 80 sm qilib etkiziladi. YAshirinuvchi kishilarga yadro zaryadi portlashi natijasida paydo bo`lgan zarb to`lqining shikastlovchi ta`sirini kamaytirish maqsadida u egri-bugri shaklda yoki burchak shaklida tayorlaniladi.

Usti yopiq handak. Bunday handaklar yadro qurolining barcha shikastlovchi omillaridan hamda zah`arlovchi moddalar, bakterial vositalar, odatdagi qirg`in qurollaridan himoya qilish imkonini ancha oshiradi.

SHahsiy himoya vositalari

SHahsiy himoya vositalari filtrlovchi va ajratuvchi protivogazlar, respiratorlar va terini himoyalovchi vositalarga bo`linadi. Ularning hammasi o`zining himoyalash hususiyatiga ko`ra filtrlovchi va ajratuvchilarga bo`linadi. Filtrlovchi vositalarning himoyalash hususiyati havoni himoyalovchi materiallar orqali o`tkazishga asoslangan bo`lib, unda havo radiaktiv, zah`arlovchi moddalar va biologik vositalardan tozalanadi. Ajratuvchi vositalarning himoyalash hususiyati odam organizmini tashqi muhitdan to`la ajratishga qaratilgan bo`ladi. Nafas olish uchun kerak bo`lgan havo pnevmatog`en yoki pnevmatafor usulida ishlaydigan kislorod apparatlari yordamida olingan bo`ladi.

Foydalanishiga himoyalovchi vositalar quyidagilarga: umumharbiy, mahsus, fuqorolar uchun mo`ljallangan va sanoatda qo`llaniladigan vositalarga bo`linadi.

Nafas a`zolarini himoyalovchi vositalar.

Nafas a`zolarini himoyalovchi vositalarga filtrlovchi (PMG, PMG-2, SHR, GP-4U, PG-5, DP-6, DP-6M ), ajratuvchi (IP-4, IP-5) protivogazlar, respiratorlar R-2, SHB-1 va qo`l ostida bo`lgan vositalar kiradi.

RSH-4 markali umumh`arbiy filtrlovchi protivogaz. Bu protivogazlar nafas a`zolari, ko`z va yuzni zah`arlovchi, radiaktiv moddalar va bakterial vositalardan himoya qilishning asosiy vositasi bo`lib h`isoblanadi.

Protivogazlar filtrlovchi yutuvchi qorobka yuz qismi va haliachadan iborat.

Filtrlovchi yutuvchi qorobka nafas olinadigan havoni radiaktiv, zah`arlovchi moddalar va bakterial vositalardan tozalash uchun hizmat qiladi. U tsilindr shaklida bo`lib, qorobqaning tagida nafas olinadigan havo kirishi uchun teshik bo`ladi. Tozalangan havo qorobka qopqog`iga burab o`rnashtirilgan naycha orqali o`tib ketiladi. Filtrlovchi yutuvchi qorobka mustahkam bo`lishi uchun unda burama joylar bo`ladi. Qorbqaning ichki qismi havo oqimi bo`ylab to`tungga qarshi filtr va mahsus ishlov berib faollashtirilgan ko`mir solingan yutgich bilan ta`minlangan. Bu yutgich ko`pincha shihta deb ataladi.

To`tungga qarshi filtr-mahsus ingichka tolali asbest moddasi qo`shib preslangan qog`ozdan iborat bo`lib, filtrning yuzasini ko`paytirish maqsadida u qat-qat qilib bo`qiladi. SHu sababli uning yuzasi 200 sm kv ni tashkil qiladi.

Faollashtirilgan ko`mir protivogaz qorobkada asosiy yutuvchi vosita bo`lib h`isoblanadi. Faollashgan ko`mirning zah`arlovchi yutishi uning nechog`li govakligiga bog`liq.

Protivogazning yuz qismi, shlem niqob rezinadan tayyorlanib quyidagi qismlardan: ikkita yirik ko`zoynak, ko`zoynaklar terlashinin kamaytiruvchi ikkita obtekatel, shlem niqobni filtrlovchi yutuvchi qo`tichani birlashtiruvchi rezinali naydan iborat. SHlem niqob protivogaz qo`tisida tozalangan havoni nafas olish a`zolariga etkazadi, shuningdek yuz va ko`zni

radiativ, zah'arlovchi va bakterial vositalardan himoya qiladi. Hozirgi vaqtda shlem niqobning bir necha turi: SHM-41 ;SHM-41 M turlari mavjud.

Ajratuvchi protivogazlar

Ajratuvchi protivogazlar nafas a'zolarini tashqi havodan tulik izolatsiya qiladi. Ajratuvchi protivogazlarning himoyalovchi hususiyati zah'arlovchi moddalarning turiga, radiativ va bakterial vositalarning havodagi konsentratsiyasiga bog'liq emas. Bunday protivogazlar havo tarkibidagi har qanday zah'arlovchi modda va ularning yuqori konsentratsiyasidan himoyalaydi va quyidagi hollarda ishlatiladi:

-havo tarkibidagi zah'arlovchi moddalarning juda yuqori konsentratsiyasi paydo bo'lganda;

-odatdagi filtrlovchi protivogazlar havo tarkibidagi bazi bir zah'arlovchi moddalarni zararsizlantira olmagan vaqtda;

-havo tarkibida kislorod qisman yoki to'liq bo'lmaganda;

-suv to'siqlaridan o'tishda yoki suv ostida ish bajarishda.

Ajratuvchi protivogazlar kishi nafas a'zolarini tashqi muhitdan to'liq ajratishga asoslangan bo'ladi, nafas olish uchun kerak bo'lgan havo pnevmatog'en yoki pnevmatofor usulda ishlaydigan apparatlar yordamida olingan bo'ladi. Pnevmatofor ajratuvchi protivogazlarda, nafas olish uchun olinadigan kislorod ballonlarda siqilgan bosimda bo'ladi, bunday apparatlarga KIP-5 kiradi. Pnevmatofor ajratuvchi protivogazlarga hozirgi vaqtda IP-4, IP-5 lar kiradi.

Respiratorlar

Respiratorlar nafas a'zolarini radiativ va tuproq changlaridan va bakterial a'rozollardan himoya qiladi. Hozirgi vaqtda respiratorlardan R-2, va SHB-1 «Lepestok» keng qo'llanilmoqda.

R-2 respiratori uch qavatli materialdan tayyorlangan bo'lib, yuqori qavati penopoliuretandan yasalgan. Respirator himoyalovchi ranga bo'yalgan bo'ladi. Ichki qavati polimer polietelen bilan o'raladi. Havo o'tkazish uchun ikkita nafas oluvchi klapan o'rnatilgan, penopoliuretan va polietelen plyonka orasiga filtrlovchi polimer tolalaridan to'qilgan material qo'yiladi. Respiratorning yuqori qismida yarim niqobni kishi yuziga jipslashtirib joylashtirish uchun burun qisqich o'rnatilgan. Respirator yana boshga mahkamlash uchun egiluvchan ikkita rezina tasma bilan jihozlangan.

Terini himoyalovchi individual vositalar

Terini himoyalovchi individual vositalar himoyalash hususiyatiga qarab filtrlovchi va ajratuvchilarga bo'linadi. Terini ajratuvchi himoya vositalari havo o'tkazmaydigan materiallardan tayyorlanadi. Ular zich yopiladigan va zich yopilamaydigan bo'lishi mumkin. Zich yopiladigan vositalar kishi tanasini berkitadi va zah'arlovchi moddalarning bug'i va tomchilaridan to'liq himoya qiladi. Zich yopilamaydigan vositalar esa faqat tomchi h'olidagi zah'arlovchi moddalardan himoya qiladi.

Terini himoya qiluvchi filtrlovchi vositalar ip gazlamadan tayyorlangan bo'lib, unga mahsus kimyoviy modda shimdiriladi. Bunda matoning havo o'tkazuvchanligi saqlanib qoladi, zah'arlovchi moddalar iplar orasidan o'tayotgan vaqtda yutiladi va neytrallanadi.

Terini himoya qiladigan ajratuvchi individual vositalarga umumh'arbiy himoya to'plami, plyonkali himoya kostumi kiradi. Terini himoyalovchi mahsus vositaga L-1 engil himoya kostumi kiradi.

Umumh'arbiy himoya to'plami himoya plashchi, himoya paypog'i hamda qo'lqoplaridan iborat bo'ladi.

Himoyalovchi to'plamdan foydalanish. Himoya to'plami uni qanday maqsadlarda ishlatilishiga qarab yoping'ich sifatida, plashch sifatida va kombinezon sifatida bo'ladi. Himoya vositalari safar h'olatida yig'ilgan bo'lib, ashelar solinadigan haltada yoki mahsus gilofga solingan tasmalar yordamida orqaga tashlab olib yuriladi.

Ma'ruzaning ta'minlanishi:

- Mavzu bo'yicha jadvallar
- Mavzu bo'yicha shemalar

Tekshirish uchun savollar:

- YAlpi qirg'in qurollaridan himoyalanish inshootlari turlarini tushintirib bering
- Engil yashirinish joylarini tuzilishini tushintirib bering
- Radiatsiyaga qarshi pana joylar va eng oddiy pana joylarni tushintirib bering
- Protivogazlarning turlari va tuzilishini tushintirib bering
- Respiratorlarni tuzilishini ayting
- Himoya kostumlarining tuzilishi va kiyish,echish tartiblarini aytib bering

Asosiy va qo'shimcha adabiyotlar: 1, 2, 3, 4

Ma'ruza №4

Mavzu: Fuqorolarni fuqoro muhofazasi va favqulodda vaziyatlardan himoya qilish sohasidagi o'qishlarini tashkil qilish.

Mavzuning maqsadi:

- Aholiga yalpi qirg'in qurollari to'g'risida tushuncha berish
- Aholiga yalpi qirg'in qurollari to'g'risida habarga binoan qanday yo'l to'tishini o'rgatish
- Himoya inshootlari va shahsiy himoya vositalari to'g'risida tushintirish va ularni qo'llashni o'rgatish
- Aholiga jarohatlanganda o'z-o'ziga va o'zaro yordam ko'rsatish amallarini o'rgatish

Kutilayotgan natijalar: Talabalar ma'ruza eshitgandan sung bilishlari kerak:

- Aholini FM bo'yicha o'qitish shakllari va printsipalarini
- Aholini o'qitish guruhleri va har bir guruhni o'qitish talablarini
- Aholi FM bo'yicha o'qish davrida o'rganishi kerak bo'lgan amaliy ko'nikmalarni;

-Qo'rs tayergarligini o'tkazish tartibini.

Ma'ruza rejalari:

- O'qitishning shakllari va printsiplari;
- Rahbariyat tarkibini tayyorlash
- Harbiy bo'lmagan tuzilmalarni tayyorlash.

O'qituvchining №4 ma'ruza bo'yicha izohi

Zamonaviy urushlarda davlatning hayot faoliyatini hal qilish ko'pincha aholini moddiy boyliklarni va ishlab chiqarishni yalpi qirg'in quollaridan himoya qila bilishiga bog'liq bo'ladi. SHuning uchun ham tinchlik va harbiy holatlarda rahbariyatni fuqorolar muhofazasini, mamlakatning hamma aholisini ta'sirga tayor qilib qo'yish kerak bo'ladi. Bunday ishlarni olib borishda asosiy rolni umumdavlat mudofaa sistemasining tarkibiy qismi fuqorolar muhofazasi o'ynaydi. YA'lp quollardan himoyalani uchun aholining barcha guruhlari jalb qilinadi. Bo'lar: qolhozchilar, hizmatchilar, talabalar, o'quvchilar va ishlamaydigan aholi bo'lishi mumkin.

O'qitish shakllari va printsiplari.

Fuqorolar muhofazasi olib boradigan tadbirlari orasida muhim o'rinni aholini fuqorolar muhofazasi bo'yicha o'qitishni tashkil qiladi. Aholini o'qitishning tashkiliy printsiplaridan muhimi bu sistemaning ilmiyligidir. O'qitish aholini halq ho'jaligi ob'ektlarini yalpi qirg'in quollaridan himoya qilish, bahtsiz hodisalar, yirik avariylar, favqulodda vaziyatlarni bartaraf qilish bo'yicha olib boriladi.

YAna bir muhim printsiplaridan o'qitishni ongli ravishda faol olib borish, bunda o'qitish ko'rgazmali, sistemali, o'zlo'qsiz va kompleks holatda olib borilishi kerak.

O'qitishning asosiy shakllari: o'rgatish, trenirovka qilish, amaliy mashg'ulotlar olib borish, guruh mashqlari, ma'ruzalar, seminarlar va mustaqil ishlar. O'qitishda hamma aholi shartli ravishda guruhlarga taqsimlaniladi va har bir guruh uchun alohida o'qitishni olib borish shakllari va tayergarlik hajmi belgilanadi.

Aholini o'qitish terri toriya ishlab chiqarish printsiplarini h'isobga olga holda tashkil kqilinadi. M-n: moddiy ishlab chiqarish bilan band bo'lgan aholi ish joyida, o'qiydigan yoshlar o'qish joyida, hech qaerda ishlamaydigan aholi yashash joyi bo'yicha o'qitiladi. O'qitish halq ho'jaligi ob'ektlari, shahar, rayon, viloyat, o'lka, respublika fuqorolar muhofazasi nachal'niklarining rahbarligi ostida amalga oshiriladi.

Bugungi kunda aholining hamma kategoriyalarini o'qitish uchun qo'llanilayotgan har hil shakl va usullar fuqorolar muhofazasini murakkab harbiy sharoitlarda tadbirlarni bajarish uchun tinchlik vaqtda tayyorlanishga imkon yaratadi.

O'qitish mashg'ulotlarini tashkil qilish, oli borish usullariga binoan aholi quyidagi asosiy guruhlarga bo'linadi:

- Fuqorolar muhofazasi rahbariyat tarkibi
- Fuqorolar muhofazasi harbiy bo'lmagan tuzilmalarining shahsiy tarkibi
- Tuzilmalarda bo'lmagan ishchilar, qolhozchilar, hizmatchilar
- Ishlab chiqarish bilan band bo'lmagan aholi

-O`quvchi yoshlar bo`lar: vo`zlvr talabalari, tehnikumlar, PTU, o`rta maktab o`quvchilari.

Rahbarlar va nachalniklar tarkiblarini tayyorlash

Fuqorolar muhofazasi vazifalarining muvaffaqiyatli bajarilishi ko`p vaqtlarda rahbarlarning nazariy va amaliy tayyorgarlik darajalariga ham bog`liq bo`ladi. Rahbar shahslarning FM bo`yicha tayyorgarligi fuqorolar muhofazasi qo`rsolarida, o`quv muassasalarida ishlab chiqarishdan tortib olib, shuningdek ish vaqtlaridan tashqari vaqtlarda olib boriladi.

O`qitishda muhim o`rinni qo`rs tayyorgarligi egallaydi. Fuqorolar muhofazasi qo`rsolari Respublikada, o`lkada, viloyatda, shah`arda, rayonda, bir qator ministrlklarda tashkil qilinadi.

Qo`rsda o`quv jarayoni tashkiliy va uslubiy ishlar Respublika fuqorolar muhofazasi nachalniklarining respublika fuqorolar muhofazasi qo`rsolari to`g`risidagi nizomda keltirilgan talablar asosida olib boriladi.

Fuqorolar muhofazasi qo`rsolari bilan bir qatorda malaka oshirish o`quv dasturlarida h`am rahbariyat, nachal`niklarni ham tayyorlaniladi. Bu o`quv muassasalarida FM bo`yicha o`qitish muddati bog`liq holda 20-40 soatni tashkil qiladi.

Gruppa bilan mashg`ulotlarni shu obekt nachalnigi uning muovini yoki FM shtabining ishchilari, shuningdek yuqoridagi FM shtablarining nachalniklari olib borishlari mumkin. Tuzilmalarning nachalniklarini FM bo`yicha tayyorlash umumiy va mahsus turda olib boriladi. Umumiy tayyorgarlik ishchilarni, hizmatchilarni, qolhozchilarni FM bo`yicha tayyorlash dasturi buyilda ish vaqtidan tashqari vaqtlarda olib boriladi.

Mahsus tay yorgarlik halq ho`jaligi obektlarida fuqorolar muhofazasining harbiy bo`lmagan tuzilmalarida mahsus tayyorlash dasturi asosida ish vaqtlarida olib boriladi. Bo`lardan tashqari har bir rahbar hodim respublika FM nachalnikining ko`rsatmalariga binoan respublika, o`lka, viloyat, rayon, shaharlarda o`quv yili boshida olib boriladigan 2-3 kunlik o`quv uslubiy yig`inlarda tayyorgarliklan o`tadilar

Fuqaro muhofazasining h`arbiy bo`lmagan tuzilmalarini tayyorlash

Harbiy bo`lmagan tuzilmalarning shahsiy tarkiblarini FM bo`yicha o`qitish to`g`ridan to`g`ri halq ho`jaligi ob`ektlarida malum dastur asosida amalga oshiriladi.

Tuzilmalarni shahsiy tarkibini o`qitish umumiy va mahsus tayyorlash dasturi asosida olib boriladi. Umumiy tayyorlashda ishchilar, qolhozchilar va hizmatchilarni FM bo`yicha tayyorlash dasturi bilan tanishadilar.

Mashg`ulot tuzilmalarga kirmagan ishchi, hizmatchi va qolhozchilar bilan ish vaqtidan boshqa vaqtlarda tashkil qilinadi. Umumiy tayyorgarlik mashg`ulotlarini, mahsus tayyorgarlik mashg`ulotlarini mahsus tayyohlangan rahbarlar olib boradilar va tibbiy mavzular bo`yicha tibbiyot hodimlari olib boradilar.

Mahsus tayyorgarlik jarayonida tuzilmalarning shahsiy tarkiblari o`zlarining mulklari va jihozlarini ishlash tehnikasi, bu tehniqani qo`llash usullari va har hil h`olatlarda ishlatish hususiyatlari bilan tanishib chiqadilar. Mashg`ulotlar shu tuzilmalarning komandiri tomonidan ish vaqtda va ishdan bo`sh vaqtlarda olib boriladi.

Umumiy tayinlangan tuzilmalarning o`qishiga rahbarlik qilishga shtab nachalniki yoki umumiy tayinlangan tuzilmalarning komandirlari tayinlanadilar. O`quv mashg`ulotlarida

shahsiy tarkib quyidagi bilim va ko'nikmalarni egallashi kerak; asbob va instrumentlar, texnikalar bilan ishlash amallarini, jarohatlanganlarni izlash, tartib olish va birinchi tibbiy yordam ko'rsatish amallarini mo'qammal o'rganishi, shuningdek kechiktirib bo'lmaydigan avariya qo'tqaruv ishlarini aniqlashni bilishi kerak.

Tuzilmalarda turmaydigan ishchilar, qolhozchilar, hizmatchilarni o'qitish ishdan bo'sh vaqtlarda halq ho'jaligi obektida FM tayyorlash dasturi asosida olib boriladi. Mashg'ulotlar ishlab chiqarishga oid bo'lgan printsiplari asosida: tseh, bo'lim, uchastka va boshqqa tarkibiy qismlar bo'yicha olib boriladi.

Maqsad: Himoyalani va individual shahsiy himoya vositalarini qo'llashda ma'lum hajmda bilim va ko'nikmaga ega bo'lish.

Ishlamaydigan aholini o'qitish ishlab chiqarishda va hizmatda bo'lmagan aholi uchun tuzilgan dastur asosida olib boriladi. O'qitish yashash joylarida suhbat va amaliy mashg'ulot shaklida olib boriladi. Mashg'ulotlarni ofitserlar, zapasdagi serjantlar, FM aktivistlari, qishloq joylarida bo'lsa, FM bo'yicha tayergarlikdan o'tgan 9-10 sinf o'quvchilari olib boradilar.

Bu kategoriya o'quvchilari quyidagilarni o'zlashtirib olishlari kerak: hozirgi zamon quollridan saqlanish usullarini va vositalarini, FM ning habar berish signallari qanday bo'lishini, shahsiy himoya vositalaridan foydalanish qoidalarini, shuningdek o'ziga va o'zaro yordam berish amallarini bilishlari kerak. Nachalniklar va FM shtablari o'qitishni va mashg'ulotlar o'tkazishni sistemali ravishda nazorat qilib turishlari lozim.

YOshlarni o'qitish malum muddat va hajmda reja va dastur asosida olib boriladi. Mashg'ulotlarni FM kafedrasini o'qituvchilari, harbiy rahbarlari olib boradilar. Studentlar FM ni yuqori qo'rsda 1 yil mobaynida o'tadilar. Bu vaqtda ular yalpi qirg'in quollaridan saqlanish usullarini h'arbiy sharoitda, halq ho'jaligi ishini oshirish yo'llarini, SNAVR o'tkazish yo'llarini, shuningdek FM tadbirlarini amalda bajarishga tayyorlanish bilan birga harbiy bo'lmagan FM tuzilmalari va hizmatlari nachalniklari sifatida bu tadbirlarga rahbarlik qilishga ham tayyorlanadilar.

Fuqorolar muhofazasi bo'yicha obekt trenirovkalari.

Obekt trenirovkalari halq ho'jaligining kichik obektlarida va o'quv yurtlarida olib boriladi va ularni harbiy sharoit vaqtlarida faoliyat ko'rsatishlari uchun tayyorgarlikning eng yuqori formasi hisoblanadi. Obekt trenirovkalarining muddati respublika FM nachalnigining direktivalariga muvofiq o'quv yiliga belgilanadi.

FM bo'yicha o'quv tadbirlarini olib borishda asosiy etiborni ahlokiy, siyosiy va psix'ologik tayergarlikka qaratish kerak. Aholiga FM bo'yicha o'quv tadbirlarini olib boranda buni umumiy tayergarlikning bir qismi ekanligini esda to'tish kerak.

Ma'ruzaning taminlanishi:

- Mavzu bo'yicha jadvallar
- Mavzu bo'yicha shemalar

Tekshirish uchun savollar:

-Aholini FM va favqolodda vaziyatlar bo'yicha o'qitishni printsiplari va shakllarini tushintirib bering.

- Rahbarlar va nachalniklarni FM bo`yicha tayyorgarligini tushintirib bering.
- Mahsus tayyorgarlik deganda nimani tushunasiz.
- Aholini FM bo`yicha o`qishlarini kim tashkil qiladi va nazorat qiladi.

Asosiy va qo`shimcha adabiyotlar: 1, 2, 3, 4

Ma`ruza № 5

Mavzu: FM tibbiyot xizmatining tashkiliy tuzilishi. Davolash-evakuatsion taminot

Mavzuning maqsadi:

- FMTH uning tuzilishi va vazifalari haqida tushunchaga ega bo`lish;
- FMTH ning kuch va vositalarini bilish;
- FMTH ning kuchlarining tayinlanishi, tarkibi , vazifalarini bilish;
- Davolash evakuatsion taminot to`g`risida tushunchaga ega bo`lish.

Kutilayotgan natijalar: Talabalar ma`ruza eshitgandan so`ng bilishlari kerak:

- FMTH ning tarkibi va asosiy vazifalarini
- Birinchi tibbiy yordam qoerda, kim tomonidan olib borilishini va hajmini
- FMTH ning tuzilmalarining vazifalarini
- Davolash-evakuatsion taminotni tarkibi va vazifalarini

Ma`ruza rejalari:

- FMTH ni tashkil qilishning asosiy printsiplari
- FMTH ning tashkiliy tuzilishi va vazifalari
- FMTH ning kuch va vositalari
- Davolash-evakuatsion taminot

O`qituvchining №5 ma`ruza bo`yicha izohi

Urush bo`lganda aholini tibbiy ta`minlashga qaratilgan tadbirlarni tashkil qilish va olib borishga ta`sir qiluvchi FMTH xizmatining faoliyatida o`ziga hos bir qancha tomonlari ko`zga ko`rinadi. Ular quyidagilardan iborat bo`ladi:

1. Aholi orasida bir vaqtda ko`p yo`qotishlarning sodir bo`lishi, har hil h`arakter va og`irlikdagi jarohatlanishlarning bo`lishi.
2. Tibbiyot muassasalarining ishini to`htab qolishi va FMTH xizmati shahsiy tarkibida ham yo`qotishlar bo`lishi.
3. SHaharlarda va aholi yashash punktlarida tibbiyot muassasalarining bino va inshootlarining bo`zilishi va ular o`z navbatida tibbiy muassasalarning va tuzilmalarning ishini qiyinlashtiradi.

4. Katta territoriyaning zararlanishi, oziq-ovqat mahsulotlari va suvning radiaktiv, kimyoviy va biologik vositalar bilan zararlanishi mumkinligi

5. SHikastlanish o`choqlarida sanitariya epidemiologik holatning murakkablashuvi va FM sining evakuatsion tadbirlari bilan bog`liq holda epidemiologik havfning yuqori bo`lishi

6. Dushman hujumi izini hizmatning kuch va vositalari bilan bartaraf qilishing qiyinligi.

FMTH ni tashkil qilishning asaosiy printsiplari quyidagilardan iborat;

-FMTH hizmati faoliyat ko`rsatayotgan tibbiyot muassasalari bazasida tashkil qilinadi.

-FMTH da har hil o`choqlarda ishlay oladigan tuzilmalar tashkil qilinadi.

-Har bir tuzilma va muassasalari ma`lum bir ishni alohida bajarishga qaytadan taqsimlanadi.

-Kasallarga va jarohatlanganlarga birinchi yordam ko`rsatish uchun o`qitilgan aholi va SP va SD lari jalb qilinadi.

-FMTH sog`liqni saqlash sistemasida tuzilgan mahsus tashkilot bo`lib, dushman tomonidan yalpi qirg`in qurollari qo`llanilganda, shuningdek bahtsiz hodisalar, yirik avariyaalar sodir bo`lganda aholiga tibbiy hizmat ko`rsatish uchun ta`uqqil qilinadi.

-FMTH da quyidagi hizmatlar ko`rsatiladi: birinchi tibbiy yordam, vrachlik yordami, malakali va ihtisoslashuqgan tibbiy yordamlar ko`rsatiladi.

-FM tibbiyot hizmati zimmasiga quyidagi hizmatlar yuqlatiladi.

-Jarohatlanganlarga va kasallarga tibbiy yordamning hamma turini o`z vaqtida ko`rsatish va ularning sog`ligini va ish qobiliyatini tezroq tiklash maqsadida davolash, o`lim va invalidlikni kamaytirish.

-Aholi orasida yuqumli kasalliklarning tarqalishini oldini olish tarqalgan vaqtda uni tezda bartaraf qilish.

-YAlpi qirg`in qurollari qo`llanilganda uni izini bartaraf qilish, FM ning harbiy bo`lmagan tuzilmalari va muassasalarin shahsiy tarkiblarini salomatligini saqlash.

FM tibbiyot hizmatining tashkiliy tuzilishi.

FMTH sog`liqni saqlashni territorial tashkilotlari tomonidan tashkil qilinadi.

FMTH ning tashkiliy tuzilishiga quyidagilar kiradi: rahbariyat, boshqarish organi, kuch va vositalari.

Rahbariyat va boshqarish organi

FMTH hizmatining nachalniki shu sog`liqni saqlash muassasining rahbari h`isoblanadi. Bo`lar bo`lishi mumkin Respublika sog`liqni saqlash ministri.

Sog`liqni saqlash bo`limlarinig mudirlari, qishloq joylarida markaziy rayon kasalhonalarining bosh vrachlari, halk ho`jaligi obektlarida FMTH nachalnigi anna shu obektning tibbiy sanitariya qismining bosh vrachi h`isoblanadi.

FMTH ning nachalnigi o`zidan yuqorigi FMTH nachalnikiga bo`ysunadi.

Boshqaruv organiga FMTH ning shtab iva bolnitsa bazasi boshqaruvi kiradi. FMTH shtabi tibbiy hizmat nachalnigi tomonidan FMTH ning kuch va vositalariga rahbarlik qilish uchun tuziladi.

FMTHshtabi tarkibiga quyidagi hizmatdagi shahslar kiradi: sog`liqni saqlash bo`lim mudirlarining o`rinbosarlari, bosh mo`tahhasislari, SES larning bosh vrachlari, qon quyish stantsiyalarining bosh vrachlari, aptek boshqaruvining bo`lim mudirlari, tibbiy tehnika

boshqaruvining nachalniklari FMTH shtabi rejalarini ishlab chiqadi va shahsiy tarkibning jangovor va mahsus tayyorgarligini tashkil qiladi va olib boradi. Kasalhona bazasi boshqaruvi shahar orqasidagi davolovchi muassasalarga rahbarlik qiladi. KBB respublika sog'liqni saqlash ministrining o'rinbosarlari, o'lka, viloyat sog'liqni saqlash bo'limlarinig o'rinbosarlari rahbarlik qiladilar.

FMT hizmatining kuch va vositalari

FMTH –ning kuchlariga tibbiy tuzilmalar va tibbiy muassasalar kiradi. Tuzilmalar FMTH ning asosiy h'arakatlantiruvchi kuchlari h'isoblanadi. Ularga sanitariya postlari (SP); sanitariya drujinalari (SD); birinchi tibbiy yordam ko'rsatish otryadi; h'arakatdagi epidemiyaga qarshi otryad; ihtisoslashgan tibbiy yordam brigadasi; ihtisoslashgan tibbiy yordam ko'rsatish otryadi; ihtisoslashgan epidemiyaga qarshi brigada, h'arakatdagi yuqumli kasalliklar gospitali; epidemiologik razvedka guruhi kiradi. Bo'ysunishi bo'yicha FMTH tuzilmalari obektga oid (SP va SD) va territoriyaga oid (FMTH hizmatining qolgan hamma tuzilmalari) kiradi.

SP va SD qorhonalarda, muassasalar, qolhoz va sovhozlarda, mahsus bilim yurtlari va oliy o'quv yurtlarida tashkil qilinadi. Mahsus dastur bo'yicha o'qitilgan ishchilar, hizmatchilar, qolhozchilar va talabalar tinchlik davrda h'am bahtsiz hodisalar va favqolodda vaziyatlar yuz berganda aholiga tibbiy yordam ko'rsatish uchun mo'ljallaniladi.

1. SP lari 4 ta kishidan tashkil topadi: nachalnigi va 3 ta sanitariya drujinachisi. Sanitariya postlarida quyidagi mulklar bo'ladi:

- sanitariya sumkasi
- sanitar nosilkalari
- shahsiy himoya vositalari

Sanitariya postlari tinchlik davrlarda qorhonalarda va muassasalarda «sog'liq burchaklari tashkil qiladilar. Radiativ moddalardan zararlanish o'chog'ida SP ning h'ar bir shahsiy tarkibi 1 soatda 10 ta yaradorga 1 chi tibbiy yordam ko'rsatishi kerak.

Sanitariya drujinachilari shikastlanish o'chog'ida yaradorlarni izlash va ularga 1 chi tibbiy yordam ko'rsatish, shikastlanganlarni transport vositalariga yuqlash joylariga olib kelish va yuqlashda qatnashishi, FM ning tibbiy muassasalarida ishlash uchun mo'ljallaniladi.

SD lari tarkibiga 24 kishi kiradi ular komandir, siyosiy qism o'rinbosar, aloqachi, shofyor va 4 kishidan iborat bo'lgan SD ning 5 ta zvenosi 4 tadan bittasi shu zvenoning komandiri h'isoblanadi. SD ga avtobus yoki yuq mashinasi beriladi. Mulklari sanitariya sumkalari, shahsiy aptekalar, shahsiy kimyoga qarshi paketlar, filtrlovchi protivogazlar, sanitar nosilkalar, suv uchun flyaga va boshqalar. SHikastlanish o'chog'ida Sandrujinalari, qo'tqaruv otryadlari, tibbiyot tuzilmalari va davolash muassasalari tarkiblarida ishlash uchun mo'ljallaniladi. YAdroviy va kimyoviy shikaslanish o'chog'ida 1 ta san drujinachi 1 soatda 50 ta yaradorga hizmat ko'rsatishi kerak, agar bakteriological shikastlanish o'chog'i bo'lganda 1 ta san drujinachilarga 1500 kishi ko'zatish uchun belgilanadi.

Birinchi tibbiy erdam qo'rsatish otryadi shikastlanganlarga 1 –chi vrachlik yordamini ko'rsatish uchun mo'ljallaniladi. Birinchi tibbiy yordam ko'rsatish otryadi boshqaruv organi va 8 ta bo'linmadan iborat; qabo'l qilish, saralash, operatsiya, bog'lov, gospital, evakuatsiya,

qisman sanitariya ishlovi, tibbiy taminlash, laboratoriya, ho`jalik bo`limi. Birinchi tibbiy yordam ko`rsatish otryadining shtabida vrachlar, o`rta tibbiyot hodimlari va 2 ta sanitariya drujinasi bo`ladi. Otryadda tibbiy va sanitar ho`jalik mulklari radiostantsiya, h`arakatdagi elektrostantsiya, shahsiy himoya vositalari, dozimetrik apparatlar bo`ladi, yana avtotransport vositalari bilan ham taminlangan bo`ladi.

Ihtisoslashgan tibbiy yordam ko`rsatish brigadasi ( BSMP ) ilmiy tekshirish muassasalari bazasida, tibbiyot instito`tlarida, vrachlarni malakasini oshirish instito`tlarida va ihtisoslashgan tibbiyot markazlarida tuziladi. BSMP lar asosan shah`ar orti kasalxonalarida jarohatlanganlarga va kasallarga malakali va ihtisoslashgan tibbiy yordam ko`rsatishni yahshi yo`lga qo`yish uchun tuziladi. BSMP tarkibiga 5 ta odam (2ta vrach, 2ta medsestra va shofyor).

BSMP h`ar hil turdagi ihtisoslashga tibbiy yordam ko`rsatishni tabel vositalari bilan taminlangan.

Harakatdagi epidemiyaga qarshi otryad (HEKO) San-epid stantsiya, Epidemiologiya instito`ti, mikrobiologiya va epidemiologiya bazalarida tashkil qilinadi. Asosiy vazifasi shikastlanish o`chog`ida epidemiyaga qarshi san-gigienik tadbirlarni tashkil qilish va olib borish, shuningdek aholini bakteriologik vositalardan himoyalash vositalarini tashkil qilish va olib borish. Tarkibida otryad boshqaruvi va 3 ta bo`lim, san epid lobaratoriya va dezinfektsiya bo`ladi. Otryad tarkibida bitta SD ishlaydi.

Ihtisoslashgan epidemiyaga qarshi brigada tarkibiga 2 ta bo`lim kiradi: epidemiyaga qarshi va bakteriologik. Brigadani ishiga siyosiy qism bo`yicha nachalnik rahbarlik qiladi.

Harakatdagi yuqumli kasalliklar gospitali yuqumli kasalliklar kasalxonasi bazasida tashkil qilinadi. U asosan yuqumli kasalliklarni davolash uchun tayinlanadi. O`zining tarkibida gospital nachalnigi, siyosiy qism bo`yicha o`rinbosar. Material tehnik taminot bo`yicha yordamchi qabo`l qilish va tashhishlash uchun 2 ta davolovchi bo`lim. Bakteriologik laboratoriya, apteka, bo`ladi.

Epid, razvedka gruppasi San-epid stantsiya bazalarida, epidemiologik va mikrobiologik professiyadagi muassasalarda tashkil qilinadi. Guruh 4 ta kishidan tashkil topadi: epidemiolog, epidemiolog yordamchisi, lobarant. Guruh tashqi muhitdan sinama oladi va yuqumli kasalliklar o`chog`larida tekshiruvlar olib boradi.

Davolash-evakuatsiya taminoti bu yalpi qirg`in quollaridan shikastlanganlarga va aholiga yordam ko`rsatadigan ilmiy asoslangan tadbir yig`indisi hisoblanadi. SHu bilan birga bu sistemada jarohatlanganlar o`chog`dan davolash uchun evakuatsiya qilinadi. SHikastlanganlarga davolash-evakuatsiya taminoti asosida davolashni etapli olib borish etadi..

Tibbiy evakuatsiya deganda jarohatlanganlarni qabo`l qilish. Tibbiy saralash, tibbiy yordam ko`rsatish va davolash uchun ularni h`arakatlanish yo`llarida yoyiladigan tibbiy hizmatning kuch va vositalari tushiniladi. FMTH hizmatida 2 etapli davolash-evakuatsiya taminoti sistemasi qabo`l qilingan.

Bunday vaqtda tibbiy evakuatsiyaning birinchi bosqichi shikastlanish o`chog`ida yoki uning yaqinida eyilgan birinchi tibbiy yordam ko`rsatish otryadi, FM harbiy qismlarining tibbiy bo`linmalari, bir vaqtda saqlanib qolgan sog`liqni saqlashning davolash muassasalari.

Birinchi etapda jarohatlanganlarga birinchi vrachlik yordami ko`rsatiladi va ularni evakuatsiya qilishga tayyorlaniladi. Ikkinchi etapda bu kasalhona bazasi shahar tashqarisidagi davolash muassasalarining kompleksi hisoblanadi. Bu erda ularga malakali ihtisoslashgan tibbiy yordam ko`rsatiladi va ohirgi natijagacha davolaniladi.

Ma'ruzaning taminlanishi:

- Mavzu bo`yicha jadvallar
- Mavzu bo`yicha shemalar

Tekshirish uchun savollar:

- FMTH ni tashkil qilishning printsiplari va uning asosiy vazifalarini tushintirib bering
- FMTH ning kuch va vositalarini tayinlanishini tushintirib bering
- Birinchi tibbiy yordam ko`rsatish otryadi, tarkibi va vazifalarini ayting
- Davolash-evakuatsion taminot qabo'l bo`limining asosiy vazifalarin tushintirib bering.

Asosiy va qo`shimcha adabiyotlar: 1, 2, 3, 4

Ma'ruza №6

Mavzu: Fuqorolar muhofazasi tibbiyot tuzilmalari va muassasalarini, shuningdek aholini fuqorolar muhofazasi vositalari bilan ta'minlash

Mavzuning maqsadi:

- Tibbiy ta'minotni tashkil qilishning asosiy holatlarini o`rganish
- Tibbiy ta'minotni boshqarish organining asosiy vazifalarini o`rganish
- Tibbiy ta'minotni tashkil qilinishi va boshqarilishi to`g`risida tushunchaga ega bo`lish
- Tabel vositalar to`g`risida tushunchaga ega bo`lish.

Kutilayotgan natijalar: Talabalar ma'ruza eshitgandan keyin bilishlari kerak:

- Tibbiy ta'minotni tashkil qilishning asosiy holatlarini
- Tibbiy ta'minotni rahbariyatini
- Tibbiy ta'minlash boshqaruv organining asosiy vazifalarini
- Tibbiy ta'minotning tabel mulklarini
- Tibbiy ta'minotning sanitar ho`jalik mulklarini
- Tibbiy ta'minotning mahsus mulklarini
- Tibbiy mulklarning kategoriyalarini
- Tibbiy mulklarning manbaalarini

Ma'ruza rejasi:

- Tibbiy ta'minotni tashkil qilish va boshqaruvi
- Boshqaruv organining asosiy vazifalari

-Tibbiy mulklar turlari

O`qituvchining №6 ma`ruza bo`yicha izohi

Fuqorolar muhofazasi tibbiyot xizmatida tibbiy ta`minotni tashkil qilinishi va faoliyati quyidagi asosiy holatlarga asoslanadi

-Tibbiy ta`minotni tashkil qilinishi FMTH ning tarkibiga va vazifalariga mos kelishi kerak

-FMTH shikastlanish o`chog`ida bo`lishi mumkin bo`lgan katta sanitar yo`qotishlar va bir qator davolash profilaktika va epidemiyaga qarshi tadbirlarni olib borish kerakligini hisobga olgan holda tibbiy vositalarni zapasini yaratishi kerak

-FMTH ning tibbiy ta`minotini tashkil qilish sog`liqni saqlash sistemasida faoliyat ko`rsatayotgan tibbiy ta`minot tashkilotiga mos kelishi kerak

Mana shu h`olatlariga mos h`olda FMTH da tibbiy ta`minotni boshqarish organi tashkil qilingan va unga quyidagi vazifalar yuqlatilgan:

-Tibbiy ta`minotni boshqarish organiga aptek boshqaruvni va tibbiy texnika boshqaruvini ham birlashtirish kerak. Bu boshqaruv organlari ihtiyorida apteka, sklad, baza va magazinlar bo`lishi kerak.

-Tibbiyot tuzilmalari va muassasalarini qon va uning preparatlari bilan ta`minlash uchun institutlar, qon quyish markazlari, bo`limlari jalb qilinadi.

-Apteka boshqaruvi FMTH ni tuzilmalari va muassasalarini dorilar, instrumentlar, bog`lov materiallari va boshqalar bilan ta`minlashiga javobgar hisoblanadilar.

FMTH muassasalarini tibbiy jihozlari, apparatlar, pribor ularni o`rnatish va remonti bilan ta`minlash tibbiy texnika boshqaruvi zimmasiga yuqlatiladi.

FMTH ning tibbiy tuzilma va muassasalarini aloqa vositalari, radiatsion va kimyoviy razvedka asboblari va boshqa mahsus vositalar bilan ta`minlash FM shtabining FMTH shtabiga arizasi orqali amalga oshiriladi.

Tibbiy ta`minotga rahbarlik qilish

-Respublikada-aptek boshqaruv va tibbiy texnika nachalniklari, respublikada FMTH nachalnikining tibbiy ta`minot bo`yicha yordamchilari.

-Viloyatda-FMTH nachalnikining yordamchilari bo`lgan aptekboshqaruvi va tibbiy texnika boshqaruvining zimmasiga yuqlatiladi.

-SHahar va rayonlarda shah`ar yoki rayon aptekalarining mudirlari ular o`z navbatida shah`ar, rayon FMTH nachalnikining yordamchilari hisoblanadilar.

-FMTHning muassasalarida va tuzilmalarida apteka nachalniklari, apteka nachalniklari tayinlanmagan tuzilmalarda tuzilma nachalnikining bo`yruqi bilan tayinlangan kimsa javobgar bo`lishi mumkin.

Tibbiy vositalar bilan ta`minlashni boshqaruv organining asosiy vazifalari:

-Harbiy sharoitda FMTH muassasalarini va tuzilmalarini tibbiy ta`minlash planini ishlab chiqish

-FMTH muassasalari va tuzilmalari olib boradigan davolash-evakuatsiya, sanitariya gigienik, epidemiyaga qarshi tadbirlarida tibbiy vositalarga bo`lgan talabni aniqlash.

-FMTH ning tabel vositalarin to`plash, saqlash va tibbiy vositalar zapaslarini o`z vaqtida yangilash va jarohatlanganlarga tibbiy yordam ko`rsatish bilan birga ularni to`ldirish

-Tibbiy mulklarni yalpi qirg`in qurolliridan himoya qilishni tashkil qilish

-FMTH muassasalarini va tuzilmalarini shikastlanganlarga yordam ko`rsatish davomida tibbiy vositalar bilan ta`minlash.

-FMTH muassasalari va tuzilmalari hodimlarini tibbiy vositalardan to`g`ri foydalanish va ularni asrash to`g`risida o`qitish.

-H`isob kitob ishlarini olib borish.

Tabel mulklar–bu malum vaqt ichida bir tuzilmani ishini ta`minlash yoki ma`lum miqdordagi jarohatlanganlarga ma`lum hajmda tibbiy xizmat ko`rsatish uchun mo`ljallangan mulklar.

H`ar bir tabel mulklar predmetlar ro`yhatidan va ularni miqdoridan iborat bo`ladi. Predmetlar o`z navbatida ularni nimaga mo`ljallanganligiga qarab turlarga va guruhlariga bo`linadi. Mn: og`riq qoldiruvchi, qon to`htatuvchi.

FMTH muassasalari va tuzilmalarining tabel mulklari shu tuzilmalarning qanday ish bajarishga mo`ljallanganligi, ularning tarkibi va vazifalaridan kelib chiqqan holda belgilanadi.

FMTH muassasalari va tuzilmalari uchun kerak bo`ladigan hamma mulklar tibbiy, sanitar-ho`jalik va mahsus mulklarga bo`linadi.

-Tibbiy mulklarga dorilar, bog`lov vositalari, biopreparatlar, dezinfektsiyalovchi vositalar, instrumentlar, tibbiy apparaturalar, parvarishlash predmetlari, laboratoriya, apteka mulklari, tibbiy va sanitariya texnikalari kiradi.

-Sanitar-ho`jalik mulklariga choyshablar, halat, tapochka, mebel oshhona idishlari, oshhona jihozlari kiradi.

-Mahsus mulklarga radiatsion va kimyoviy razvedka asboblari, yuqori nafas yo`llari va terini himoyalash vositalari, aloqa vositalari, injenerlik va yong`inga qarshi vositalar kiradi.

Tibbiy mulklar o`z navbatida bo`linadi: ishlatib yuboriladigan va inventar mulklarga ishlatib yuboriladigan mo`qlarga dorilar, biopreparatlar, qon preparatlari, bog`lov iplari, ignalar kiradi, bo`lar berilgandan keyin darov hujjat chiqarilib yuboriladi.

Inventar mulklarga apparatlar, kabinetlar jihozlanishi, priborlar, hirurgik instrumentlar kiradi. Bo`lar belgilangan ishlash muddatini h`isobga olgan holda texnik holatini baholagandan keyin spisat qilib yuboriladi.

Sifatiga qarab hamma inventar mulklar 4 kategoriyaga bo`linadi:

-1 kategoriyaga yangi ishlatilmagan mulklar

-1 kategoriyaga bo`lar ishlab turgan yoki ishlagan, to`zatilgan. Bu kategoriyaga yana muassasa yoki tuzilmada to`zatib bo`ladigan remont talab qiladigan inventarlar, shuningdek o`rtacha va kapitalnyy remondan chiqqan inventarlar ham kiradi.

-3 kategoriyaga bunga mahsus ustahonalarda remont talab qiladigan inventarlar kiradi.

-4 kategoriyaga yaroqsiz holdagi, to`zatish ekonomik tomondan zarar bo`ladigan h`olatdagi inventarlar kiradi.

FMTH mulklariga quyidagi talablar qo`yiladi:

-Komplekt bo`lishi kerak-bu h`amma mulklarni (dorilar, instrumentlar, bog`lov materiallarini) funksional bo`linishiga qarab guruhlarga ajratish. Komplekt malum bir miqdorda shikastlanganlarga tibbiy yordam berish uchun, jihozlar ma`lum bir funksional kabinet uchun mo`ljallaniladi.

-Mustahkam bo`lishi kerak, ular transportga yuqlaganda tushirganda, bir qancha vaqt olib yurganda ishga yaroqli bo`lishi kerak.

-Past yoki yuqori temperaturaga chidamli bo`lishi kerak .

-Germetik yopiq bo`lishi-mulk himoyalangan bo`lishi kerak. Radiaktiv moddalar, bakteriologik vositalar, zah`arlovchi birikmalar, chang tushmaydigan bo`lishi kerak. Tozalashga chidamli bo`lishi kerak.

FMTH muassasalari va tuzilmalari uchun mulklarning manbalari:

-FMTH skladida saqlanadigan mulklar

-Harbiy vaqtlarda ishlatish uchun davolash muassasalaridan keladigan mulklar

-Sanitar ho`jalik mulklari

-Kundalik ishlatiladigan mulklar

-FM shtabi orqali keladigan mulklar

Ma`ruzaning ta`minlanishi:

-Mavzu bo`yicha jadvallar

-Mavzu bo`yicha shemalar

Tekshirish uchun savollar:

-Tibbiy ta`minotni asosiy vazifalarini ayting

-Tibbiy ta`minotni boshqaruv organini tushintiring

-Tibbiy ta`minotni asosiy vazifalarini ayting

-Tibbiy ta`minotni tabel mulklarini tushintiring

-Tibbiy ta`minotni sanitar ho`jalik mulklarini tushintiring

-tibbiy ta`minotni mahsus mulklarini tushintiring

-Tibbiy mulklarning manba`larini ayting

Asosiy va qo`shimcha adabiyotlar: 1, 2, 3, 4, 5

Ma`ruza №7

Mavzu: Jarohatlanganlarga ihtisoslashgan malakali tibbiy yordam ko`rsatish

Mavzuning maqsadi:

-Ihtisoslashgan malakali tibbiy yordamni ahamiyati va uni tashkil qilish bo`yicha tushunchaga ega bo`lish

-Kasalhona bazasiniing (KB) tashkiliy tuzilishi va vazifalari bilan tanishish

-Ko`p profilli va profili kasalhonalar, ularning turlari va vazifalari haqida tushunchaga ega bo`lish

- Davolash evakuatsion yo`nalishni tarkibi va vazifalarini bilish
- Bosh kasalhana va kasalhana bazasi va uning vazifalari to`g`risida tushunchaga ega bo`lish

- Kutilayotgan natijalar:** Talabalar ma`ruza eshitgandan keyin bilishlari kerak:
- Ihtisoslashgan tibbiy yordam qayerda va kim tomonidan tashkil qilinishini;
  - Kasalhana bazasi boshqaruvining asosiy vazifalarini
  - Bosh kasalhana va kasalhana bazasining asosiy vazifalarini;
  - Profilli va ko`p profilli kasalhonalarning tuzilishi va vazifalarini
  - Kasalhana bazasini ishini tashkil qilishni

Ma`ruza rejasi:

- Kasalhana bazasini boshqaruvini tashkil qilish va asosiy vazifalari
- Ihtisoslashgan malakali tibbiy yordam to`g`risida tushuncha
- Bosh kasalhananing tuzilishi va asosiy vazifalari
- Ko`p profilli va profilli kasalhonalarning turlari va vazifalari
- Davolash–evakuatsion yo`nalishning turlari va vazifalari

O`qituvchining №7 ma`ruza bo`yicha izohi

Mahsus ihtisoslashgan tibbiy yordam tibbiy yordamning yuqori turi hisoblanadi. Uni vrach mo`tahhasislar kasalhana bazasi davolovchi muassasalarida mahsus jihozlangan qismda olib boradilar. Kasalhana bazasi viloyat FMTH ida ochilib, kvalifikatsion mahsus yordam ko`rsatish va shikastlanganlarga yakuniy yordamni o`z zimmasiga oladi. Kasalhana bazasi shikastlanganlarni davolash evakuatsion taminot sistemasida evakuatsiya qilishning 2 chi ohirgi bosqichi hisoblanadi.

Kasalhana bazasi tarkibiga quyidagi davolash muassasalari kiradi: asosiy, ko`p profilli, profilli kasalhonalar kiradi. Ihtisoslashgan malakali tibbiy yordamni tashkil qilish va kuchaytirish uchun viloyat FMTH tomonidan berilgan ihtisoslashgan tibbiy yordam brigadasi va ihtisoslashgan tibbiy yordam otryadlaridan foydalaniladi. Kasalhana bazasining quvvati, koykalari soni, ihtisoslik bo`yicha soni viloyat (Resp, o`lka) tibbiy hizmati tomonidan belgilanadi. Kasalhana bazasi faoliyati kasalhana bazasi boshqaruvi (KBB) tomonidan boshqariladi.

KBB iga quyidagi topshiriqlar yuqlatiladi:

- Ochilish va ish jarayonida BB davo muassasalari faoliyatini boshqarishni tashkil qilish;
- Tibbiyot fanining yangi ilmiy va amaliy yutuqlaridan foydalanib, shikastlanganlarni diagnostika qilish va davolashni yangi usullarini tadbqiq qilish;
- BB ga keltirilgan jarohatlanganlarni davo muassasalari bo`yicha oqilona taqsimlanishini tashkil qilish;
- Davo muassasalariga kelgan jarohatlanganlarni qabo'l qilish va saralashni tashkil qilish, ihtisoslashgan malakali tibbiy yordam ko`rsatish va navbatdagi davolash ishlarini olib borish;

-Davo muassasalarini tibbiy va sanitar ho`jalik mulki bilan taminlanganligi va kasallarni ovqatlanishini nazorat qilish.

SHikastlanganlarni tibbiy taminoti davo-evakuatsiya yo`alishida olib boriladi. Davo evakuatsiya yo`nalishi-bu bitta va bir qancha yirik shaharlarni tibbiy xizmat bilan taminlashda yakka yo`l bilan bog`langan KB sining bir qismi hisoblanadi. KBB tarkibida dalo-evakuatsion yo`nalishda tibbiy xizmatni tashkil qilishga javobgar bo`lgan ishchilar bo`ladi. Davo-evakuatsion yo`nalish territoriyasida FMTHning bevosita rahbarligi Bosh Markaziy rayon kasalhonasi (BMRK) bosh vrachiga yuqratiladi. U esa Viloyat FMTH tomonidan belgilanadi. FMTH tarkibida boshqa rayon TSRB lari qoladi. Bosh kasalhona tibbiy muassasa rahbariyati bo`libgina qolmay, shikastlanganlarni saralash, FMTH davolash muassasalariga taqsimlash, shoshilinch ihtisoslashgan tibbiy yordam ko`rsatishni o`z zimmasiga oladi. SHunday qilib BK ko`p profili kasalhona turiga kiradi.

Viloyatning har bir administrativ rayonida KPK va PK ochiladi. Ular orasida travmatologiya, terapiya, psihonevrologiya va yuqumli kasalliklar kasalhonalari bo`lishi mumkin. Har bir viloyat rayoni territoriyasida FMTH soni aniq sharoit va imkoniyatlarga, avvalambor tibbiyot hodimlarining borligiga va kasalhona ochish uchun bino bor yo`qligiga qarab belgilanadi. Koykalar turi, soni shikastlanish o`chog`laridagi sanitar talofatga qarab belgilanadi. 20% o`rin bolalar uchun ajratiladi va ularga birinchi bo`lib tibbiy yordam ko`rsatiladi. Tinchlik vaqtlarida o`rinlarni profilli PK ning ochilish profiliga mos bo`ladi. Bakteriologik va kimyoviy shikastlanish o`chog`lari yuzaga kelganda ko`p miqdorda terapevtik va yuqumli kasallik o`rinlari zarur. Bunday hollarda o`rinlarni qaytdan profillashga ehtiyoj seziladi.

Davolash-evakuatsion yo`nalish territoriyasida tibbiy taqsimlash va yordamchi taqsimlash postlari ochiladi. Tibbiy taqsimlash posti avtomobil marshro`tlari bo`ylab asosan LEN qishloq rayonlariga olib boradigan, bo`zilish ehtimoli bo`lgan yo`llar orqasida ochiladi. Buning uchun TTP bor bo`lgan binodan, agar yo`q bo`lsa palatka yoki avtobusdan foydalaniladi. TTP tarkibida vrach, medsestra, registrator bo`ladi, bo`lar FMTH bosh kasalhonasidan ajratiladilar.

Tibbiy taksimlash posti vazifalariga kiradi:

-rayon kasalhonasiga ratsional va mo`tadil joylashtirish uchun shikastlanganlar oqimini taqsimlash;

-TTP GTSRB bosh vrachi bilan doimiy bog`lanib turishi uchun o`z DEY territoriyasida ish faoliyatini nazorat qiladi. YOrdamchi taqsimlash posti har rayonga kirishda avtomobil marshro`tlarida ochiladi. ETP tarkibiga medsestra, jamoat tartibini muhofaza qilish xizmati azosi kiradi. ETP belgilangan rayonga yo`llangan shikastlanganlarni olib boruvchi avtotransport harakatini boshqaradi.

Bosh kasalhonani ochilishini tashkil qilish

BB muassasasining ochilishi rejalashtirilganda qaerda ochilishi, hajmi, sog`liqni saqlash tashkilotining qaysi kuchi va vositasi hisobiga, bino, yordamchi qulayliklar qaerdan qandayligi h`isobga olinadi. Ochish bilan bog`liq masalalar FMTH va KBB tomonidan nazoratda turadi. KBB binoni taminlash, ochish muddati, kadrlar masalasi to`g`risida viloyat FMTH boshlig`iga vaqti-vaqti bilan doklad qilib turadi. KB davolash muassasasini ochishda

yordamchi binolar zarur. Bu maqsadda jamoat binolari, sanatoriyalar, dam olish uylari, pioner lagerlaridan foydalaniladi. Kasallarni parvarish qilish uchun sanitar drujinachilari, PTU, tehnikumda tibbiy sanitariya tayyorgarligidan o'tgan shahslar qabo'l qilinadi.

Bosh kasalhonani ochilishi va ishini tashkil qilish

Bosh kasalhona vazifasi shikastlanganlarni evakuatsiya qilish yo'lida joylashgan kuchli TSRB lardan biriga yuqatiladi. Har bir davolash-evakuatsion taminotda bitta bosh kasalhona tashkil qilinadi. Bosh kasalhona shikastlanganlarni birinchi etapdan ikkinchi etapga evakuatsiya ishlarini, rayonlar bo'yicha kasallarni taqsimlash, ixtisoslashgan malakali tibbiy yordam ko'rsatishga rahbarlikni o'z zimmasiga oladi.

Qabo'l-saralash bo'limi tashkil qiladi-shikastlanganlarga transport yordami, saralash, avtomashinadan ularni tushirish, o'z administrativ rayonida qolganlarni evakuatsiya qilish, yuqumli kasallarni aniqlash va evakuatsiya qilish.

Bosh kasalhona saralash maydonida shikastlanganlarni profiliga qarab taqsimlanadi. Saralash maydonida saralash ishlarini saralash brigadasi olib boradi. Saralash brigadasi tarkibiga vrach-hirurg, medsestra, registrator, sanitariya drujinachilari kiradi. Saralash brigadasi shikastlanish turiga qarab jarohatlanganlarni quyidagi guruhlarga bo'ladi:

- kechiktirib bo'lmaydigan tibbiy yordamga muhtojlar
- og'ir shikastlanganlar, yakuniy profil davolash uchun (boldir, ko'krak travmalari)
- yuqumli kasallar va yuqumli kasalliklarga shubhali shahslar va nerv psihik bo'zilishlari bor kasallar (izolatorlarga yuboriladi)
- shu rayonni profili va ko'p profili kasalhonalariga evakuatsiya qilinadigan o'zi yura oladigan shikastlanganlar

-statsionar davolanishga muhtoj bo'lmagan engil jarohatlanganlar

Bosh kasalhonada qoladigan jarohatlanganlar qabul bo'limii orkali o'tkaziladi.

Qabo'l bo'limining asosiy vazifalariga kiradi:

-punkt ichi saralashini o'tkazish

-kelgan kasallarni joylashtirish va bo'limga o'tkazilguncha tibbiy hizmat ko'rsatish

-shikastlanganlarni operativ bog'lov yoki davolash bo'limiga rejali yo'llash.

Qabo'l qilish ko'zdan kechirish, saralash tez va engil o'tkazilishi kerak. Kasallik tarixini pasport qismini savodli kishi tez va aniq to'ldirishi kerak. Kasallik tarixiga bosh kasalhonaning tibbiy qartochkasi yopishtirib qo'yiladi.

Bosh kasalhonaning asosiy bo'limlariga kiradi:

-shoshilinch yordam bo'limii (operativ bog'lov bloki bilan)

-profilli palatalari bo'lgan davolash bo'limlari: shokga qarshi bo'lim, anaerob, tug'ro'q bo'limlari. SHokka qarshi bo'limga BK o'rinlarini 10N dan kam bo'lmagan miqdori ajratiladi.

-aralash ionlovchi nurlar bilan jarohatlanganlar uchun palata

-bolalar uchun palata

Ko'p profili kasalhonalarda terapiya bo'limi bo'lsa ham maqsadga muvofiq bo'ladi.

Profilli kasalhonalar jarohatlanganlar profiliga qarab ularga ixtisoslashgan va malakali tibbiy yordam ko'rsatish va ohirgi natijagacha davolash uchun mo'ljallaniladi.

Profilli kasalhonalarining asosiy vazifalari:

-kasallar va jarohatlanganlarni yalpi oqimini qabo'l qilishni taminlash va ularni qisqa muddatlarda saralash

Dozimetrii nazorat olib borish, jarohatlanganlarni sanitar ishlovidan o'tkazish, shuningdek kiyim va oyoq kiyimlarini dezinfektsiya, degazatsiya, dezaktivtsiya qilish.

-yuqumli kasallarni aniqlash, ularni vaqtinchalik izolatsiyalash, ruhiy bemorlarni aniqlash, profili kasalxonalariga yuborish.

-jarohatlanganlarga ihtisoslashgan, malakali tibbiy yordam ko'rsatish va ohirigacha davolash.

Ishchi hodimlar ,jarohatlanganlar va kasallarni zamonaviy jarohatlanish qurollaridan himoya qilish.

Har bir profili kasalxonalar tarkibida quyidagi bo'limlar bo'lishi kerak:

-boshqarma

-tibbiy bo'lim

-qabo'l bo'limi

-operatsiya bog'lov bloki

-davo bo'limlari

-yordamchi tibbiy bo'limlar: rentgen, kliniko-diagnostik laboratoriya, apteka, fizioterapevtik bo'lim, stomatolog, qon quyish va tayyorlash kabinetlari. Yuqumli kasalliklar kasalxonalarida bak.laboratoriya bo'ladi lekin qon quyish va tayyorlash bo'limii bo'lmaydi.

-hizmat bo'limlari

Profilni kasalxonalar stro'qturasida farq bo'ladi. Bu kasalxonalar profiliga qarab tashkiliy tuzilishida o'z hususiyatlariga ega. Profilli kasalxonalar asosan jarohatlanganlarga faqat bitta profil bo'yicha ohirigacha ihtisoslashgan, malakali tibbiy yordam ko'rsatishga mo'ljallanilgan.

Travmatologik kasalhona

Travmatologik kasalxonalar asosan tarkibida hirurgik profili yoki mahsus tramotologik bo'limlari bo'lgan TSRB, KO'Q va shahar kasalxonalar bazalarida tashkil qilinadi. Travmatologik bo'lim asosan mehaniq jarohatlanganlarga va kuyganlarga ihtisoslashgan malakali tibbiy yordam ko'rsatish uchun mo'ljallanilgan. Kasalxonada asosan 2 ta bo'lim travmatologiya (50%) va quyish bo'limii (50%) o'ringa ochiladi. Shuningdek bu bo'limga aralash turdagi shikastlanishlar trav. kuyish-radiatsiyadan shikastlanganlar ham qabo'l qilinadi, asosiy shikastlanish tayanch harakat sistemasida bo'ladi.

Kasalhonaning asosiy vazifasi tibbiy rehabilitatsiya ishlarini olib borish. Kasalxonada quyidagi davo bo'limlari bo'ladi:

-travmatologiya bo'limi ochiq sinishlar uchun (toza), yopiq sinishlar uchun, yiring bilan asoratlangan suyak chiqishlari uchun. Bu bo'limda mahsus jarohatlanganlarni travmatologik davolash va vrachlik ekspertizasi qilinadi.

Har bir bo'limda o'zini alohida operatsiya bog'lov va mahsus instrumentlari bo'lishi kerak:

-anaerob bo'lim

-tiklovchi davo bo'limi (fizioterapiya, mehnat davosi terapiyasi).

Infektsion kasalhona

Qishlok va shah'ar davo muassasalari bazasida shah'ar chetida ochiladi. Kasalhona o'ta havfli infeksiyalardan (o'lat, vabo, chinchechak) tashqari yuqumli kasalliklarni qabo'l qilish va davolashga mo'ljallanilgan. Qabo'l bo'limi tarkibida dezinfektsiylovchi kamera va avtomobillarni dezinfektsiya qilish maydoni bo'lgan san propusknik jihzlantiriladi. Qabo'l bo'limining o'zi jihzlantiriladi. Kasalhona tarkibida diagnozi aniqlanmagan kasallar uchun boks va 2 ta davolash bo'limi ochiladi (ichak va havo tomchi infeksiyalari uchun). Kasalhona har qanday yuqumli kasallikni shu jumladan o'ta havfli yuqumli kasallarni qabo'l qilishga ham tayyor turishi kerak. Bunday holda kasalhona qaytadan profillanadi.

Kasalhona bazasini ishini tashkil qilish.

YAlpi qirg'in qurollari ishlatilgandan keyin shah'ar, rayon FMTH boshlig'i viloyat FMTH boshlig'iga shikastlanish o'chog'idagi sanitar talofat, stro'qturasi, miqdori to'g'risida malumot beradi. KBB shikastlanganlarni qabo'l qilish, davo muassalarini ritmik ishlashini tashkil qiladi. Jarohatlanganlarni KB ga evakuatsiya qilishda FM transport hizmati ajratgan har hil transport turlaridan foydalaniladi. Bu maqsadda FM sistemasida mahsus sanitar transport tuzilmalar, avtosanitar qolonnalar, otryadlar tuziladi. Sanitar poezdlar, porohodlar, samolyot, vertolet, mahsus jihozlanmagan transport vositalaridan ham foydalanish mumkin. SHikastlanganlarni avtomobil transportida evakuatsiya qilish temir yo'l, suv, aviatsiya transportidagidan farq qiladi.

Ma'ruzaning taminlanishi:

- mavzu bo'yicha jadvallar
- mavzu bo'yicha shemalar

Tekshirish uchun savollar:

- ihtisoslashgan malakali tibbiy yordam kim tomonidan qaerda ko'rsatiladi.
- kasalhona bazasining boshqaruvi va vazifalarini aytib bering
- profilli va ko'p profilli kasalhonalarining turlari va vazifalarini tushintirib bering
- davolash evakuatsion yo'nalishining vazifalari nimalardan iborat
- bosh kasalhonaning asosiy vazifalarini aytib bering

Asosiy va qo'shimcha adabiyotlar: 1, 2, 3, 4, 5

Amaliy mashg'ulotlar mavzularining mazmuni

No	Mavzularning nomlanishi	Soat
1.	Fuqarolar muhofazasining asosiy vazifalari	2
2.	Fuqaro muhofazasining tibbiyot instito'larida tashkiliy tuzilish tarkibi	2
3.	YAdroviy shikastlanish o'choqlarining tibbiy-taktik h'arakteristikasii	2
4.	Kimyoviy va bakteriologik zararlanish o'choqlarining tibbiy-taktik h'arakteristikasi	2

5.	Radiatsion va kimyoviy razvedka asboblari	2
6.	Radiatsion h'olatini razvedka usulida bah'olash	2
7.	Kimyoviy h'olatni razvedka usulida bah'olash	2
8.	Fuqaro muhofazasining himoya inshootlari	2
9.	SHahsiy himoya vositalari	2
10.	Viloyatimiz hududida sodir bo'lishi ehtimoli bo'lgan faqulodda vaziyatlar va bu vaziyatlardan aholini muhofaza vaziyatlar va bu vaziyatlardan aholini muhofaza qilish chora-tadbirlari	2
11.	Fuqaro muhofaza tibbiy xizmatning tashkiliy tuzilishi. Zararlangan aholi uchun davolash evakuatsiya ta'minotini tashkil etish	2
12.	Birinchi tibbiy va birinchi vrachlik yordamini tashkil etish. Birinchi tibbiy yordamni ko'rsatish otryadini shikastlanishi o'choqlaridagi ishini tashkil etish	2
13.	Jarohatlanganlarga ixtisoslashtirilgan maxsus tibbiy yordam ko'rsatishni tashkil etish	2
14.	Bakteriologik zararlangan joylarda epidemiyaga qarshi kurashni tashkil qilish	2
15.	Tibbiyot muassasalarida va FM tuzilmalarini tibbiyot vositalari Bilan ta'minlash	2
16.	Fuqarolarni FM va favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish sohasidagi o'qishlarini tashkil etish	4
	Jami	34

Amaliy mashg'ulot №1

Mavzu: Fuqarolar muhofazasining asosiy vazifalari

Mashg'ulot maqsadi:

- talabalarga yalpi qirg'in quollarining turlari to'g'risida tushuncha berish
- aholiga yalpi qirg'in quolari qo'llanilganda, tabiiy ofatlar, yirik avariylar sodir bo'lganda yordam berish

Mashg'ulot vazifasi:

- talabalarga yalpi qirg'in quollari ishlab chiqish va qo'llashga qarshi nafrat tuyg'ularini uyg'otish
- talabalarda shikastlanish o'chog'ida olib boriladigan qo'tqaruv ishlarini qo'nikmalarini shakllantirish.

Kutilayotgan natijalar: mashg'ulot o'tilgandan keyin talabalar bilishlari kerak:

- yalpi qirg'in quollarining turlarini
- qirg'in quollari qo'llanilishining salbiy oqibatlarini

-aholini yalpi qirg`in quollari qo`llanilganda, tabiiy ofatlar, favqulodda vaziyatlar yuz berganda aholiga yordam berish tadbirlarini

-zamonaviy qurol-yarog` turlarini

-halq ho`jaligi ob`ektlarini yalpi qirg`in quollaridan himoya qilish choralarini

-shikastlanish o`chog`ida olib boriladigan kechiktirib bo`lmaydigan qo`tqaruv ishlarini

Mavzuda ko`rib chiqiladigan savollar:

1. Fuqarolar muhofazasining hozirgi zamon urushida to`tgan o`rni

2. YAlpi qirg`in quollari qo`llanilishining oqibatlari

3. Fuqarolar muhofazasining asosiy vazifalari:

-aholini himoya qilish uchun olib boradigan tadbirlar

-halq ho`jaligi ob`ektlarini himoya qilish uchun olib boriladigan tadbirlar

- shikastlanish o`chog`ida olib boriladigan qo`tqaruv ishlari

Amaliy mashg`ulot rejasi:

- talabalarni mashg`ulotga tayyorgarligini tekshirish – 10 daqiqa

- talabalarni bilim darajasini tekshirish – 60 daqiqa

- o`qituvchining darsni muhokama qilish va yakunlashi – 20 daqiqa

Mashg`ulot o`tish joyi – kafedra auditoriyasi

O`qituvchining mavzuni asoslashi

Fuqarolar muhofazasi umumdavlat mudofa sistemasining tarkibiy qismi bo`lib, tinchlik vaqtida va dushman havf tug`dirganda, yirik avariya, tabiiy ofatlar yuz berganda aholiga yordam berish uchun tashkil qilindi. Bunday tadbirlarni amalga oshirish uchun fuqarolar muhofazasiga quyidagi vazifalar yuqulatildi:

- mamlakatni barcha aholisini yalpi qirg`in quollaridan himoyalash usullari va vositalari bo`yicha majburiy o`qitish

- yalpi qirg`in quollaridan aholini himoya qilish

- harbiy sharoitda haq ho`jaligini kuchaytirishga qaratilgan tadbirlarini ko`rish

- shikastlanish o`chog`ida kechiktirib bo`lmaydigan qo`tqaruv ishlarini olib borish va shikastlanganlarga tibbiy yordam ko`rsatish

-oziq-ovqat mahsulotlari, suv manbalari, o`simliklar va hayvonlarni yalpi qirg`in quollaridan himoya qilinishini ta`minlaydigan tadbirlarni olib borish.

Fuqarolar muhofazasining asosiy vazifasi bu – aholini yalpi qirg`in quollaridan himoya qilish fuqarolar muhofazasining bu vazifasi aholini ishchi, hizmatchilarni, yashirinish joylariga yashirish va shahsiy himoya vositalaridan foydalanishi bilan amalga oshiriladi.

Ko`chirish – bu biror qorhona yoki muassasa ishchi-hizmatchilarini yirik shah`arlardan shah`ar ortiga chiqarish. Bundan asosiy maqsad alohida turgan va dushman uchun ishonchli bo`lgan halq ho`jaligi ob`ektlarini ko`chirish hisoblanadi.

Evakuatsiya – yalpi qirg`in quollaridan kuchli talofat ko`rgan territoriyada qolgan aholini shahar ortiga ko`chirish. Aholini va ishchi hizmatchilarni shahar ortiga o`z vaqtida

ko'chirish dushman tomonidan yalpi qirg'in qurollari qo'llanilganda sanitar yo'qotishlarni sonini kamaytirishga yordam beradi.

Ko'chirish va evakuatsiya qilishga fuqarolar muhofazasi boshliqlari va shtablari rahbarlik qiladilar. Buni amalga oshirish uchun viloyat, o'lka, rayon evakuatsiya komissiyalari tuziladi. Bunday komissiyalar halq ho'jaligi ob'ektlarida ham tashkil qilinadi. Rayonlarda bo'lsa shah'ardan ko'chirib kelinayotgan ishchilar va aholini qabo'l qilish va joylashtirish komissiyalari tuziladi. Ular evakuatsiya qilinganlarni qabo'l qilish, joylashtirish, ishga jalb qilish, tibbiy ta'minlash ishlari bilan shug'ullanadilar.

Evakuatsiya komissiyalariga ob'ekt fuqarolar muhofazasi boshlig'ining o'rinbosarlari rahbarlik qiladilar. Ahamiyatli jihatidan muhim tadbirlardan yana biri aholini o'z vaqtida yashirinish joylariga joylashtirish. SHuni ham hisobga olish kerakki, agar odamlar usti yopilmagan joylarga yashirinsalar ham ochiq joyda qolgandagidan 1,5-2 marta kam zarba to'lqini ta'siriga duchor bo'lar ekanlar. Agar odamlar yopiq joyda bo'lsalar zarba to'lqinidan tashqari yorug'lik nurlanish suyuq tomchi holdagi kimyoviy moddalardan himoyalanaadilar va ochiq joyda qolgandagiga nisbatan radiaktiv nurlanish darajasini 40 martagacha kamaytiradi.

Mahsus qurilgan va jihozlangan yashirinish joylari aholini radiaktiv, zah'arlovchi va bakterial vositalari aerollaridan to'liq himoya qiladi va yorug'lik nurlanishi zarba to'lqini ta'sirini 3-5 martaga kamaytirib beradi.

Ah'olini yalpi qirg'in qurollari himoya qilish tadbirlari natijalari bo'ladi. Qachonki hamma fuqarolar ularni qo'llash usullari va vositalari bilan tanish bo'lsalar. Ko'chirilgan joyda oziq-ovqatlarni suvni zapaslari, tibbiy vositalar, suv zapasi saqlash uchun idish bo'lishi muhim hisoblanadi.

Dushman yadro hujum qilganda fuqarolar muhofazasining asosiy vazifalaridan yana biri bu sanoat, energetika, avtomobil va aloqa ob'ektlarining ishini kuchaytirishga qaratilgan tadbirlarni olib borish hisoblanadi.

Agar tinchlik vaqtida halq ho'jaligi ob'ektlarini ishi ishlab chiqarish uchun kerak bo'ladigan energiya, hom ashyo, polifabriqantlarni borligiga bog'liq bo'lsa, harbiy sharoitda bo'larga qo'shimcha halq ho'jaligining hamma ob'ektlari zamonaviy qurollarning chilparchin qiladigan kuchlariga qarshi kuchga ega bo'lishi kerak. Halq ho'jaligi ob'ektlarining mustahkamlik darajasi o'z vaqtida tashkiliy, texnik, texnologik tadbirlarni olib borishga yordam beradi.

Fuqarolar muhofazasining eng muhim vazifalaridan yana biri-bu shikastlanish o'chog'ida kechiktirib bo'lmaydigan qo'tqaruv ishlarini tashkil qilish va olib borishdir.

Ularga quyidagilar kiradi:

- shikastlanish o'chog'ida va zararlangan bo'lo'tni harakati bo'ylab razvedka olib borish

- yong'in, yiqilgan ishootlar ostidan shikastlanganlarni izlash, topish, tortib olish

- shikastlanganlarga tibbiy yordam ko'rsatish va ularni shikastlanish o'chog'idan davolash muassasalariga evakuatsiya qilish

- odamlarni va ularni kiyimlarini sanitariya ishlovdan o'tkazish

- territoriya, qurilmalar, texnikalar va transportlarni zararsizlan-tirish

- hayot uchun zarur bo'lgan ob'ektlarda kechiktirib bo'lmaydigan avariya kamaytirish ishlarini olib borish

Mashg'ulotning ta'minlanishi:

- mavzu bo'yicha jadvallar
- mavzu bo'yicha shemalar

Mavzu bo'yicha nazorat savollari:

- fuqarolar muhofazasining hozirgi zamon urushida to'tgan o'rnini aytib bering
- fuqarolar muhofazasining asosiy vazifalarini tushuntiring
- ah'olini himoya qilish tadbirlari qanday amalga oshiriladi
- halq ho'jaligi ob'ektlarini ishini kuchaytirishga qaratilgan tadbirlar deganda nimani tushunasiz
- shikastlanish o'chog'ida olib boriladigan kechiktirib bo'lmaydigan qo'tqaruv ishlariga qanday tadbirlar kiradi

Asosiy va qo'shimcha adabiyotlar:1, 2, 3, 4, 5

Amaliy mashg'ulot №2

Mavzu: Fuqarolar muhofazasining tibbiyot instito'tlarida tashkiliy tuzilishi

Mavzuning maqsadi:

- talabalarga fuqarolar muhofazasi tashkilotining halq ho'jaligi ob'ektlarida tashkiliy tuzilishi bilan tanishtirish
- talabalarni qo'tqaruv guruhlarini ishlari bilan tanishtirish

Mashg'ulot vazifasi:

- talabalarda fuqarolar muhofazasi tashkilotini tashkil qilish ko'nikma va mahoratlarini shakllantirish
- talabalarda tashkiliy kobilyatlarni yuzaga kelishiga erishish

Kutilayotgan natijalar: talabalar amaliy mashg'ulotdan so'ng bilishlari kerak:

- fuqarolar muhofazasi tashkilotlari qaerlarda tuzilishini
- fuqarolar muhofazasi tashkilotining rahbar tarkibini
- fuqarolar muhofazasi tashkilotining tarkibiy tuzilishini
- fuqarolar muhofazasi tashkilotining ob'ektga oid tuzilmalari va ularning asosiy vazifalarini
- tibbiyot instito'tlaridagi fuqarolar muhofazasi tashkilotining tuzilishi va asosiy vazifalarini

Mavzuda ko'rib chiqiladigan savollar:

- fuqarolar muhofazasi tashkilotining qae'larda tuzilishi
- fuqarolar muhofazasi tashkilotini kimlardan tuzilishi
- tibbiyot instito'larida fuqarolar muhofazasi tashkilotini tashkiliy tuzilishi

Amaliy mashg'ulot rejasi:

- talabalarni mashg'ulotga tayyorgarligini tekshirish – 10 daqiqa
- talabalarni bilim darajasini tekshirish – 60 daqiqa
- o'qituvchini mavzusini muhokama qilish va yakunlash – 20 daqiqa

Mashg'ulotni o'tkazish joyi: kafedra auditoriyasi

O'qituvchini mavzuni asoslashi

Fuqarolar muhofazasi halq ho'jaligining hamma ob'ektlarida tashkil qilinadi, shu jumladan sog'liqni saqlash muassasalarida ham shuningdek, dushman tomonidan qo'llaniladigan yalpi qirg'in qurollari va zamonaviy hujum vositalaridan o'z vaqtida himoyalash maqsadida, harbiy sharoitda tibbiyot instito'larining ishini yaxshilash uchun sharoit yaratish va o'z vaqtida qo'tqaruv ishlarini olib borish maqsadida tibbiyot instito'larida ham fuqarolar muhofazasi tashkiloti tashkil qilinadi.

Instito't fuqarolar muhofazasi tashkilotining boshlig'i rektor bo'ladi. Fuqarolar muhofazasi tadbirlarini o'tkazish uchun u asosiy javobgar shahs h'isoblanadi. Tibbiyot instito'tining fuqarolar muhofazasi boshlig'i sog'liqni saqlash ministrligi fuqarolar muhofazasi boshlig'iga va shu instito't joylashgan terrioriya fuqarolar muhofazasi boshlig'iga bo'ysunadi. Instito't fuqarolar muhofazasi boshlig'ining bo'yrug'i bilan material-tehnik ta'minot, evakuatsiya bo'yicha o'rinbosari tayinlanadi, bo'lardan tashqari tezqor guruh va evakuatsion komissiya tuziladi. Evakuatsion komissiyasining raisi bitta prorektor bo'ladi.

Fuqarolar muhofazasi tashkiliy tuzilishining asosiy elementlariga quyidagilar kiradi: rahbariyat, shtablar, hizmatlar, evakuatsion komissiyasi va fuqarolar muhofazasi kuchlar.

Rahbariyat bu har hil darajadagi fuqarolar muhofazasi boshliqlari bo'lib, ular fuqarolar muhofazasining aholiga va halq ho'jaligini himoya qilish uchun olib boriladigan tadbirlarning bajarilishi uchun javobgar shahs h'isoblanadi. Dushman hujum qilgan sharoitda ular aholiga habar berish, himoya qilish va hujum qoldirgan izni bartaraf qilish chora tadbirlarini yuqoridagi nachalniklarning bo'yrug'ini ko'tmasdan olib borishga javobgar bo'ladilar. FM tuzilmalariga ular to'g'ridan to'g'ri yoki shtab orqali rahbarlik qiladilar. Har bir FM tashkilotida shtab tashkil qilinadi va u boshqaruv organi bo'lib hamma amaliy ishlarning tashkilotchisi hisoblanadi. Shtab ishlari FM nachalnikining bo'yrug'i bilan amalga oshiriladi. FM sining ish faoliyati davrida mahsus ishlarni bajarish uchun mahsus hizmat turlari tuziladi. Baza bor yo'qligi va mahalliy sharoitga bog'liq holda FM nachalnikining bo'yrug'i bilan FM ning quyidagi hizmat turlari tuzilishi mumkin:

- yashirin joylari
- aloqa bo'limi
- yong'inga qarshi bo'lim
- tibbiy bo'lim

-injenerlik bo`limi

-radiatsiyaga va kimyoviy qurolga qarshi himoya bo`limi

-transport, kommunal texnik, jamoat tartibidagi qo`riqchi, ovqatlanish, o`simlik va hayvonlarni himoyalash xizmat turlari tuzilishi mumkin. Har bir xizmat turi o`zini mahsus xizmatini bajarish uchun o`z kuchi va vositalariga ega bo`ladi. Bu xizmatlarni qorhona rahbariga bo`ysunadigan shtab tashkil qiladi. Bu xizmatlarning nachalniklari ularni tashkil qilgan qorhonaning rahbari hisoblandilar. Xizmat nachalniklari FM va shtab nachalniklari bilan tadbirlarni rejalashtirishda qatnashadilar.

FM kuchlariga tuzilmalar, muassasalar va FM ning harbiy qismlari kiradi. Ular asosan yalpi qirg`in qurollari qo`llanilganda, tabiiy ofatlar, bahtsiz hodisalar yuz berganda aholiga yordam beriish uchun tashkil qilinadi

FM kuchlarining asosini FM ning harbiy bo`lmagan tuzilmalari tashkil qiladi. Ular halq ho`jaligi ob`ektlarida ishchi va hizmatchilardan tashkil qilinadi. Bunday tuzilmalarda ishlashga erkaklar 16 yoshdan 60 yoshgacha, ayollar 55 yoshgacha qabo`l qilinadi. Tuzilmalarga invalidlar 1 va 2 guruh, homilador ayollar, 8 yoshgacha bolasi bor bo`lgan ayollar ishga olinmaydi.

Tuzilmalar ikki hilda bo`ladi: umumiy turdagi va xizmat tuzilmalari. umumiy turdagi tuzilmalar FM kuchlarining asosiy yadrosi bo`lib, o`choqda kechiktirib bo`lmaydigan qo`tqaruv otryadlari, ma`lumot to`plovchi otryadlar kiradi.

Xizmatdagi tuzilmalar shikastlanish o`choqlarida mahsus vazifalarni bajarish uchun mo`ljallanadi. Ularga aloqa bo`limi, yong`inga qarshi komanda, zararsizlantirish komandalari, avtokalonna, jamoa tartibidagi qo`riqlash komandalari kiradi. Qishloq ho`jalik ob`ektlarida o`simlik va hayvonlarni himoya qilish guruhlari ham tuziladi. Bo`ysunishi bo`yicha tuzilmalar ob`ektga oid va teritoriyaga oid tuzilmalarga bo`linadi.

Ob`ektga oid tuzilmalar ana shu ob`ektning FM nachalnikiga bo`ysunadi va ana shu ob`ektda qo`tqaruv ishlarini olib boradi. Teritoriyaga oid tuzilmalar ana teritoriya FM nachalnikiga bo`ysunadi va ana shu teritoriyada qo`tqaruv ishlarini olib boradi.

Tuzilmalarning bir qismi o`rmon yong`inlariga qarshi qo`rashish uchun tayyor qilib qo`yiladi. Yana bir qismi esa bahtsiz hodisa, tabiiy ofat, katta avariyaalarning izlarini bartaraf qilishda qo`tqaruv ishlarini olib borish uchun tayyor qilib qo`yiladi. FMning harbiy qismlari ko`proq tashkillashgan kuch bo`lib eng og`ir uchastkalarda qo`tqaruv ishlarini olib borish uchun mo`ljallaniladi.

Evakuatsiya komissiyasiga ob`ekt rahbarlarning o`rinbosarlari boshchilik qiladilar. Evakuatsiya komissiyasi zimmassiga dushman hujum qilish havfi bo`lganda aholini katta shah`arlardan qishloq joylariga ko`chirishni rejalashtirish va amalga oshirish ishlari yuqratiladi. Evakuatsiya qilinganlarni qabo`l qilish kerakli narsalar bilan ta`minlash uchun qishloq va sovhozlarda qabo`l qiluvchi komissiyalar tashkil qilinadi.

Mashg`ulotning ta`minlanishi:

- mavzu bo`yicha shemalar

- mavzu bo`yicha jadvallar

Mavzu bo'yicha nazorat savollari:

- fuqarolar muhofazasi qae'larda, kimlar rahbarligida tashkil qilinadi
- fuqarolar muhofazasi tashkilotiga kimlar qabo'l qilinadi
- fuqarolar muhofazasi tashkiloti tibbiyot instito'larida qanday tashkil qilinadi
- fuqarolar muhofazasi tarkibida qanday hizmat turlari tashkil qilinadi va ularning asosiy vazifalari nimalardan iborat.

Asosiy va qo'shimcha adabiyotlar: 1, 2, 3, 4

Amaliy mashg'ulot №3

Mavzu: YAdro quolidan shikastlanish o'chog'ining tibbiy taktik h'arakteristikasi

Mashg'ulot maqsadi:

- talabalarga yadro quoli va uning turlarini o'rgatish
- yadro quolining zararlovchi omillari va ulardan himoyalalanish choralarini o'rgatish
- yadro quolidan zararlanish o'chog'larining turlari va undan talofatlar darajalari bilan tanitirish

Mashg'ulotning vazifalari:

- yadro quolini ta'sir qiluvchi omillaridan himoyalalanish amallarini shakllantirish
- yadro quolidan shikastlanish o'chog'ida jarohatlanganlarga ko'rsati-ladigan tibbiy yordam amallarini mo'qammallashtirish

Kutilayotgan natijalar: mashg'ulot o'tilgandan keyin talabalar bilishlari kerak:

- yadro quoli va uning yalpi qirg'in quollari orasida to'tgan o'rnini
- zarba to'lqini va uning odamlarga ta'sirini
- yorug'lik nurlanishi va uning odamlarga ta'sirini
- ionlovchi nurlanish va yadro quolining boshqa omillarining ta'sirini
- yadro quolidan zararlanish o'choqlarining turlarini
- radiaktiv zararlanish zonalari h'arakteristikasini

Mavzuda ko'rib chiqiladigan savollar:

- yadro quoli to'g'risida tushuncha
- yadro quolining quvvati bo'yicha turlari
- zarba to'lqini va uning ta'siri
- yorug'lik nurlanish va uning ta'siri
- ionlovchi nurlanish va boshqa omillarning ta'siri
- yadro quolidan shikastlanish o'choqlari va uning turlari
- radiaktiv zararlanish zonalari

Amaliy mashg'ulot rejasi:

- talabalar mashg'ulotga tayyorgarligini tekshirish – 10 daqiqa
- talabalar bilim darajasini tekshirish – 60 daqiqa
- o'qituvchini mavzuni muhokama qilish va yakunlashi – 20 daqiqa

O'qituvchining mavzuni asoslashi

Yadro quroli portlashidan zarar ko'rgan terri toriya yadro portlashidan shikastlanish o'chog'i deb ataladi. Uni zarba to'liqining oldingi qismi (fronti) dagi ortiqcha bosim miqdoriga qarab quyidagi zonalarga bo'lish qabo'l qilingan: vayronalik zonasi, kuchli emirilishi zonasi, o'rtacha emirilish zonasi va kamroq emirilish zonasi.

Yadro portlashidan shikastlangan o'choqda harbiy qism yadro qurolning shikastlovchi omillaridan: zarba to'liqini, yorug'lik nurlanishi va o'tib kiruvchi radiatsiya birdaniga yuqori darajada va ko'p energiya tarzida ta'sir qiladi va buning natijasida ommaviy sanitar yo'qotishlar paydo bo'ladi. Ularning soni yuzlab va minglab kishini tashkil qiladi. Er ustida (er ostida, suv ostida va suv ostida) yadro zaryadi portlatilganda yuqorida ko'rsatilgan omillardan tashqari, portlash markazida hosil bo'lgan radioaktiv moddalar va joylardagi radiaktiv moddalar bo'lo'ti qoldirgan «iz» dan ajralib chiqqan gamma – nurlar ta'sir qiladi. Paydo bo'lgan sanitar yo'qotishlarning miqdori va ularning hususiyati juda ham ko'p omillarga bog'liq bo'ladi, ya'ni yadro zaryadi qaerda portlatilganligiga va uning quvvatiga: harbiy qismda o'tkazilayotgan jangavor harakatlarning hususiyatiga; joylarning relefiga; ob-havo sharoitlariga; jangovar texnikalar va himoyalovchi injenerlik inshootlarning himoyalovchi hususiyatlaridan o'z vaqtida foydalanishga; harbiy qismlarning jangovarlik hususiyatlariga hamda ko'pdan-ko'p boshqa omillarga bog'liq bo'ladi.

Hozirgi vaqtdagi qarashlarga qaraganda, yadro zaryadi portlashi natijasida quyidagi tarkibda sanitar yo'qotishlar ruy berishi mumkin.

Kuchli emirilish zonasida (zarba to'liqini frontidagi eng katta bosim 1 kg/sm^2 dan ortiq bo'lganda) harbiy hizmatchilarning barchasi quyish va shikastlanishlar natijasida halok bo'ladi. Boshqa zonalarda hosil bo'ladigan sanitar yo'qotishlari yadro portlashning quvvatini, zararlanish maydonida sodir bo'ladigan omillar va shu maydondagi h'arbiy qismlar zichligini koeffitsientlarga quyib tahminan h'isoblash chiqish mumkin.

Sanitar yo'qotishlar – yadro zaryadlarining portlashiga qarab turlicha bo'ladi. Masalan, o'рта va katta kalibrdagi (20-100-500 qilotonna) yadro zaryadi portlatilganda jarohatlanishlar va kuyishlar natijasida ko'p jangchilar shikastlanadilar. Ular orasida qisman gamma –neytron nurlanishlar bilan zararlanganlar h'am ko'zitatiladi. Kichik va O'ta kichik yadro zaryadlari va neytron bombasi portlatilganda jangchilar orasida kombinatsiyalangan shikastlanishlar ko'p uchraydi. Bunda ko'proq kuyish va jarohatlanish yoki faqat radiatsion shikastlanishlar ko'zitatiladi. Kombinatsiyalangan radiatsion zararlanishlar umumiy jarohatlanganlar orasida 10-12 % dan 20-230 % gacha tashkil qilishi mumkin. Jarohatlanish va zararsizlantirish darajasiga qarab quyidagicha bo'lishi mumkin: 30-40 % gacha og'ir darajadagi zararsizlanish, 30 % o'rtacha darajasidagi, 20 % gacha engil darajadagi zararlanishlarni tashkil qiladi.

SHunday qilib, yadro zaryadi portlashidan shikastlanish, shu o`choqda paydo bo`lgan sanitar yo`qotishlar quyidagilar namoyon bo`ladi:

- yadro zaryadi portlashi ro`y bergan joylarda juda ko`p va birdaniga sanitar yo`qotishlar sodir bo`ladi;

- kombinatsiyalangan zararlanishlar ko`p uchraydi, ular o`zining og`ir kechishi bilan ajralib turadi, shuning uchun tibbiy yordam ko`rsatish o`zoq vaqt davom etadi;

- zararlangan kishilarning 50-60 % kechiktirib bo`lmaydigan yoki oshgich tibbiyot yordami ko`rsatishga muhtoj bo`ladi.

- zararlangan kishilarning teri qavatlari, ust-boshlari radioaktiv moddalar bilan zararlangan bo`ladi, shuning uchun bunday kishilarni mahsus sanitariya ishlardan o`tkazish talab qilinadi.

Bundan tashqari, barcha zararlanganlar juda ko`p bo`zilishlar bo`lgan joylarda va radioaktiv moddalar bilan zararlangan territoriyada qolib ketadilar. Bo`larning hammasi tibbiyot hodimlaridan tezqorlik bilan yordam ko`rsatishini talab qiladi, natijada ular h`am zararlanib qoladilar. Bu zararlangan kishilarni evakuatsiya qilishda ancha qiyinchilik tug`diradi. Zararlanish o`chog`ida asosan birinchi tibbiy yordam ko`rsatiladi. Bunda zararlanganlar o`ziga yoki o`zaro bir-biriga tibbiy yordam ko`rsatadi. SHuningdek, sanitarlar yoki sanitar instro`qtorlar tarafidan ham yordam ko`rsatiladi.

Mashg`ulotning ta`minlanishi:

- mavzu bo`yicha shemlar
- mavzu bo`yicha jadvallar

Mavzu bo`yicha nazorat savollari:

- yadro quroliga ta`rif bering va uning turlarini ayting
- uning quvvati bo`yicha turlarini ayting
- zarba to`lqini ta`sirini tushuntiring
- yorug`lik nurlanishi organizmga qanday ta`sir qiladi
- yorib kiruvchi radiatsiya va boshqa zararlovchi omillarni ta`sirini tushuntirish
- yadro qurolidan shikastlanish o`chog`i va uning turlarini ayting
- yadroviy zararlaning zonalarini h`arakteristikasini ayting

Asosiy va qo`shimcha adabiyotlar: 3, 4, 5, 7

Amaliy mashg`ulot №4

Mavzu: Kimyoviy moddalar va biologik vositalardan zararlanish o`chog`ining tibbiy taktik h`arakteristikasi

Mashg`ulot maqsadi:

- talabalarni yalpi qirg`in quroli sifatida qo`llaniladigan kimyoviy birikmalar turlarini bilan tanishtirish

- har hil turdagi zah'arlovchi birikmalar bilan zah'arlanishning qisqacha h'arakteristikasi bilan tanishtirish
- kimyoviy zararlanish o'chog'i, h'arakteristikasi, ikqilamchi zararlanish o'choqlari to'g'risida ma'lumotlar berish
- biologik zararlash vositalari ularning o'ziga hos hususiyatlari biologik zararlanish o'chog'i, h'arakteristikasi bilan tanishtirish

Mashg'ulot vazifasi:

- kimyoviy qurollar, ularni zararli ta'siri, zararlanishni oldini olish choralarini to'g'risida ma'lumotlar berish
- biologik qurollar, ularning o'ziga hos tomonlari, zararlanish yo'llari, himoyalani choralari to'g'risida o'rgatish
- kombinirlardan zararlanish o'chog'i va undan himoyalani shga o'rgatish

Kutilayotgan natijalar: talabalar amaliy mashg'ulot o'tgandan keyin bilishlari kerak:

- zararlovchi birikmalarning turlarini
- zah'arlovchi moddalardan odamlarni zararlanishlarning qisqacha h'arakteristikasini
- zararlanish o'choqlarining qisqacha h'arakteristikasini
- biologik zararlash vositalari va uning o'ziga hos hususiyatlarini
- biologik zararlanish o'chog'ining h'arakteristikasini
- kombinirlangan zararlanish o'choqlarining h'arakteristikasini

Mavzuda ko'rib chiqiladigan savollar:

- zah'arlovchi birikmalarning tasnifi
- kuchli ta'sir qiluvchi zah'arlovchi birikmalar
- kimyoviy zah'arlanish o'chog'i, uning h'arakteristikasi
- biologik zararlanish o'chog'i, uning h'arakteristikasi
- biologik qurollarning o'ziga hos hususiyatlari
- kombinirlangan zararlanish o'chog'ining h'arakteristikasi

Amaliy mashg'ulot rejasi:

- talabalar mashg'ulotga tayyorgarligini tekshirish – 10 daqiqa
- talabalar bilim darajasini tekshirish – 70 daqiqa
- darsni muhokamasi va o'qituvchining darsni yakunlashi – 10 daqiqa

Mashg'ulot o'tkazish joyi: kafedra auditoriyasi

O'qituvchining mavzuni asoslashi

Kimyoviy zararlanish o'chog'i deganda kimyoviy qurol ta'siriga uchragan barcha odamlar, hayvonlar, ob'ektlar, shuningdek, tehnika, atmosfera o'simliklari bo'lgan terri toriya tushuniladi. Kimyoviy zararlanish o'chog'ining o'ziga hos hususiyati qaysi

zah'arlovchi modda qo'llanilganiga, shuningdek, uni qo'llash usuliga, yil fasliga, ob-havo sharoitga ba'zi bir boshqa omillarga bog'liq.

Kimyoviy zararlantirish o'chog'ining katta-kichikligi eng avvalo dushman tomondan zah'arlovchi moddalarning qanday agregat h'olatda qo'llanilishi, shuningdek, qilingan hujumning kuchi bilan belgilanadi. Zah'arlovchi moddalarni mo'ljallagan joyga etkazish uchun katta kalibrdagi raketalar va aviabombalar qo'llanilgan taqdirda, kimyoviy zararlantirish o'choqlari juda katta maydonlarda paydo bo'ladi.

Dushman tomondan zah'arlovchi moddalar suyuq-tomchi h'olatda bo'ladi. Agar zah'arlovchi modda havoning er usti qatlamida bug' yoki tuman holda tursa, u holda zararlantirgan bo'lot' havo oqimi bilan birga shamol esayotgan tomonga qarab so'zadi. Soatiga 3-6 km tezlikda esayotgan kuchsiz shamolda havo oqimi tik ko'tarilmasa, zah'arlangan bo'lot' zararlantirish hususiyatini saqlagan holda 20-50 km masofaga so'zib borishi mumkin. Demak, birlamchi kimyoviy zararlantirish o'chog'iga nisbatan shamol esayotgan tomondagi joy vaqt o'tishi bilan oqib kelayotgan zah'arlovchi moddalar yo'lga duch kelishi mumkin. Bunda kimyoviy zararlantirish o'chog'i maydoni kattalashadi.

Kimyoviy zararlantirish o'chog'ining barqarorligi qo'llanilgan zah'arlovchi moddalarning turi va uning qo'llash usuli bilan belgilanadi.

Beqaror kimyoviy zararlantirish o'chog'i dushman tomondan chidamli zah'arlovchi moddalarni suyuq-tomchi holda yoki yopishqoq suyuqlik holda qo'llanilgan taqdirda hosil bo'ladi. Yil fasliga, ob-havo sharoitiga va joyning reliefiga qarab zah'arlovchi moddalar zah'arlanish hususiyatini bir necha haftagacha va hatto oylarga saqlab turishi mumkin.

Zah'arlovchi moddalar havo ochiq, issiq kunda, o't-o'lanlar bo'lmagan joyda tezroq bug'lanadi. Hatto V-gazar guruhidagi juda chidamli zah'arlovchi moddalar ham bunday sharoitlarda zararlantirish hususiyatini 1-3 so'tka mobaynida ushlab turadi. Bunda shuni nazarda to'tish kerakki, zo'r berib bug'lanish natijasida zararlantirgan territoriya ustidagi havoda zah'arlovchi moddalar bug'ining miqdori juda ko'payib ketishi mumkin. Havo sovuq, bo'lot'li bo'lganda, o't-o'lanlar qalin joyda yoki o'rmonzorlarda suyuq-tomchi holda qo'llanilgan zah'arlovchi moddalar ancha o'zoq vaqtga qadar saqlanib turishi mumkin. Zararlantirish havfi bunday h'olda bir necha kungacha, ba'zi esa bir nechta haftagacha mavjud bo'ladi. Qish paytida zah'arlovchi moddalarning zararlantirish havfi u qo'llanilgan joyda ayniksa o'zoq vaqt turadi.

Kimyoviy zararlantirish o'chog'ida zararlantirgan harbiy hizmatchilarga tibbiy yordam o'tkazishda zah'arlovchi moddaning ularga ta'sir qilish vaqtini bilishdan tashqari, ularda zah'arlanish simptomlarining tez rivojlanishini ham h'isobga olish kerak. Zah'arlovchi moddalar ta'sir qiladigan va sekin ta'sir qiladigan turlarga bo'linadi.

Tez ta'sir qiladigan zah'arlovchi moddalar hosil qilgan zararlantirish o'chog'ida zararlantirish simptomlari bir necha soat ichida, sekin ta'sir qiladigan zah'arlovchi moddalar hosil qilgan zararlantirish o'chog'ida zararlantirish simptomlari esa bir soatdan oshiqroq vaqt ichida rivojlanadi. Bu bo'linish amaliy jihatdan katta ahamiyatga ega, chunki zararlantirish o'chog'ida zararlantirish simptomlarining rivojlanish vaqtini bilganimiz tufayli, ihtiyorimizdagi vaqtdan foydalanib zararlantirganlarga tegishli tibbiy yordam miqdorini (hajmini) ko'rsatishni aniqlagan bo'lamiz.

Hozirgi vaqtda kimyoviy zararlantish o`chog`i to`rt turga bo`lamiz.

Tez ta'sir qiladigan zah'arlovchi moddalar hosil qilgan kimyoviy zararlantish o`chog`i birinchi daqiqalarda ko`p kishilarni zararlantishi, klinik simptomlarning jadallik bilan rivojlanishi va ular ko`p sanitar yo`qotishlar (nobud bo`lishlar) vujudga kelishi bilan ta'riflanadi. Bu sharoitda shahsiy himoya vositalarini o`z vaqtida kiyish, zararlantish o`chog`ida zid-zah'arlar va himiyaga qarshi individual paketlar yordamida o`ziga va bir-biriga tibbiy yordam ko`rsatish tadbirlari katta ah'amiyatga ega.

Zararlantish alomatlarining tezlik bilan rivojlanishi, ko`pchilik kishilarning og`ir daraja (60-70 %) zararlantishi, shifoqor ko`rsatadigan birinchi tibbiy yordam va malakali tibbiy yordam ko`rsatish vaqtlari keskin cheklanganligi zararlantish o`chog`ida ularni tezlik bilan evakuatsiya qilish talab qiladi.

Sekin ta'sir qiladigan zah'arlovchi moddalar hosil qilgan kimyoviy zararlantish o`chog`i asta-sekinlik bilan sanitar yo`qotishlarni (4-12 soat ichida) jang maydonida rivojlanishi bilan ifodalanadi. Bu sharoitda tibbiy xizmat kuchlari va vositalarini tashkil qilishda, tibbiy saralash o`tkazish va zararlantgan kishilarga birinchi shifoqorgacha bo`lgan tibbiy yordam ko`rsatish hamda evakuatsiya tadbirlarini shoshilmasdan o`tkazishga imkoniyat yaratilgan bo`ladi.

CHidamli zah'arlovchi moddalar zarar etkazish hossasini bir necha soatgacha saqlab qoladi, shu sababli zararlantish o`chog`da kishilarning usto-boshlari, yara bog`lamlari zah'arlovchi moddalarini o`ziga singdirib olish (desorbtsiya) hususiyatiga ega. Bunday zararlantganlar yoki zararlantish o`chog`idan kelgan h'arbiy transport, tibbiy vositalar bilan o`zaro aloqada bo`lish (kontakt) tibbiyot hodimlari va yaradorlarni zararlantishiga olib kelishi mumkin.

Zararlantish o`chog`idagi harbiy hizmatchilar va zararlantgan kishilarga qisqa vaqt ichida sanitar ishlovini o`tkazish kerak bo`ladi. Ular shahsiy himoya vositalaridan tezlik bilan foydalanishini bilishlari kerak. Paydo bo`lgan zararlantish o`chog`iga qo`tqaruvchi komandalar yuborilishidan oldin ularga zah'arlanishning oldini oladigan vositalar (tabletkalar) berilishi lozim va himoya vositalaridan foydalanishlari shart bo`lib h'isoblanadi. Zararlantgan kishilarga tibbiy evakuatsiya bosqichlarida takror qisman sanitariya ishlovini o`tkazish va u kerakli vositalar bilan ta'minlangan bo`lishi kerak. Bundan tashqari, texnika va tibbiyot vositalariga ham sanitariya ishlovi o`tkaziladi. Tibbiyot hodimlari zararlantgan kishilarga tibbiy yordam ko`rsatishni tugatmagunicha va ularga sanitariya ishlovini o`tkazmagunicha himoya vositalarida bo`lishlari kerak.

Bakteriologik qurol bu odamlarni qishloq ho`jalik mahsulotlarini va hayvonlarni zararlantish uchun qo`llaniladigan patog`en mikroorganizmlar, ularni toksinlari va mo`ljalga etkazuvchi vosita.

Bakteriologik qurolning o`ziga hos hususiyatlari quyidagilardan iborat:

1. Juda kam miqdorda ko`p odamni zararlantishi;
2. Har bir yuqumli kasallik uchun yashirin davrning borligi;
3. Yuqumli kasallikning kasal odamdan sog` odamga yuqishi
4. Ta'sirining davomliligi, ko`pgina spora hosil qiluvchi mikroorganizmlar o`zoq vaqt tashqi muhitda saqlanadilar. Ko`pgina mikroorganizmlar o`tkazuvchilarda h'am o`zining

hayot faoliyatini davom qiladilar, mn: chuma ko`zg`atuvchisi burga organizmida bir yilga yaqin yashaydi.

5. Topishning qiyinligi. Radiaktiv va zah`arli vositalarni tashqi muhitda sifat va miqdor jihatidan aniqlash asboblari bo`lsa bakteriologik qurolni va uni turini aniqlash uchun asbobning yo`qligi.

6. Tanlab ta`sir qilishi. masalan: o`simliklarni zararlash uchun (fitoforozi), hayvonlarni zararlash uchun alohida (krupnaya roqatog`o skota) faqat odam uchun (h`olera, chinchechak). Dushman ko`proq odamlarni h`olok qiladigan yoki tarkibdan chiqaradigan ko`zg`atuvchilarni qo`llaydi.

7. Kimyoviy va yadro qurollarini ishlab chiqishga qaraganda bakteriologik qurolni ishlab chiqishni nisbatan arzonligi.

Bundan tashqari bu qurolning o`ziga hos xususiyatlaridan yana: biologik qurolning himma hilligi; bir vaqtning o`zida bir qancha kasallik ko`zg`atuvchisini qo`llash mumkinligi; mahsus bo`lmagan o`tkazuvchilarni qo`llash.

Epidemiologik havfi bo`yicha bakteriologik va virusologik agentlar 3 ta guruhga bo`linadi:

1. YUqori qantog`iozli;
2. Kam kontagiozli;
3. Kontagiozsiz.

Epidemiya ko`zg`ash maqsadida yuqori kontagiozli kasallik ko`zg`atuvchilarini harbiy holatda dushman tomonidan qo`llanilishi ishonchli hisoblanadi.

Kasallikni tarqalishi uchun uchta omil bo`lishi kerak:

1. Infektsiya o`chog`i;
2. YUqish mexanizmi;
3. YUqtiradigan aholi.

Bunday qonuniyatlarni bilish epidemiya bilan qo`rashish usullarini anglashga yordam beradi. Bo`lar orasida muhimlari: ko`zg`atuvchilar va ularni olib yuruvchilarni o`ldirish maqsadida dezinfektsiya, dezinfektsiya va deratizatsiya o`tkazish; oziq-ovqatlar va suvni biologik vositalardan saqlash uchun tadbirlar; umumiy va shahsiy gigiena qoidalariga rioya qilish; yuqtirishni oldini olish uchun shahsiy himoya vositalarini qo`llash; dushman tomonidan qo`llanilgan ko`zg`atuvchini turiga qarshi aholini qarshiligini oshirish maqsadida spetsifik va nospetsifik profilaktika tadbirlarini olib borish.

SHuni ham esda to`tish kerakki dushman epidemiyaga qarshi tadbirlarni murakkablashtirish maqsadida har hil usullarni qo`llashi mumkin. Bu qurolni qo`llash usuli quyidagilardan iborat:

1. Bakterial aerozollar holatida;
2. Zararlangan o`tkazuvchilarni qo`llash bilan.
3. Diversiya usulida.

Eng havflisi bakterial qurollarni aerozol holatida qo`llash hisoblanadi. Cho`kadigan mikroorganizmlar oziq-ovqatlarni, suvni, tuproqni, texnika, inshootlarni zararlab 2 chi zararlantirish o`chog`ini paydo qiladi.

SHuni ham esda to'tish kerakki hamma zararlangan territoriya bir hilda epidemiologik ahamiyat kasb qilmaydi. Asosan odamlar ko'p yashaydigan va ishlaydigan shaharlar, aholi punktlari, halq ho'jaligi ob'ektlari epidemiologik ahamiyat kasb qiladi.

Odamlar kam yashaydigan territoriyada epidemik jarayon rivojlanmaydi va u erda epidemiyaga qarshi tadbirlarni olib borish shart emas. SHuning uchun bu territoriya va o'zi zararsizlanishi uchun qoldiriladi. Epidemiyaga qarshi chora tadbirlar odamlar ko'p yashaydigan joylarda olib boriladi. YUqtirishni aerazol usulida kasallik shu territoriyada tezda rivojlanadi ko'p sonli odamlarda va og'ir kechadi.

Tashuvchilarni qo'llaganda territoriya chegarasi aniq bo'lmaydi va kasallik asta sekinlik bilan rivojlanadi.

Mashg'ulotning ta'minlanishi:

- mavzu bo'yicha shemalar
- mavzu bo'yicha jadvallar

Mavzu bo'yicha nazorat savollari:

- kimyoviy qurollar turlari va tasnifini ayting
- kimyoviy zararlantirish o'chog'i turlari va h'arakteristikasini ayting
- kimyoviy moddalarning har hil turlari bilan odamlar zararlantirishining turlarini ayting
- biologik qurol vositalari
- biologik qurollarinnig o'ziga hos hususiyatlarini ayting
- biologik zararlantirish o'chog'i h'arakteristikasini ayting
- kombinirlangan zararlantirish o'chog'i va uning h'arakteristikasini ayting

Asosiy va qo'shimcha adabiyotlar: 1, 2, 3, 4

Amaliy mashg'ulot №5

Mavzu: Radiatsion va kimyoviy razvedka asboblari

Mavzuning maqsadi:

- talabalarga radiatsion va kimyoviy razvedka olib borish ishlarini o'rgatish
- talabalarga radiatsion va kimyoviy razvedka olib borish uchun qo'llaniladigan asboblarni tanishtirish

Mavzuning vazifasi:

- talabalarda radiatsion va kimyoviy razvedka tashkil qilish mahoratini shakllantirish
- talabalarda razvedka olib borish, asboblarni ishlatish amallari va ko'nikmalarini mo'qamallashtirish

Kutilayotgan natijalar: talabalar amaliy mashg'ulot o'tilgandan keyin bilishlari kerak:

- radiatsion va kimyoviy razvedka qaerlarda olib borilishini
- radiatsion va kimyoviy razvedqani kimlar olib borishini
- radiatsion razvedqaniing vazifalarini
- radiatsion va kimyoviy razvedka asboblari
- kimyoviy ko'zatuvi postining asosiy vazifalarini
- zararlangan joylarni belgilash uchun olib yuriladigan KZO-1 va KZO-2 belgilarini qismlarini va quyish tartibini
- dozimetrlarni turlari va tuzilishini
- individual dozimetrlarni turlarini
- kimyoviy razvedqani vazifalari va usullarini

Mavzuda ko'rib chiqiladigan savollar:

- radiatsion ko'zatuvi posti (KKP) va kimyoviy ko'zatuvi dozimetrlarining (KKD) asosiy vazifalari
- zararlangan joylarni belgilash tartibi
- dozimetriya usullari va dozimetrik asbob turlari
- radiatsion dozasi quvvatini o'lchovchi asboblari
- shahsiy dozimetrlar turlari
- zah'arlovchi moddalarini aniqlash usullari
- kimyoviy razvedka o'tkazish uchun qo'llaniladigan asboblari

Amaliy mashg'ulot rejasini:

- talabalarni mashg'ulotga tayyorgarligini tekshirish – 10 daqiqa
- talabalarni bilim darajasini tekshirish - 60 daqiqa
- o'qituvchini darsni muhokama qilish – 20 daqiqa

Mashg'ulotni o'tkazish joyi: kafedra auditoriyasi

O'qituvchining mavzuni asoslashi:

Radiatsion razvedka va boshqa razvedkalar qo'shinlar harakat qilib borayotgan chiziqlar, h'arakat qilayotgan yo'nalishlarda va harbiy qism joylashgan joylarda olib boriladi va harbiy ko'mondonlikni, shtablarni, radiaktiv moddalardan zararlanganligini aniq ma'lumotlar bilan ta'minlab turadi.

Razvedka kimyoviy ko'zatuvi posti KKP va kimyoviy razvedka dozori tomonidan olib boriladi. ko'zatuvi postlar va razvedka dozorlari kimyoviy va bakteriologik razvedka dozorlari kimyoviy va bakteriologik razvedkalarinih'am birgalikda olib boradilar.

Radiatsiya razvedqaninig vazifalari quyidagilardan iborat:

- radiaktiv moddalarni joylarga tushishini o'z vaqtida aniqlash

- joylardagi radiatsiya darajasini aniqlash va boshliq bo'yrug'i asosida «Radiatsiya havfli» degan komanadani berish

- zararlangan joylarni aniqlab, shu erlarga mahsus «zararlangan» belgilarini qo'yish

- havfli zararlangan joylarni aylanib o'tish yo'nalishlarini ko'rsatish

- suv, havo, oziq-ovqat mahsulotlari va boshqalarning zararlanish darajasini aniqlash, ularni ishlatishga yaroqsizligini aniqlash

Joylardagi va havodagi radiaktiv moddalar mahsus radiatsiya razvedkasi asboblari (DP-5V, DP-64, IMD-21 va boshqalar) bilan va o'ziga hos aniqlash usullariga qarab aniqlaniladi.

Ko'mondonlik postlariga, pozitsiyalar, harbiy qism bo'linmalari, aerodromlar, suvdan o'tadigan joylar, asosiy o'tiladigan yo'nalishlar va boshqa joylarga kimyoviy ko'zatuv posti qo'yilgan bo'ladi.

Kimyoviy ko'zatuv postining asosiy vazifasi radiatsion, kimyoviy va bakteriologik zararlanishlarni o'z vaqtida aniqlash va zararlanish to'g'risida habar berishdan iborat. Bundan tashqari ular postlarda ko'z bilan yoki oddiy asboblardan yadro portlash ro'y bergan joyni, uning turini, taxminan yadro zaryadining portlash quvvatini aniqlashi mumkin. Ular radiaktiv moddalar bo'lo'tinining qaysi tarafga harakat qilayotganligini, postda radiatsiya darajasi paydo bo'lganini, taxminan o'z harbiy qismlarining qaysi bir bo'linmalari yadro zaryadi portlashi ta'siri ostida qolganligini aniqlashdani iborat. Ular olgan barcha ma'lumotlaridan boshlig'ini habardor qilib turadilar va mahsus qayd daftariga yozib boradilar.

Kimyoviy razvedka dozori (KRD) razvedka ishlarini mahsus kimyoviy razvedka mashinalarida olib boradi. Har bir razvedka dozori bo'linmasi: yadro portlash ro'y bergan o'choqda yoki kimyoviy va bakteriologik zararlanishi ro'y bergan o'choqlarda bir yo'nalishda, qo'shinlar harakat qilayotgan yo'nalishda yoki joylashgan erlarida evakuatsiya qilinadigan yoki tashib keltirish yo'nalishlarining bittasida harbiy qismlar joylashtirilgan va qo'shinlarga mahsus sanitariya ishlari o'tkazish kerak bo'lgan rayonlarda razvedka ishlarini o'tkazadilar.

Agar zararlangan joyda radiatsiya darajasi 0,5 R/Sni tashkil qilsa, bo'linma boshlig'i ko'rsatmasi bo'yicha mashinani to'htatadi va shu erga ogohlantiruvchi belgi qo'yiladi.

YAAlpi qirg'in qurollari bilan zararlangan joylarni belgilash uchun mahsus tabelda olib yuriladigan KZO-1 va tashib yuriladigan KZO-2 belgilari bor. Olib yuriluvchi KZO-1 belgisi komplekti quyidagilardan iborat:

- brezentdan tiqilgan sumkaga solingan 10 ta fanar yoki tuno'qadan tayyorlangan shchit

- 5 ta fonar (batareyalari bilan – 1 KSU-3)

- 20 ta uchburchak shaklidagi kog'oz, 2 ta qalam

-10 ta ustundan iborat.

Ushbu belgilar sariq rangga bo'yalgan bo'lib, shchitning yuz tarafiga № «zararlangan» degan so'z qora h'arflar bilan yozib ustunga mahkamlab qo'yiladi. Bu belgilar zararlangan joylarga qo'l bilan yoki moslama bilan o'rnatiladi. Bunday belgilar kundo'z kunlari 70-200 metrdan, kechasi esa 100 metr o'zoqlikdan ko'rinib turishi kerak. Kechasi shchit ko'rinib turishi uchun unga fanar o'rnatiladi.

Tibbiy xizmat radiatsiya, kimyoviy va bakteriologik razvedqani davolash muassasalari (brigada, tibbiy rotasi), alohida tibbiy batalon, harbiy dala, gospitalraida olib boradilar.

KKP vazifasi taqsimlash postida ishlovchi saninstro'qtor-dozimetrist zimmasiga yuqilatiladi. Saralash postida ishlovchi saninstro'qtor-dozimetrist radiatsiya razvedkasini o'tkazish uchun DP-5V, kimyo razvedkasini o'tkazish uchun PHR-MV asboblari bilan ta'minlangan bo'ladi.

Radiatsiya dozasi quvvatini o'lchaydigan asbob DP-3B harakatdagi ob'ektlar yordamida radiatsion razvedka o'tkazilayotgan vaqtda joylardagi gamma nurlanishning ekspozitsiyaion dozasi quvvatini o'lchash uchun mo'ljallangan. Radiatsiya quvvatini o'lchaydigan IMD-21B markali asbob gamma nurlanish ekspozitsion dozasi quvvatining busaga dozalar ko'rsatishidan oshib ketganida yorug'lik signalini berib habar berishga mo'ljallangan.

Radiatsiya dozasi quvvatini o'lchash uchun yana IMD-1 S asbobi qo'llaniladi. U gamma nurlanish ekspozitsion dozasi va joylardagi beta nurlanish aniqlash uchun mo'ljallangan.

Dozimetrik usullari. Dozimetrik asbob turlari.

Dozimetrik deb yadro zaryadi nurlanishlarini aniqlash va o'lchashga aytiladi.

Dozimetrik asboblarda deb ionlovchi nurlanishlar va dozalar bilan bog'langan kattaliklarni o'lchovchi asbobga aytiladi.

Konstruktiv jihatdan barcha dozimetrlar yadroviy nurlanishni qabul qiluvchi moslama (detektor) va o'lchagich qurilmalardan iborat. Hozirgi vaqtda nurlanishlarni aniqlash va o'lchash uchun nasosan 5 usuldan foydalaniladi: ionizatsion, kimyoviy, fotografik, stintilyatsion va lyuministsit. Dala sharoitida asosan 2 usul: ionizatsion va kimyoviy usullardan foydalaniladi. Umumharbiy qo'shinlarga o'zgarib tibbiy xizmat qismlarida ham nurlanish dozasi nazorat qilish ID-1, ID-11, DKP-50 A va DP-70 dozimetrlari yordamida olib boriladi.

Kimyoviy razvedqani tashkil qilish va uning vazifalari

Kimyoviy razvedka kimyo xizmati tomonidan tashkil qilinadi va olib boriladi. Kimyoviy razvedqaning asosiy vazifasi quyidagilardan iborat:

- qo'shinlar joylashgan joylardagi zaharlovchi moddalarni aniqlash va kimyoviy trevoga signalini berish

- zararlangan joylar chegarasini aniqlash, shu joylarga «zararlangan» degan belgi qo'yish (belgilarda qo'llanilgan moddaning turi, aniqlangan vaqti va kuni, zararlangan joyni aylanib o'tish yo'nalishi ko'rsatilishi kerak)

- zaharlovchi moddalar bo'lo'ti harakati yo'nalishini ko'zatiib borish

- zaharlovchi moddaning turgunligiga qarab kimyoviy zararlanish o'chog'ida nazorat ishlarini olib borish

- to'liq sanitariya yoki degazatsiya ishlarini o'tkazish uchun zaharlovchi moddalarni turli ob'ektlarda aniqlash

- zaharlovchi moddalar qo'llanilgan joylardan tahlil qilish uchun namunalar olish

Harbiy qism kimyoviy xizmatlari razvedka o'tkazish uchun quyidagi asboblarda:

- PPHR yarim avtomatik kimyoviy razvedka asbobi

- VPHR umumh'arbiy kimyoviy razvedka asbobi
- GSP-1 m, avtomatik gazosignalizator
- PHL – kimyoviy dala laboratoriyasi bilan ta'minlangan bo'lishi kerak

Harbiy qism tibbiy xizmati kimyoviy razvedqani quyidagi asboblarni yordamida olib boradi:

- tibbiyot va veterinariya sohasida ishlatiladigan kimyoviy razvedka asbobi PHR-MV,
- tibbiy kimyoviy razvedka asbobi MPRH
- avtomatik GSP-1 m yoki GSP-2 gaz signalizatori

Qo'shin tibbiy xizmati va fuqarolar muhofazasi xizmati hodimlari zararlangan joylarda kimyoviy sanitariya razvedkasini olib boradi va quyidagi vazifalarni bajaradi:

- tibbiy punktlar, batalonlar va gospitallar joylashgan erda zah'arlovchi moddalarni aniqlaydi va dushman tomonidan kimyoviy hujum o'tkazilganligi to'g'risida signal beradi
- tibbiy punktlar batalonlar va dala gospitallarini boshqa joyga ko'chirish kerak bo'lib qolganda ko'chiriladigan joylarni aniqlash va tekshirib kiradi
- suv va oziq-ovqatlarni zah'arlovchi moddalardan zararlanganligini aniqlab, ularni iste'mol qilish to'g'risida ekspertiza hulosasini beradi
- yaralardagi kuso'q massalaridagi va formal kiyimlardagi zah'arlovchi moddalarni aniqlaydi

Zah'arlovchi moddalarni aniqlash usullari

Hozirgi vaqtda zah'arlovchi moddalarni aniqlashda organoleptik, biologik, kimyoviy, biokimyoviy va fizik usullardan foydalaniladi.

Zah'arlovchi moddalarni organoleptik usul bilan aniqlashda odamning sezgi a'zolaridan foydalaniladi. Bu usul ko'proq kimyoviy bomba yoki snaryadlar portlaganini ko'rgandagina qo'llaniladi. Bunda hosil bo'lgan chuqurda suyuq h'oldagi zah'arlovchi moddani ko'rish mumkin, ba'zan rangli bo'lot paydo bo'ladi. Atrofdagi o'simliklarning bargi sarg'ayishi yoki qo'ng'ir tusga kirishi mumkin.

Samolyotlar orasida qora to'tun qolsa bunda birorta zah'arlovchi modda qo'llanilganligi to'g'risida gumon qilish mumkin.

Biologik usulda hayvonlarda tekshirish olib borish yo'li bilan zah'arlovchi moddalar aniqlaniladi.

Zah'arlovchi moddalarni kimyoviy usul bilan aniqlashda, zah'arlovchi moddalarning mahsus reaktivlar bilan hosil qilgan birikmalari o'rganiladi. Buning natijasida rangli birikmalar hosil bo'lishi yoki hiralashishi mumkin. Yana biokimyoviy va fizikaviy usullar keng qo'llaniladi.

Mashg'ulotning ta'minlanishi:

- mavzu bo'yicha jadvallar
- mavzu bo'yicha shemalar
- razvedka asboblari, dozimetrlar

Mavzu bo'yicha nazorat savollari:

- radiatsion va kimyoviy razvedka deganda nimani tushunasiz

- radiatsion va kimyoviy razvedqani vazifalarini ayting
- zararlangan joylarda razvedka ishlarini kimlar tashkil qiladi va olib boradi
- zararlangan joylarga qanday belgilar qo`yiladi
- radiatsion razvedka asboblari tushuntirib bering
- kimyoviy razvedka asboblari tushuntirib bering
- radiatsion zararlanishni aniqlash usullarini tushuntiring
- kimyoviy zararlanishni aniqlash usullarini ayting
- dozimetrlar deganda nimani tushunasiz

Asosiy va qo`shimcha adabiyotlar: 1, 2, 3, 4

Amaliy mashg`ulot №6

Mavzu: Radiatsion holatni razvedka usulida bah`olash

Mavzuning maqsadi:

- talabalarga joylarni radiaktiv moddalar bilan zararlanishni shahsiy tarkibning jang qilish qobiliyatiga ta`sir qilishini tushuntirish
- talabalarga radiatsion h`olatni razvedka usulida baholashni o`rgatish

Mavzuning vazifasi:

- talabalarga radiatsion sharoitni razvedka ma`lumotlari asosida baholash mahoratlarini o`rgatish
- talabalarga radiatsion sharoitni oldindan aytib berish ma`lumotlari asosida baholashni o`rgatish

Kutilayotgan natijalar: talabalar amaliy mashg`ulot o`tilgandan keyin bilishlari kerak:

- radiaktiv moddalardan zararlangan joylar tasnifini
- radiatsion razvedka ma`lumotlari asosida radiatsion sharoitni baholashni
- tashqi nurlanish ta`sirida natijasida shahsiy tarkibda bo`ladigan sanitar yo`qotishlar miqdorini aniqlashni
- zararlangan joydan o`tayotgan shahsiy tarkibga radiatsiya dozasi ta`sirini aniqlashni
- radiatsion sharoitni oldindan aytib berish ma`lumotlari asosida baholashni

Mavzuda ko`rib chiqiladigan savollar:

- radiaktiv bo`lo`t izi qanday hosil bo`ladi
- hosil bo`lgan bo`lo`tdagi radiaktiv moddalarni erga to`qilishi nimalarga bog`liq bo`ladi
- radiatsion sharoitni baholash nimalarni o`z ichiga oladi
- radiaktiv moddalardan zararlangan territoriya qanday zonalarga bo`linadi
- shahsiy tarkib havfli zararlanish zonasida bir so`tka qolganda qancha nurlanish oladi
- radiatsion sharoit razvedka ma`lumotlari asosida qanday baholanadi
- radiatsion sharoit oldindan aytib berish ma`lumotlari asosida qanday baholanadi

Amaliy mashg`ulot rejasi:

- talabalarni mashg`ulotga tayyorgarligini tekshirish – 10 daqiqa
- talabalarni bilim doirasini tekshirish – 60 daqiqa
- o`qituvchini mavzuini muhokama qilish va yakun yasashi – 20 daqiqa

Mashg`ulot o`tkazish joyi: kafedra auditoriyasi

O`qituvchini mavzuni asoslashi

YAdro quroli portlashi natijasida erdagi tuproq, changlarni, somonga olib chiquvchi havo oqimi, qo`ziqorin shaklidagi bo`lo`t hosil bo`ladi. Bu bo`lo`t portlash markazidan yuzlab kilometr masofalarga tarqalib ko`p joylar, suv manbalari, ekinlar va shu erdagi turli ob`ektlarni zararlaydi.

YAdro zaryadi tufayli paydo bo`lgan bo`lo`tda radiaktiv moddalarni erga tarqalib tushishiga ko`p omillar: shamolning yo`nalishi va uning tezligi, portlatilgan zaryadning quvvati va qanday balandlikda portlatilganligi, joylarning rel`efi, joylardagi daraxtlar va o`simliklar ta`sir ko`rsatadi.

Zararlanish zonasi qartaga ellips shaklida tushiriladi. Radiatsiyaning yuqori darajalari portlash markaziga yaqin joyda va ellips o`qi atrofida bo`ladi. Portlash markazidan va ellips o`qidan o`zoqlashgan sari radiatsiya darajasi kamayib boradi.

Radiatsion sharoitni baholashdan asosiy maqsad radiaktiv moddalar bilan zararlangan joylarni, shahsiy tarkibning harbiy qismlar va uning bo`linmalarining jang qilish qobiliyatiga nechog`li ta`sir qilishini aniqlashdan iborat. Bu quyidagilarni o`z ichiga oladi:

- zararlangan joylarda jangavor harakatda bo`lgan shahsiy tarkib olgan radiatsiya dozasi miqdori aniqlanadi
- radiaktiv nurlanish natijasida shahsiy tarkib tomonidan yuz berishi mumkin bo`lgan yo`qotishlar miqdori tahminan aniqlanadi
- zararlangan joylarda harbiy qismlarning h`arakatlari maqsadga muvofiq ravishda belgilanadi
- turli ob`ektlarni radiaktiv moddalardan zararlanish darajasi aniqlanadi

Radiaktiv moddalardan zararlangan joylar 4 zonaga bo`linadi: o`rta, kuchli, havfli, o`ta havfli

A zona – o`rtacha zararlangan zona. Bu zonada harbiy qo`shinlarning harakat qilishga ruhsat etilmaydi. Shahsiy tarkib bu erda qancha bo`lishidan qat`iy nazar safdan chiqaruvchi nurlanish dozasini olmaydi. Agar ular ikkinchi marta A zonaga tushib qolsalar nurlanish kasalligiga uchraydilar.

A zonaning tashqi chegarasidagi zararlanish o`chog`ida o`zok vaqt bo`linganda kishilar 40 r nurlanish dozasini oladilar. A zonaning ichqari chegarasiga yaqinlashgan sari yuqori darajada nurlanish havfi paydo bo`ladi. A zonaning ichqari chegarasidagi radiatsiya darajasi tashqi chegarasidagi 10 barobar yuqori bo`ladi. Demak, umumiy nurlanish dozasi 10 barobarga ko`paygan bo`ladi ya`ni, 400 r ni tashkil qiladi. SHunday qilib, A zonadagi

nurlanish dozasining to'liq miqdori 40 r dan, 499 r gacha tashkil qiladi. Bu esa bir so'tkalik nurlanish dozasini (20-200 r) tashkil qiladi.

B zona – kuchli zararlanish zonasi. Bunday zonada harbiy hizmatchilar yashirinmasdan bir so'tka mobaynida bo'lganlarida 200-600 r miqdorida nurlanish dozasini oladilar. Agar shahsiy tarkib pana joylardan foydalansa unda ular o'zoq vaqt shu erda bo'lishlari mumkin.

V zona – havfli zararlanish zonasi. Bu erda bir so'tka mobaynida bo'lgan shahsiy tarkib 600 r nurlanish dozasini oladi.

G zona – o'ta havfli zonasi. Bu erda bo'lgan kishi yuqori darajadagi nurlanish dozasini oladi.

Radiatsion razvedka ma'lumotlari asosida radiatsion sharoitni baholash

Radiaktiv moddalardan zararlangan shahsiy tarkib olgan nurlanish dozasi individual dozimetrlar yordamida aniqlaniladi.

SHahsiy tarkib zararlanish zonasida yuqori dozani olganda nurlanish kasalligiga yo'liqadilar. SHuning uchun shu joylarda harbiy qism harakat qilganda sanitar yo'qotishlar bo'lishni tahminan jadval yordamida aniqlash mumkin. Buni aniqlashdan oldin shahsiy tarkib tomonidan birinchi marta olingan nurlanishdan qolgan qoldiq dozasini qaytadan olgan dozaga qo'shishi kerak. Qoldiq radiatsiya dozasini nurlanish olgan vaqtdan o'tgan vaqtga qarab aniqlash mumkin.

Oldindan aytib berish ma'lumotlari asosida radiatsion sharoitni baholash

Radiaktiv moddalardan zararlangan joylarning kishilarga ta'siri oqibatlarini oldindan aytib berish, hisoblash orqali aniqlanadi.

Agar yadro zaryadi portlatilgan vaqt uning quvvati, o'tri va portlatilgan joyning koordinati, shuningdek, o'rtacha shamol yo'nalishi va tezligi ma'lumotlariga ega bo'linsa, harbiy qism shtablarida oldindan aytib berish ma'lumotlari kerakli jadvallar va chizgichlar yordamida aniqlanishi mumkin.

Hisoblash yo'li bilan oldindan aytib berish unchalik aniq bo'lmaydi. Uning uchun unga qo'shimcha razvedka ma'lumotlari bo'lishi kerak.

Radiaktiv sharoit oqibatini oldindan aytib berishda quyidagi masalalar qo'yilgan: radiaktiv moddalar tushishi mumkin bo'lgan tahminiy izlarni qartaga tushirish va zararlangan zonalarni mahsus jadvallarga asoslanib aniqlash; zararlangan joylarda sanitar yo'qotishlarning tahminiy miqdorini aniqlash; shu zonalarda shahsiy tarkib bo'limining ruhsat etilgan vaqtini aniqlash; qo'shinlar shahsiy tarkibi tomonidan nurlanish kasalligini chaqiruvchi nurlanish dozasi olmaslik uchun himoya chora tadbirlari o'tkazish ishlarini aniqlash va boshqalar.

Amaliy mashg'ulotning ta'minlanishi:

- mavzu bo'yicha jadvallar
- mavzu bo'yicha shemalar
- mavzu bo'yicha masalalar

Mavzu bo'yicha nazorat savolari:

- radiaktiv moddalar qo`llanilganda qo`ziqorin shaklidagi bo'lo't qanday hosil bo`ladi
- yadro zaryadi tufayli paydo bo`lgan bo'lo'tdagi radiaktiv moddalarni erga to`qilishi nimalarga bog`liq bo`ladi
- radiatsion sharoitni baholashdan asosiy maqsad nima
- radiaktiv moddalar bilan zararlangan joylarni shahsiy tarkibga ta'sir qilishini aniqlash uchun nimalarni bilish kerak
- radiaktiv moddalardan zararlangan joylarni zonalarini tushuntiring.
- radiatsion razvedka ma'lumotlari asosida radiatsion sharoitni baholashni tushuntiring.
- oldindan aytib berish ma'lumotlari asosida radiatsion sharoitni baholashni tushuntiring.
- radiatsion sharoit oqibatini oldindan aytib berishda qanday masalalarni aniqlash kerak

Asosiy va qo`shimcha adabiyotlar: 1, 2, 3, 4

Amaliy mashg`ulot №7

Mavzu: Kimyoviy holatni razvedka usulida baholash

Mavzuning maqsadi:

- talabalarga kimyoviy razvedka olib borish ishlarini o`rgatish
- talabalarni kimyoviy razvedka olib borish asboblari bilan tanish-tirish

Mavzuning vazifasi:

- talabalarda kimyoviy razvedqani tashkil qilish mahoratini shakllantirish
- talabalarda kimyoviy razvedka asboblari bilan ishlash amallarini mo`qammlashtirish

Kutilayotgan natijalar: talabalar amaliy mashg`ulot o`tgandan keyin bilishlari kerak:

- kimyoviy sharoit deganda nima tushunilishini
- tibbiy xizmati razvedka ma'lumotlariga asoslanib nimalarni aniqlashi kerakligini
- kimyoviy sharoitni baholash uchun qanday ma'lumotlardan foydalanishni

- kimyoviy sharoitni baholash tartibini, sanitar yo`qotishlarning hususiyati va unga ta'sir qiluvchi omillarni
- chet el ma'lumotlariga ko`ra sanitar yo`qotishlar miqdorini
- tibbiy hizmat hodimlarining kimyoviy zararlanish o`chog`ida paydo bo`lgan oqibatlarni yo`qotishdagi harakatlarini

Mavzuda ko`rib chiqiladigan savolar:

- kimyoviy sharoitni baholash asoslari
- tibbiy hizmati razvedka ma'lumotlari
- kimyoviy sharoitni baholash uchun kerak bo`ladigan ma'lumotlar
- kimyoviy sharoitni baholash tartibi
- kimyoviy zararlanish o`chog`ida sanitar yo`qotishlarning hususiyati
- sanitar yo`qotishlar miqdoriga ta'sir qiluvchi omillar
- sanitar yo`qotishlar miqdorining darajalari
- tibbiy hizmatni zararlanish o`chog`ida paydo bo`lgan oqibatlarni yo`qotishdagi harakatlari

Amaliy mashg`ulot rejasi:

- talabalarni mashg`ulotga tayyorgarligini tekshirish – 10 daqiqa
- talabalarni bilim darajasini tekshirish – 60 daqiqa
- o`qituvchini darsni muhokama qilish va yakunlashi – 20 daqiqa

Mashg`ulotni o`tkazish joyi: kafedra auditoriyasi

Mashg`ulotning ta'minlanishi:

- mavzu bo`yicha jadvalar
- mavzu bo`yicha shemalar
- kimyoviy sharoitni tushuntirng
- kimyoviy sharoitni baholash uchun qanday ma'lumotlardan foydalaniladi?
- kimyoviy sharoitni baholash tartibini ayting.
- kimyoviy zararlanish o`chog`ida sanitar yo`qotishlar miqdori nimalarga bog`liq bo`ladi
- sanitar yo`qotishlar miqdorini qaysi darajalari farqlanadi
- chet el matbuoti ma'lmuotlariga ko`ra og`ir darajadagi zararlanganlar necha % ni tashkil qiladi
- tibbiy hizmat hodimlarining kimyoviy sharoitni baholashga chiqargan hulosasi qanday bo`lishi mumkin

Asosiy va qo`shimcha adabiyotlar: 1, 2, 3, 4

Amaliy mashg`ulot №8

Mavzu: Yalpi qirg`in qurollaridan himoyalanish inshootlari

Mashg`ulot maqsadi:

- talabalarni yalpi qirg`in qurollaridan yashirinish inshootlari turlari bilan tanishtirish
- talabalarga yashirinish inshootlariga qo`yiladigan talablar to`g`risida ma`lumotlar berish
- talabalarga yashirinish joylaridan foydalanish qoidalarini to`g`risida ma`lumotlar berish

Mashg`ulot vazifasi:

- talabalarga yalpi qirg`in qurollaridan saqlanish inshootlaridan foydalanish qoidalarini o`rgatish
- yashirinish joylariga qo`yiladigan gigienik talablarni baholashni o`rgatish

Kutilayotgan natijalar: talabalar mashg`ulot o`tilgandan keyin bilishlari kerak:

- yashirinish inshootlari, uning turlarini
- yashirinish joylarining tarkibi va jihozlanishiga bo`lgan talablarni
- radiatsiyaga qarshi pana joylar va ularga qo`yiladigan talablarni
- eng oddiy pana joylar, ularning tuzilishini
- yashirinish joylarida filtrlash ventilyatsiya kompleksi turlarini

Mavzuda ko`rib chiqiladigan savollar:

- qollektiv himoya vositalari, turlari
- yashirinish joylari ularning tuzilishi va jihozlanishiga qo`yiladigan talablar
- Radiatsiyaga qarshi pana joylar, ularning tuzilishiga qo`yiladigan talablar
- eng oddiy pana joylar, ularning tuzilishi
- yashirinish joylariga kirish va chiqishga qo`yiladigan talablar
- yashirinish joylarining mikroiklimga bo`lgan talablar

Amaliy mashg`ulot rejasi:

- talabalar mashg`ulotga tayyorgarligini tekshirish – 10 daqiqa
- talabalar bilim darajasini tekshirish – 70 daqiqa
- darsni muhokamasi va o`qituvchining darsga yakun yasashi – 10 daqiqa

Mashg`ulotni o`tkazish joyi: kafedra auditoriyasi

O`qituvchini №8 mavzuni asoslashi

Qollektiv himoya vositalariga zah'arlovchi moddalar bakterial vositalardan himoyalovchi mahsus jihozlangan injenerlik inshootlari va ob'ektlari kiradi. Ushbu inshootlari kishilarni yadro quroli, zah'arlovchi moddalar va bakterial vositalar hamda oddiy quollar ta'siridan himoya qilishga mo'ljallagan.

Hozirgi kunda barcha qollektiv himoya vositalari ravishda 5 guruhga bo'linadi:

- dala fortifikatsion inshootlari
- o'zoq vaqtga mo'ljallangan fortifikatsion inshootlar
- mahsus foydalanish uchun ko'rilgan inshootlar
- harakatdagi ob'ektlar
- fuqaro mudofaasi sistmeasidagi inshootlar

Hamma qollektiv himoya vositalarining himoyalash hususiyati samarali eqanligi ularning tuzilishiga va mahsus asbob-uskunalar bilan jihozlanganligiga bog'liq.

Qollektiv himoya vositalar kishilarning ommaviy zarar etkazuvchi quollar ta'siridan to'liq saqlaydi va ular uch hilga bo'linadi:

- yashirinish joylari – bu inshootlar germetik h'olda ko'rilgan bo'lib, ommaviy zarar tekazuvchi qurol-yadro portlashidan hosil bo'lgan shikastlovchi omillardan hamda zah'arlovchi moddalar va bakterial vosita aerozollidan to'liq himoya qiladi.

- radiatsiyaga qarshi pana joylar – ushbu inshootlar radiaktiv zararlanish paydo bo'lgan joylarda kishilarni radiatsion zararlanish himoya qiladi

- eng oddiy pana joylar – urush vaqtida jang maydonlarida ushbu inshotlar h'amisha qo'l ostidagi vositalar yordamida ko'riladi.

YAshirinish joylari asosiy honadon va yordamchi honalardan, ya'ni kirish yo'llaridan, filtrlovchi ventilyatsion honalardan, sanitariya isitish honalaridan ayrim hollarda himoyalangan dizel qurilmasi va artezian kudug'i uchun mo'ljallangan honadonlardan iborat bo'ladi. Katta hajmdagi yashirinish joylarida oziq-ovqat mahsulotlarini saqlash uchun hona ajratilishi mumkin.

Dala sharoitlarda qollektiv himoya vositalari sifatida engil yashirinish joylari va blindajlardan (dala itehkomi) keng foydalaniladi. Engil yashirinish joylari ularning ishlatilishiga qarab turli hajmda bo'lishi mumkin. Eng oddiy yashirinish joylari vzvod bo'linmasi uchun mo'ljallangan joylar h'isoblanadi. Bu yashirinish joylari 8-10 kishiga mo'ljallangan bo'ladi, lekin ba'zi hollarda qisqa muddatga 20-25 kishini joylashtirish mumkin. Ushbu yashirinish joylari qo'mondonlik punkti hamda tibbiyot punktlari uchun ham qurilishi mumkin.

YAshirinish joylarini qurishda yog'och yoki qator qilib yotqizilgan 10-15 sm qalinlikdagi to'sin-tahtalardan, temir-beton elementlaridan, metall prokat-laridan va boshqa shu kabi materiallardan foydalaniladi. YAshirinuvchi kishilar joylashtirilgan honalarga radiaktiv, zah'arlovchi moddalar va bakterial vositalar bilan zah'arlangan havo kirmasligi uchun barcha teshiklar germetik qilib yopiladi.

YAshirinish joylari odatda kamida ikkitadan kirish yo'lga ega bo'lib, ular qarama-qarshi tomonlarga joylashtiriladi. YAshirinish joylarining yo'laklari ko'p hollarda ikki shluzli tambrlar shaklida jihozlanib, ular asosiy honadonda ajratilgan holda bo'ladi hamda bir-biriga o'tiladigan germetik eshiklar bilan tusiladi. Yolakning tashki tomoniga mustahkam himoya

eshik qurilmalari bo`lgan eshik o`rnatiladi. Bunday eshik yadro zaryadi portlashining zarba to`lqinini to`sb qolish uchun hizmat qiladi. Yo`lak ichida yana alohida kichik yo`lakcha tambur oldi yo`lagi ajratilishi mumkin.

Tamburlarning katta-kichikligi yashirinish joylari ushbu inshootlari-dan to`rttasiga joylashtirilishi mumkin. H`arbiy dala gospitalarining funktsional bo`limlarni joylashtirish uchun asosiy honalarning eng 2,4 yoki 3,5 m dan bo`lmasligi kerak

Hozirgi vaqtda dala joylarni filtrlash-ventilyatsiya apparatlari FVKP-M-1 va FVKP-2, FVA-100/50 va FVA-50/25 bilan jihozlash mumkin. Filtrlash-ventilyatsiya kompleksi FVKP-M-1: ikkita filtrlovchi-yutuvchi FV-50 asbobi, ERV-49 markali ventilator, URV-1 havo sarfini ko`rsatuvchi moslama, ikkita suriluvchi germetik eshik, havo o`tkazuvchi trubalar hamda germetazatsiya qilish uchun 100 m² qog`ozdan iborat bo`ladi. Ushbu kompleks 1 soatda 100 m² havoni tozalash imkoniga ega.

FVA-100/50 filtrlash-ventilyatsiya kompleksi asosan dala sharoitda qurilgan engil yashirinish joylari, qo`mondonlik punktlari, tibbiyot punktlari va 20 kishi uchun mo`ljallangan yashirinish joylari jihozlash uchun qo`llaniladigan ushbu agregat 1 sotada 100-150 m<sup>2</sup> havoni tozalab shu inshoot-larni toza havo bilan ta`minlaydi.

Filtlash – ventilyatsiya sistemasi ikki tartibda: ventilyatsiya va filtrlash-ventilyatsiya tartibda ishlashi mumkin. Birinchi tartibda havo radiatsion changlardan tozalanadi, ikkinchi tartibda esa havo radiaktiv moddalardan, zah`arlovchi moddalardan va bakterial vositalardan tozalandi.

Odamlarning o`zoq vaqt germetik yashirinish joylarida bo`lishi havo tarkibida qarbonat kislova miqdori ko`payib ketishiga, havo h`arorati ko`tarishiga hamda havo namligi oshib ketishiga olib keladi. Buning natijasida kishilarning bu erda turishi uchun noqulay sharoit yaratiladi. Bunday h`olat asosan yashirinish inshootlari filtrlash-ventilyatsion komplektlar bilan jihozlanganda ro`y beradi.

Hozirgi vaqtda yashirinish joylarida havo tarkibidagi ruhsat etilgan SO₂ miqdori 1 % ni tashkil qiladi, ayrim hollarda SO₂ miqdorini harbiy hizmatchilarning jangavor hususiyatlarini bo`zmagan holda qisqa muddatga 2 %-3 % gacha etkazish mumkin.

Qo`mondonlik punktlari, aloqalar tarmog`i, tibbiyot punktlari va boshqalar uchun qurilgan inshootlar havosi tarkibdagi SO₂ ning ruhsat etilgan kontsentratsiyasi 0,5 % dan oshmasligi kerak, lekin qisqa muddat 1-2 % ga oshirishga ruhsat etiladi. Havo tarkibidagi SO₂ kontsentratsiyasini 1 % atrofida ushlab turishi uchun har bir kishini soatiga 5 m³ toza havo bilan ta`minlash kerak bo`ladi. Tibbiy punktlarda yotgan har bir kishi uchun beriladigan havo miqdori 10 m³ ni tashkil qiladi. Yashirinish joylaridagi havoning h`arorati havo namligi 70 % bo`lgandan 23 °S ni tashkil qilishi kerak.

Yashirinish joylaridan foydalanish qoidalari

Yashirinish joylarida tartib va tozalikka rioya qilish, filtrlash-ventilyatsiya komplektlari, havoning tozaligini tekshirib turish uchun navbatchilar tayinlanadi. Yashirinish joyiga radiaktiv moddalarning changi yoki zah`arlovchi moddalarning bug`lari, aerezollari kirish ehtimoli paydo bo`lgan vaqtda «gazlar» degan komanda beriladi. Navbatchi yordamchi kirish joyida turadi va kishilarni yashirinish joyiga kirishdan oldin barcha qoidalarga rioya qilishini, himoya vositalarini tg`ri echishini tekshirib turadi.

Jangovar holatlarda yashirinish joylarining ish tartibi har hil bo`ladi. Odamdagi qurollardan saqlanish kerak bo`lganda yoki «havo trevogasi» komandasi berilganda unda yashirinish joylarining faqat eshigi yopiladi va vaqti-vaqti bilan ochib qo`yiladi. Atom zaryadi portlatilganda yoki radiaktiv zah`arlovchi moddalarning bakterial vositalar bilan zararlanish havfi paydo bo`lganda yashirinish joyining ish tartibi kat`iy izolatsiya tartibiga o`tadi Bunday hollarda hamma eshiklar germetikqilib berkitiladi va ventilyatsiya agregatlari ishga solinadi, kishilarning kirish vaqtincha to`htatiladi.

Yashirinish joyidan tashqarida qolgan vaqtincha tezlik bilan individual himoya vositalaridan foydalaniladilar. Bu kishilar boshliqning ko`rsatmasiga yoki navbatchining ruhsatiga ko`ra yashirinish joyiga zah`arlovchi moddalar, radiaktiv moddalar changi va bakterial vositalar kirishga yo`l qo`ymagan holda kiradilar. Zah`arlovchi moddalar va radiaktiv modadlardan zararlangan kishilar yashirinish joylariga kirishdan oldin qisman sanitariya ishlovidan o`tishlari kerak bo`ladi. Bunday keyin terini himoya qiluvchi vositalar echilib, tambur oldida qoldiriladi va guruh-guruh tezlik bilan birinchi tamburga, keyin ikkinchi tamburga, so`ngra asosiy honaga o`tiladi. Asosiy honaga kirishdan oldin har bir tamburda 3-5 daqiqa turish kerak. Asosiy honaga kirishdan oldin protivogazlarechiladi. Agar yashirinish joyidan chiqish kerak bo`lsa, yashirinish joyidan 2-3 kishi bo`lib protivogazlarni kiygan h`olda va tambur oldida himoya vositalarini kiygan holda tashqariga chiqiladi.

Asosiy honalar yotish honalar qaravotlar (ikki qavatli), o`tirish uchun skameykalar bilan jihozlanadi. Yashirinish joylarida etarli miqdorda suv va oziq-ovqat g`amlangan buo`ishi kerak. Bundan tashqari, isitish moslamalari, telefon va radioaloqa apparatlari, elektr yoritgichlar, hojathona va okop kovlaydigan asboblardan kirka, belqo`rak, lom va boshqalar jihozlangan bo`lishi kerak

Radiatsiyaga qarshi pana joylar. Yashirinish joylaridan tashqari, dala sharoitida radiatsiyaga qarshi pana joylar ham quriladi. Bu inshootlar kishilarni radiaktiv moddalardan himoyalashini ta`minlaydi va yorug`lik nurlanishidan himoya qiladi. Bundan tashqari radiatsiyaga qarshi pana joylar o`tuvchi radiatsiyadan qisman yadro portlashning zarb to`lqinidan, zaharlovchi moddalarning suyuq tomchisidan va bakterial vositalar aerozollarining bevosita kishilar terisiga va kiyim-kechaklariga tushishidan saqlaydi.

Mashg`ulotning ta`minlanishi:

- mavzu bo`yicha shemllar
- mavzu bo`yicha stendlar

Mavzu bo`yicha nazorat savollari:

- qollektiv himoya inshootlarining turlarini ayting
- yashirinish joylari, tuzilishi, jihozlanishiga qo`yiladigan talablarni ayting
- radiatsiyaga qarshi, eng oddiy pana joylar, ularning tuzilishini ayting
- yashirinish joylaridan foydalanishga qo`yiladigan talablarni ayting

Asosiy va qo`shimcha adabiyotlar: 1, 2, 3, 4

Amaliy mashg`ulot №9.
Mavzu: SHahsiy himoya vositalari

Mavzuning maqsadi:

- talabalarni shahsiy himoya vositalari turlari bilan tanishtirish
- talabalarda shahsiy himoya vositalaridan foydalanish ko`nikmalarini hosil qilish va mustahkamlash
- terini himoyalovchi individual vositalar turlari, tuzilishi bilan tashintirish

Mashg`ulotning vazifalari:

- talabalarga shahsiy himoya vositalarining turlari, ah`amiyati to`g`risida ma`lumotlar berish
- shahsiy himoya vositalaridan foydalanishni o`rgatish
- protivogazlar va respiratorlarni ishga yaroqliligini aniqlashni o`rgatish

Kutilayotgan natijalar: mashg`ulot o`tilgandan keyin talabalar bilishlari lozim:

- ajratuvchi protivogazlar va ularning tuzilishini
- filtrlovchi protivogazlar va ularning tuzilishini
- respirator, oddiy maskalar, ularning tuzilishini
- protivogazlarni yaroqliligini aniqlashni
- terini himoya qilish shahsiy vositalarning turlarini
- terini himoya qiluvchi vositalarni kiyib chiqarishni

Mavzuda ko`rib chiqiladigan savollar:

- shahsiy himoya vositalari turlari
- protivogazlar turlari
- respirator, oddiy maskalar turlari
- terini himoyalovchi vositalar, turlari
- protivogazlardan foydalanish qoidalari
- protivogazlarning ishlash printsipi
- terini himoyalovchi vositalarni kiyib chiqarish qoidalari

Amaliy mashg`ulot rejasi:

- talabalarining mashg`ulotga tayyorgarligini tekshirish-10 daqiqa
- talabalar bilim darajasini tekshirish-50 daqiqa
- amaliy kunikmalar-20 daqiqa
- dars muhokamasi va o`qituvchini darsni yakunlashi-10 daqiqa

O`qituvchini mashg`ulotni asoslashi

SHahsiy himoya vositalariga filtrlovchi va ajratuvchi protivogazlar, respiratorlar va terini himoyalovchi vositalar kiradi. Bo'larning barchasi nafas a'zolarini, ko'z va teri kavatlarini radiaktiv, zaharlovchi moddalar va bakteriologik vositalar ta'siridan saqlaydi.

Ularning h'ammasi o'zining himoyalash xususiyatiga qo'ra filtrlovchi va ajratuvchilarga bo'linadi. Filtrlovchi vositalarining himoyalash xususiyati havoni himoyalovchi materiallar orkali o'tkazishga asoslangan bo'lib, unda havo radiaktiv, zah'arlovchi moddalar va bakteriologik vositalardan tozalanadi. Ajratuvchi vositalarning himoyalash xususiyati odam organizmini tashqi muhitdan to'liq ajratishga ajratilgan bo'ladi. Nafas olish uchun kerak bo'lgan havo pnevmatog'en va pnevmatofofor usulda ishlaydigan kislorod apparatlari yordamida olingan bo'ladi.

Foydalanishga ko'ra hamma himoyalovchi vositalar quyidagilarga: umumharbiy, mahsus, fuqarolar uchun mo'ljallangan va sanoatda qo'llaniladigan vositalarga bo'linadi. Umumharbiy himoya vositalari bilan bo'tun harbiy qismlarning harbiy xizmatlarini ta'minlaydi. Mahsus himoya vositalari bilan tankli, aviatsion, kimyoviy qismlar, turli hil qo'shinlarning bo'linmalari mahsus vazifalar bajaradigan vaqtlarida, hamda tibbiy xizmat bo'limlari yaradorlarga yordam ko'rsatishda ishlatish uchun ta'minlanadilar.

Fuqarolar uchun ishlab chiqilgan himoya vositalari FM qismlarining harbiy xizmatchilari va bo'tun aholini ta'minlash uchun mo'ljallangan.

Sanoatda ishlatiladigan himoya vositalari mahsus qorhonalarda, qishloq ho'jaligida va boshqa sohalarda zah'arli kimyoviy moddalar bilan bog'liq bo'lgan joylarda qo'llaniladi.

Nafas a'zolarini himoyalovchi vositalari

Bo'larga filtrlovchi-PMG, PMG-2, SHR, GP-4U, PG-5, DP-6, DP-6M; ajratuvchi-IP-4, IP-5 protivogazlar, respiratorlar R-2, SHB-1 va qo'l ostida bo'lgan vositalar kiradi.

RSH-4 markali umumharbiy filtrlovchi protivogaz. Bu protivogazlar nafas a'zolari, ko'z va yuzni zah'arlovchi, radiaktiv moddalar va bakteriologik vositalarning himoya qilishning asosiy vositasi bo'lib hisoblanadi.

Bu protivogazlar bilan harbiy qo'shinlarning harbiy xizmatlari ta'minlanadi.

Protivogazlar filtrlovchi yutuvchi qorobka, yuz qismi va haltachadan iborat.

Filtrlovchi yutuvchi qorobka nafas olinadigan havoni radiaktiv, zah'arlovchi moddalar va bakteriologik vositalarning tozalash uchun xizmat qiladi. U tsilindr shaklida bo'lib, qorobqaning tagida nafas olinadigan havo kirishi uchun teshik bo'ladi. Tozalangan havo qarovka qopqog'iga burab o'rnashtirilgan naycha orqali o'tib keladi.

Qorobqaning ichki qismi havo oqimi bo'ylab to'tunga qarshi filtr va mahsus ishlov berib faollashtirilgan ko'mir solingan yutgich bilan ta'minlangan. Bu yutgich ko'pincha shihta deb ataladi. To'tunga qarshi filtr asbest moddasi qo'shib persslangan qog'ozdan iborat bo'lib u qat-qat qilib bo'qlangan. To'tunga qarshi filtr har qanday aerzollar-radiaktiv chang, zah'arlovchi moddalarning aerzollari, tumanlari hamda bakteriologik vositalarning aerzollarini ushlab qoladi. Zah'arlovchi moddalarning bug'lari va gazlari ikkinchi qavat faollashgan ko'mirda ushlanib qoladi. Faollashgan ko'mir toshko'mir, pista ko'mir, torf va ba'zi organik mahsulotlarga mahsus ishlov berish yo'li bilan olinadi. Faollashgan ko'mirda zah'arlovchi moddalarning yutilishi sorbtsiya yo'li bilan boradi.

Faollashgan ko'mir (zarin, Vi gazlari, ipriy, lyuzit) larni yahshi sorbtsiyalash xususiyatiga ega .

Protivogazlarning yuz qismi, shmm-niqob rezinadan tayyorlanib quyidagi qismlardan: 2 ta yirik ko`zoynak, ko`zoynaklar terlashini kamaytiruvchi 2 ta obtekatel, shmm niqobini filtrlovchi yutuvchi qo`tichani birlashtiruvchi rezinali naydan iborat.

Niqob protivogaz qo`tisida tozalangan havoni nafas olish a`zolariga etkazadi, shuningdek yuz va ko`zni radiaktiv, zah`arlovchi moddalar hamda bakterial vositalarning himoya qiladi. Hozirgi vaqtda shmm niqobning bir necha turi: SHM-41, SHM-41 M, SHMS mavjud.

Protivogaz solinadigan halta oddiy matodan 2 hoa qilib tiqilgan bo`ladi. 1 honasida filtrlovchi yutuvchi, ikkinchisida esa shmm-niqob turadi. Halta bel va elka tasmalari yordamida osib olinadi. Haltaning yon qismida kichkina cho`ntakchalar bor. Bunga himiyaga qarshi mahsus paket yoki terlamaydigan plyonkalar solib qo`yilishi mumkin.

SHMS shmm-niqobga bir qancha o`zgartirish kiritilgan. Og`zaki bo`yruqlar, topshiriqlar, suhbatlar yahshi eshitilishi uchun shmm-niqobning old qismiga gaplashishi uchun mo`ljallangan mahsus moslama o`rnatilgan. U rezinka prokladka, limbranalar, to`tib turuvchi halqa, flyants va buraluvchi qopqoqdan iborat.

PG-ni foydalanishga tayyorlash.

SHmm-niqoblar o`lchovini aniqlash uchun yuz vert, aylana orqali smlarda o`lchanadi, ya`ni lenta iyakning quyi nuqtasi orqali yonoqlar bo`yicha quloq chig`anog`i oldidan o`tib, boshning tepasida to`tash chiziq bo`yicha o`lchanadi. Protivogazlardan foydalanish qoidalariga rioya qilinganda dushman tomonidan qo`llanilgan turli hil zah`arlovchi moddalardan bir jangovor kun mobaynida (10-12S) himoyalash mumkin. PG ning himoyalash quvvati zah`arlovchi moddaning havodagi konsultatsiyasi yuqori darajada bo`lganda va nafas olishning jadalligiga qarab hamda zah`arlangan atmosferada qancha vaqt ichida bo`lishiga qarab o`zining himoyalovchi hususiyatini yo`qotadi. Bakteriologik vositalar qo`llanilganda shu zonadan chikib ketilgandan so`ng, filtrlovchi-yutuvchi qo`ti har safar almashtiriladi, radiaktiv moddalarning zah`arlangan joyga tushib qolganda yoki radiaktiv moddalar qo`llanilganda unda filtrlovchi-yutuvchi qo`ti radiaktiv moddaning ruhsat etilgan doza miqdorigacha ishlatiladi keyin esa yangilanadi. PG va boshqa himoya vositalari quyidagi holatlarda olib yuriladi.

1. «Safar holati»-dushman tomonining kimyoviy, atom bakteriologik hujum havfi hali batamom tugatilmagan holatda olib yuriladi.

2 «Tayyorgarlik holati»-ommaviy zarar etkazuvchi qurol qo`llanish havfi bo`lganda, «havo trevogasi» signali bo`yicha yoki «PG-ni tayyorlangan» degan bo`yruq bo`yicha.

3. «Jangovor h`olat»- radiatsiya havfi bor, «kimyoviy trevoga» degan signal bo`yicha yoki «gazlar» degan bo`yruq bo`yicha, radiaktiv zah`arlovchi modda yoki bakteriologik vosita qo`llanilganligi sezilgan zahoti mustaqil ravishda PGning shmm-niqobi yuzga va boshga kiyiladi.

Agar PG oynaklari ko`z to`g`risida bo`lsa, shmm niqob yuzga zich tegib tursa va burishib qolmagan bo`lsa PG to`g`ri kiyilgan deb h`isoblanadi.

Ajratuvchi PG

APG nafas a`zolari-tashqi havoning to`liq izolatsiya qiladi. APGlar quyidagi hollarda ishlatiladi:

1. Havo tarkibidagi zah'arlovchi va zararli moddalarning juda yuqori konsultatsiyasi paydo bo'lganda

2. Odatdagi filtrlovchi protivogazlar havo tarkibidagi ba'zi bir zah'arlovchi va zararli moddalarni zararsizlantira olmagan vaqtda

3. Havo tarkibidagi kislorod qisman yoki to'liq bo'lmaganda

4. Suv to'siqlarining o'tishda yoki suv ostida ish bajarganda

APG nafas olish uchun kerak bo'lgan havo pnevmatog'en yoki pnevmatofor usulda ishlaydigan apparatlar yordamida olingan bo'ladi.

Pnevmatoforlarga KIP-5, Pnevmatog'enlarga IP-4, IP-51 kiradi.

AIP protivogazi quruqlikda ishlash uchun mo'ljallangan. Bu apparat yuz qismdan, regenerativ patrandan, nafas haltasi va ortiqcha bosimni chiqaruvchi klapandan iborat.

SHMM niqob SHIP-2b odamning nafas a'zolarini, yuz va ko'zlarni tashqi muhitning, zah'arlovchi moddalar ta'sirini himoya qiladi va chiqariladigan havoni regenerativ patronga gofrirlangan naycha orqali yuborish, u erda kislorod bilan boyitilgan gaz aralashmasini nafas a'zolariga etkazib berishga mo'ljallangan. AIP-5 protivogazi-bu individual avariya qo'tqaruvchi, vosita bo'lib hisoblanadi va suv ostida qolgan yoki cho'qib ketgan bronli tehnikadan sekin-astalik bilan so'zib chiqish hamda suv ostida engil ishlar-bajarish uchun mo'ljallangan.

RESPIRATORLAR

Respiratorlar nafas a'zolarini radiaktiv va tuproq changlaridan va bakteriologik aerozollardan himoya qiladi. Hozirgi vaqtlarda respiratorlarning R-2 va SHB-1 «Lepestok» keng qo'llanilmoqda.

R-2 respiratori 3 qavatli materialning tayyorlangan bo'lib, yuqori qavati penopoliuretandan yasalgan. Respirator himoyalovchi ranga bo'yalgan bo'ladi, ichki qavati polimerpolietilen plenka bilan o'raladi. Havo o'tkazish uchun 2 ta nafas oluvchi klapan o'rnatilgan, penopoliuretan va polietilen plenka orasiga filtrlovchi polimer tolalaridan to'qilgan material qo'yiladi. R-2 respiratoruch hil o'lchovda tayyorlanadi. O'lchovlar yarim niqobning iyakka taqiladigan ichki qismiga yozib qo'yilgan bo'ladi. SHuni esda to'tish kerakki, respirator nafas olish uchun olinadigan havoni kislorod bilan boyitmaydi va zah'arli moddalarning gazlari va bug'laridan himoya qilmaydi.

SHB-1 «Lepestok» respiratori mahsus yuqori filtrlash hususiyatiga ega bo'lgan materialdan tayyorlangan.

Ko'zni himoyalovchi individual vositalar yadro zaryadi portlashi natijasida paydo bo'lgan yorug'lik nuridan saqlash va ko'zni kuchli yorug'lik ta'sirida paydo bo'ladigan vaqtinchalik ko'rlik holatini kamaytirish uchun ishlatiladi. Buning uchun ko'zni himoyalovchi ko'zoynaklar (OPF va OF) lardan foydalaniladi.

Terini himoyalovchi individual vositalar: ular himoyalash hususiyatiga qarab filtrlovchi va ajratuvchilarga bo'linadi. Terini ajratuvchi himoya vositalari havo o'tkazmaydigan materiallardan tayyorlanadi. Ular zich yopilmaydigan va zich yopiladigan bo'lishi mumkin. Zich yopiladigan vositalar kishi tanasini biriktiradi va zah'arlovchi moddalardan himoya qiladi. Bundan tashqari bu vositalar kishi terisini bevosita radiaktiv va bakterial vositalar ta'siridan ham himoya qiladi. Terining himoya qiladigan filtrlovchi vositalar ip gazlamadan

tayyorlangan bo`lib, unga mahsus kimyoviy modda shimdiriladi. Bunda matoning havo o`tkazuvchanligi saqlanib qoladi, zah`arlovchi moddalar iplar orasidan o`tayotgan vaqtda yutiladi va neytrallanadi.

Terini himoya qiladigan ajratuvchi individual vositalarga umumh`arbiy himoya to`plami (OZK) plenkali himoya kostumi kiradi. OZK, KZP va L-1 kostumi himoya ta`siri qoidasiga ko`ra teri qavatlari formal kiyim kechaklarni, oyok kiyim zah`arlovchi moddalar bakterilogik vositalar ta`siridan ham himoya qiladi. Terining himoya qiladigan filtrlovchi vositalar ip gazlamadan tayyorlangan bo`lib, unga mahsus kimyoviy modda shimdiriladi. Bunda matoning havo o`tkazuvchanligi saqlanib qoladi, zah`arlovchi moddalar iplar orasidan o`tayotgan vaqtda yutiladi va neytrallanadi.

Terini himoya qiladigan ajratuvchi individual vositalarga umumh`arbiy himoya to`plami (OZK), plenkali himoya kostumi (KVP) kiradi. Terini himoyalovchi mahsus vositaga L-1 engil himoya kostumi kiradi. OZK, KVP va L-1 kostumi himoya ta`siri qoidasiga ko`ra teri qavatlari-formali kiyim kechaklarni, oyoq kiyim zah`arli moddalar bakterilogik vositalar va radiaktiv moddalar ta`siridan ajratishga asoslangan bo`ladi.

Mashg`ulotning ta`minlanishi:

- protivogazlar, respiratorlar
- terini himoya qiluvchi vositalar

Mavzu bo`yicha nazorat savollari:

- shahsiy himoya vositalarining turlarini ayting
  - protivogazlarni ishlash printsipini ayting
  - filtrlovchi protivogazning tuzilishini ayting
  - filtrlovchi protivogazni tuzilishini ayting
  - respirator, oddiy masqaning tuzilishini ayting
  - terini himoya qiluvchi vositalar tarkibi va kiyishi, chiqarish qoidalarini tushuntirish
- Asosiy va qo`shimcha adabiyotlar: 3, 4, 6, 8**

Amaliy mashg`ulot № 10

Mavzu: Viloyatimiz hududida sodir bo`lishi ehtimoli bo`lgan tabiiy vaziyatlar va bu vaziyatlardan ah`olini muhofaza qilish chora tadbirlari

Amaliy mashg`ulot maqsadi:

- talabalarni viloyatimiz hududida sodir bo`lishi ehtimoli bo`lgan favqulodda vaziyatlar bilan tanishtirish

-talabalarni favqulodda vaziyatlar, yirik avariylar bahtsiz hodisalar yuz berganda olib boriladigan chora tadbirlar bilan tanishtirish

Mashg'ulot vazifasi:

-talabalarda favqulodda vaziyatlar, yirik avriylar, bahtsiz hodisalar yuz berganda ko'rsatiladigan tibbiy yordam amallari va ko'nikmalarini mo'qammallashtirish

Kutilayotgan natijalar: talabalar amaliy mashg'ulot o'tgandan keyin bilishlari kerak:

- viloyatimiz hududida yuz berishi mumkin bo'lgan tabiiy ofatlarni
- tabiiy ofat yuz bergan raoynda tibbiy taktik holatni
- fuqarolar muhofazasi tibbiyot xizmatining asosiy vazifalarini
- tabiiy ofat bo'lgan rayondagi sanitar yo'qotishlar miqdorini
- odamlarda yuzaga keladigan ruhiy-nevrologik bo'zish h'olatlarini
- tabiiy ofat, yirik avariylardan shikastlangan aholiga tibbiy xizmatni tashkil qilishni

Mavzuda ko'rib chiqiladigan savollar:

- tabiiy ofatlarni h'arakteristikasi
- tabiiy ofat yuz bergan rayonda tibbiy taktik holat
- er tebranishi yuz bergan rayon aholisiga tibbiy xizmatni tashkil qilish
- jarohatlanganlarni satatsionar davolanishini tashkil qilish
- tabiiy ofat yuz bergan rayonda sanitariya gigienik va epidemiyaga qarshi tadbirlarni tashkil qilish
- yalpi yong'in va suv toshqini yuz berganda shikastlanganlarga ko'rsatiladigan o'ziga hos tomonlari
- faloqat va yirik avariylar yuz berganda shikastlanganlarga ko'rsatiladigan tibbiy yordamning o'ziga hos tomonlari

Amaliy mashg'ulot rejasi:

- talabalarni mashg'ulotga tayyorgarligini tekshirish -10 daqiqa
- talabalar bilim darajasini tekshirish-60 daqiqa
- o'qituvchini mavo'zni muhokama qilish va yakunlash-20 daqiqa

Mashg'ulotni o'tkazish joyi: kafedra auditoriyasi

O'qituvchini mavzuni asoslashi

Tabiiy ofatlarga suv toshqini qor ko'chishi, bo'ronlar, erqkimirlashi va har qanday favqulodda h'arakter kasb qiluvchi, inshoot va binolarni shikastlaydigan, moddiy boyliklarni yo'qolishi va odamlarni halok bo'lishiga olib keladigan h'olatlar kiradi. Bundan tashqari tabiiy ofat jumlasiga qurg'ochilikni, o'zoq yog'adigan yomg'irlarni, qishloq ho'jalik mahsulotlarini nobud bo'lishiga olib keluvchi kuchli sovuqlarni ham kirgizishi mumkin.

Bo'ronlar atmosferada tsiklonlar ta'sirida yuzaga keladi. Bunda kam vaqt ichida ko'p miqdorda qoldiqlar to'qiladi, shamolni tezligi kuchayadi. Buni natijasida suv toshqini, binolarning qulashi, odamlarning jarohatlanishi va halok bo'lishi mumkin.

1960-70 yillarda yuz bergan 17 bo`ron ta'sirida tahminan 350 000 odam o`lgan va katta moddiy zarar etgan .

Kuchli shamollar. Tezligi sekundaiga 29 metr tezlikda, faloqat darajasida bo`ladigan shamollar har yili rayonlarda ko`zatiladi.

Qor ko`chishi odatda tog`li rayonlarda yuz beradi. Tog` ko`chishi transport va aloqa ishlarini bo`zilishi va to`htab qolishiga, ishlab chiqarish va aholini oziq-ovqat bilan ta'minlashni qiyinlashuviga olib kelishi mumkin.

Qor qoplaminig balandligi 100 mm bo`lgan qor ko`chishi kamachatka, Тауымыр va Kozogistonda qayd qilingan.

YOng`in-bu odamlarning nazorati ostida chiqqan yong`inning tabiiy tarqalishi. O`rmon yong`inlari daraxtlarni, shoh-shabбалarni yo`q qiladi, buning natijasida o`rmonning himoya, suv saqlovchi va boshqa foydali xususiyatlari yo`qoladi.

Tarqalishiga ko`ra yong`inlar alohida (bir yoki bir necha binolarni); yalpi (20% gacha binolarni); tarqalgan (90% gacha bo`lgan binolarni qamrab oladigan) yong`inlar farq qilinadi.

Suv toshqini-bu suv omborlaridagi suv balandligini birdan ko`tarilishi natijasida kelib chiqadigan tabiiy ofat suv toshqinining sabablari bo`lishi mumkin qor va mo`zlarning birdan erib ketishi; o`zoq vaqt kuyib yog`uvchi yomg`irlar; daryo kuyilishlarida to`siqlarni hosil bo`lishi; avariya h`olatlarida gidrotehnik inshootlarning yorilib ketishi. Bu tabiiy ofatni o`ziga hos tomonlaridan biri shundaki suv toshadigan, bosadigan vaqtini oldindan aytib berish imkoniyati bo`ladi.

Sel-bu tog`dan yuqori tezlik bilan chiqadigan va o`z yo`lida hamma narsani yo`qotadigan iflos toshlarni oqimi h`isoblanadi. Sellar tog`larda qor va mo`zlarning erishi yoki o`zoq va ko`p yog`adigan yomg`irlar natijasida kelib chiqadi. Hosil bo`lgan vlaga o`ziga tuproq bilan aralashgan suv va toshlarni biriktirib olib tog`dan pastga qarab h`arakat qiladi. Ko`p sel ko`zatiladigan rayonlarga SHimoliy Kavkaz, Urta Osiyo tog`lari va Janubiy Kozogiston tog`lari, Крым tog`lari kiradi.

Er kimirlashi-bu er tagidan ko`qkisidan otilib chiqadigan potentsial energiya. Buh`aro tomonga tarkalib ketadigan tebranish va zarbali tulkin sifatida ko`zatiladi. Er kimirlashi bo`lishi mumkin tektonik va vulkonga oid. Er tebranishini tulkinlari chiqadigan joy markaz, uchok markazining ustida er kimirlashining epitsentiri deb aytiladi.

Er kimirlashi asosan silkinish qo`rinishida bo`ladi. Silkinish soni va ular orasidagi vaqt h`ar hil bo`ladi. Kuchli zilzilalarda katta shah`arlar vayron bo`ladi, inshootlar, binolar zarar qo`radi va buning natijasida odamlar h`ar hil darajada shikastlanish oladilar va halok bo`ladilar. Eng kuchli zilzilalar 1948 yil Ashhabodda, 1966 yil Toshkentda va 1988 yil Armanistonda ko`zatilgan.

SHuningdek mamalkatning iktisodiga yirik avariya va faloqatlar katta zarar etkazadi.

Yirik avariya-bu sanoat qorhonalari, transport va boshqa ob`ektlarda tusatdan urnatilgan tehnologik jarayonning bo`zilishi yoki tuhtab qolishi va buning natijasida ah`olining shikastlanishi va moddiy boyliklarning yo`qolishi.

Faloqat-bu ko`qkisidan bo`ladigan va buning natijasida odamlarning shikastlanishi va ulimi yuz beradigan hodisa.

Tabiiy ofat rayonlarida tibbiy-taktik h`olat va FMTHizmatining asosiy vazifalari.

Ko'p vaqtlarda yong'in va suv toshkini kabi tabiiy ofatlardan tashqari ofatlarda shikastlanganlarga tezda tibbiy xizmat qo'rsatish mumkin bo'lmaydi. Boshqa hodisalarda tibbiy xizmat fakatgina ta'sir qilib bo'lgandan keyingina qo'rsatiladi.

Barcha tabiiy ofatlar bir hilda h'olokatli h'isoblanmaydi. Eng murakkab tibbiy h'olat katta shah'arlarda sodir bo'lgan zilzilalar natijasida yuzaga keladi. Ko'pincha yirik zilzilalarda ko'p mikdordagi sanitar va kaytmas yo'qotishlar bilan shah'ar h'ayot faoliyatini tulik bo'zilishiga olib keladi. SHu bilan birga tibbiy ishchilar, muassasalar mulklar ichida h'am yo'qotishlar bo'ladi.

Juda murakkab h'olatlarda tibbiy xizmatni tashkil qilish uchun kuch etmasa, kushni raoynlr FMTH kuchlaridan foydalaniladi.

Bunday murakkab vaziyatda ko'pgina odamlarda nerv-ruhiy bo'zilishlar h'am ko'zatilishi mumkin.

Tabiiy ofatlarda hosil bo'ladigan kuchli ko'zgatuvchlar ta'siri natijasida insonlar o'zini va yakinlarini h'ayotiga havf tugilayotganligiga bog'liq h'olda emotsional reaksiyalar vujudga keladi. Emotsional kuchlanish h'olati qo'rkuv sezgisi, kuchli ko'zgaluvchanlik uykuning bo'zulishi isteriyaga oid reaksiyalar bilan yuzaga keladi.

Bundan tashqari o'tkir yurak etishmovchiligi pristuplari, mioqard infarkti, gipertonik, kriz, miyada kon aylanishining o'tkir bo'zulishlari vaqtidan oldin tugishlar, endokronnin kasalliklarining ko'tarilishiga h'am olib keladi.

SHuni h'am ta'kidlash kerakki, tabiiy ofat yuz bergan rayonda bir qancha qorhonalarda bor bo'ladigan kuchli ta'sir qiluvchi zah'arlovchi moddalar idishlarining sinishi natijasida kimyoviy zararlanishni ikqilamchi uchoklari h'am yuzaga kelishi mumkin. Bu o'z navbatida sanitar yo'qotishlar mikdorining oshishiga va FMTH ishining murakkablashuviga olib keladi.

SHunday, eqan tabiiy ofat yuz bergan rayon FMTH h'ar qanday turdagi shikastlanishlar ruy berganda h'am tibbiy yordam qo'rsatishga tayyor bo'lishi kerak.

Qanday tabiiy ofat yuz berishidan kat'iy nazar FMTH kuyidagi vazifalarni bajarishi kerak:

1. Tabiiy ofatdan zararlangan ah'oliga tibbiy xizmatni h'am turini tashkil qilish va qo'rsatish

2. Tabiiy ofat zonasida ko'tqaruv ishlarini olib borayotgan tuzilmalarning shahsiy tarkibiga tibbiy xizmat qo'rsatishni tashkil iklish va qo'rsatish

3. Tabiiy ofat salbiy ta'sirini kamaytirishga qaratilgan davolash-profilaktika tadbirlarini olib borish

4. Ah'oli orasida yuqumli kasallik tarkalishni oldini olish

Bo'lardan tashqari tibbiy xizmat, tibbiy yordam bo'yicha o'qitish ishlarini h'am olib borishi kerak.

Tabiiy ofat, yirik avariya va faloqat yuz berganda shikstlanganlarga tibbiy xizmatni tashkil qilish

Bizning mamlakatimizda tabiiy ofat izini bartaraf qilish uchun ho'qumat komissiyalari tuziladi. Bu komissiya shikastlangan ah'oliga h'ar tomondan yordam qo'rsatish bo'yicha umumdavlat tadbirlarini tashkil qilish va o'tkazishga javobgar h'isoblanadi:-bo'lar-yashash

muammosini hal qilish, tibbiyot, bolalar, savdo, maishiy turmush muassasalarining ish uchun sharoit yaratish, jamiyat va sanitariya tartibi bilan ta'minlash.

Ho'qumat komissiyasi tarkibiga sog'likni saqlash tashkilotlarining rahbarlari-FMTH nachalniklari kiradilar.

Tabiiy ofat rayonlarida shikastlanganlarga 1 chi tibbiy yordam o'z-o'ziga, o'zaro va SD lari tomonidan qo'rsatiladi. Bo'lardan tashqari jarohatlanganlarga birinchi tibbiy yordam qo'rsatish uchun tez tibbiy va shoshilinch tibbiy yordam stantsiyalarining kuch va vositalari h'am jalb qilinadi.

Halk hujaligi ob'ektlarida shikastlanganlarga tibbiy yordam shu ob'ekt FMTH nachalniki tomonidan; yashash kvartallarida esa shah'ar (rayon) FMTH nachalniklari tomonidan qo'rsatiladi. Tabiiy ofat rayoniga jalb qilingan tibbiyot hodimlari shikastlanish o'chog'ida jarohatlanganlarni izlash va ularga tibbiy yordam beradilar.

Agar tabiiy ofat yuz bergan rayonda sanitar yo'qotishlar mikdori ko'p bo'lsa o'chog' yaqinida shikastlanganlar yigiladi va transportga yuqlab olib ketiladi. YAkinda joylashgan davolash-profilaktika muassasalariga va shu erda ularga birinchi vrachlik yordamini qo'rsatiladi. Birinchi vrachlik yordamini tabiiy ofat rayoni ortida joylashgan davolash-profilaktika muassasalari qo'rsatadilar.

SHuni h'am esda to'tish kerakki jarohatlanganlar davolash evakuatsion yunalishini birinchi etapida o'zok muddatga qolib ketmasliklari kerak. CHunki keyin ihtisoslashgan malakali tibbiy yordamga kech bo'lishi mumkin.

H'ar hil travmalari bo'lgan jarohatlanganlarga tibbiy yordam qo'rsatilishi kerak. Buning uchun tez tibbiy va shoshilinch tibbiy yordam muassasalarining tibbiy hodimlari tayyor turishi va o'zlari bilan kerakli apparaturalari, instrumentlari va tinchlantiruvchi, yurak-tomir faoliyatini yashilovchi vositalari doimo bo'lishi kerak.

SHuni h'am ta'kidlash kerakki tabiiy ofat yuz bergan rayonda albatta sanitariya gigienik va epidemiyaga qarshi tadbirlar kompleksi olib borilishi kerak. CHunki bunday rayon ah'olisi uylari bo'zilib palatkalar, bo'zilgan uylar, qanalizatsiya tarmoklari bo'zilgan, h'amom, kir yuvish xizmatlari ishdan chiqqan joylarda yashaydilar va bunday ko'zgalish uchun sharoit yuqori bo'ladi. Bu vazifani bajarish bunday rayonlarda faoliyat yuritayotgan SES va yuqumli kasalliklar kasalxonalarining bo'zilganligi, ishdan chiqqanligi bilan kiyinlashadi.

Tabiiy ofat yuz bergan rayonlarda yuqumli kasallik aniqlanilsa olib boriladigan sanitariya-gigienik va epidemiyaga qarshi tadbirlar yalpi yuqumli kasallik bo'lganda olib boriladigan tadbirlardan fark qilmaydi.

Kasalni aktiv aniqlash, uni o'z vaqtida izolatsiya va gospitalizatsiya qilish, kvartirasini dizenfektsiya qilish, kvartirasini dizenfektsiya qilish, dizensektsiya, deratizatsiya, spetsifik profilaktika ishlarini olib borish yuqumli kasallik o'chog'ini tezda bartaraf qilish imkonini beradi.

Yong'in va suv toshkini bo'lganda tibbiy yordamni tashkil qilish o'zini bir qancha tomonlarga ega. Masalan: yong'in uchoklarida fakatgina ah'oli bloki shahsiy tarkib h'am jarohatlanishi mumkin. Bundan tashqari FMTH kuyganlarga, is gazi va to'tundan zararlangalarga tibbiy yordam qo'rsatishga tayyor turishi kerak.

Bunday vaqtda birinchi tibbiy yordamni shunday tashkil qilish kerakki to'tunni ichidan odamlarni izlash nazorat bilan olib borilishi kerak.

Bunday paytda SD juft bo'lib, birinchi ko'zatib yurishlari kerak.

SD yong'indan jarohatlanganlarga tibbiy yordam qo'rsatish bo'yicha tayyorlangan bo'lishlari kerak.

Birinchi vrachlik va ixtisoslashgan tibbiy yordam h'am iloji boricha uchokka yaqin bo'lishi kerak. Bunday vaqtlarda davolash muassasasi bita profil-kuyganlar uchun DElni birinchi va ohirgi etapi bo'ladi.

Mashg'ulotni ta'minlanishi:

-mavzu bo'yicha shemalar

-mavzu bo'yicha jadvallar

Mavzu bo'yicha nazorat savollari:

-tabiiy ofatlarga h'arakteristika bering

-FMTH ning asosiy vazifalarini ayting

-zilzila ruy bergan rayonlarda birinchi tibbiy xizmat qanday amalga oshiriladi

-vrachlik va ixtisoslashgan tibbiy yordam qanday tashkil qilinadi

-sanitariya gigienik va epidemiyaga qarshi yordam qanday amalga oshiriladi

-yong'in va suv toshkini bo'lgan uchoklarda jarohatlanganlarga qo'rsatiladigan tibbiy yordamning o'ziga hos tomonlari qanday.

Tavsiya qilinadigan adabiyotlar: 1,2,3,4.

Amaliy mashg'ulot №11

Mavzu: Fuqarolar muhofazasi tibbiyot xizmatining (FMTH) tashkiliy tuzilishi.

Davolash evakuatsion ta'minot

Mavzuning maqsadi:

-talabalarni FMTH faoliyatida ko'zga qo'rinadigan tomonlari bilan tanishtirish

-talabalarga FMTH muassasalarida jarohatlanganlarga qo'rsatilgan yordamlar hajmini urgatish

-FMTH ning kuch va vositalarining tuzilishi bilan tanishtirish

-davolash evakuatsion ta'minotini tashkil iklishni urgatish

Mashg'ulotning vazifalari:

-FMTH ning asosiy vazifalarini talabalarga urgatish

-FMTH muassasalarida qo'rsatiladigan yordamni tashkil qilishni nazorat qilish

-FMTH xizmatining kuch va vositalarini tashkil qilish

Kutilayotgan natijalar: talabalar mashg'ulot o'tgandan keyin bilishlari kerak:

-FMTH xizmatining o'ziga hos tomonlarini

- FMTH ning asosiy vazifalarini
- FMTHning tashkily tuzilishini
- davolash-evakuatsion ta'minotni

Mavzuda ko'rib chiqiladigan savollar:

- FMTH ning tashkiliy tuzilishi printsiplari va faoliyatning o'ziga hos tomonlari
- FMTH ning asosiy vazifalari
- FMTH ning tashkiliy tuzilishi
- FMTH ning kuch va vositalari
- FMTH ning rahbariyat va boshqaruv organi
- davolash-evakuatsion ta'minot

Amaliy mashg'ulot rejasi:

- talabalarni mashg'ulotga tayyorgariligini tekshirish-10 daqiqa
- talabalarni bilim darajasini tekshirish-70 daqiqa
- darsni muhokamasi va o'qituvchini darsni yakuni-10 daqiqa

Mashg'ulotni o'tkazish joyi: kafedra auditoriyasi

O'qituvchining mavzuni asoslashi

Urush bo'lganda ah'olini tibbiy ta'minlashga qaratilgan tadbirlarni tashkil qilishi va olib borishiga ta'sir qiluvchi FMT hizmatining faoliyatida o'ziga hos bir qancha tomonlari ko'zga qo'rinadi. Ular quyidagilardan iborat bo'ladi.

1. Ah'oli orasida bir vaqtda ko'p yo'qotishlarning sodir bo'lishi, h'ar hil h'arakter va og'irlikdagi jarohatlanishlarning bo'lishi

2. Tibbiyot muassasalarining ishini tuhtab qolishi va FMTH hizmatida shahsiy tarkibida yo'qotishlar bo'lishi

3. SHah'arlarda va ah'oli yashash punktlarida tibbiyot muassasalarining bino va inshootlarining bo'zilishi va bo'lar o'z navbatida tibbiy muassasalarining va tuzilmalarning ishini kiyinlashtiradi

4. Katta territoriyaning zararlanishi ozik-ovkat mahsulotlari va suvning radiakt modda kimyoviy va bakter vositalar bilan zararlanish mumkinligi

5. SHikastlanish o'chog'larida sanitariya epidemiologik h'olatining murakkablashuvi va FM sining evakuatsion tadbirlari bimlan bog'liq h'olda epidemiologik havfning yuqori bo'lishi

6. Dushman hujumi izini hizmatning kuch va vositalari bilan bartaraf qilishning kiyinligi FM tibbiyot hizmatni tashkil qilishning asosiy printsiplari quyidagilardan iborat:

1. FMT hizmati faoliyat qo'rsatgan va tashkilotlari bazasida tashkil qilinadi

2. FMT hizmatida h'ar hil o'chog'lashda ishlay oladigan tuzilmalar tashkil qilinadi

3. H'ar bir tuzilma va muassasalari ma'lum bir ishni alohida bajarishga kaytadan taksimlanadi

4. Kasallarga va jarohatlanganlarga birinchi yordam qo'rsatishi uchun o'qitilgan ah'oli va SD va SP lari jalb qilinadi.

FMTH sog'ligini saqlash sistemasida tuzilgan mahsus tashkil bo'lib, dushman tomonidan yalpi kirgin qo'rollari qo'llaniladigan shuningdek hodisalar va favqo'lodda vaziyatlar rayonlarda ah'oliga tibbiy xizmat qo'rsatishi uchun tashkil qilinadi.

FM tibbiyot xizmati zimmasiga kuyidagi xizmatlar qo'rsatiladi:

1. Jarohatlanganlarga va kasallarga tibbiy yordamning h'amma turini o'z vaqtida qo'rsatish va ularni sog'ligining h'amma turini o'z vaqtida qo'rsatish va ularni sog'ligini va ish kobilyatini tezrok tiklash maqsadida davolash ulimni va invalidlikni kamaytirish

2. Ah'oli orasida yuqumli kasalliklarni tarkalishini oldini olish tarkalgan vaqtda uni bartaraf qilish

3. YAlpi kirgin qo'rollari qo'llanilganda ularning izlarini bartaraf qilish FM h'arbiy bo'lmagan tuzilmalari va muassasa shahsiy tarkiblarini salomatligini saqlash

Bu vazifalarni bajarish uchun FMTH tinchlik vaqtlarida ah'olini tibbiy himoya qilishi borasidagi tadbirlarini rejlashtirib kuyadi; bo'lar xizmatni boshqaruv organini tayyorlash, h'arbiy bo'lmagan tibbiy tuzilmalarni tashkil qilish, ta'minlash va o'qitish, h'arbiy vaqtlarga tibbiy muassasalarni ishga tayyorlash, h'arbiy tibbiy xizmat va boshqa xizmatlar bilan o'zaro ta'sirini qo'rib chikish, shikastlanganda va yaralanganda ah'olini birinchi tibbiy yordam qo'rsatish amllarini o'qitish.

FMTH xizmatining tashkiliy tuzilishi

FMTH sog'likni saqlashni territoria tashkilotlari tomonidan tuziladi.

FMTH ning tashkiliy tuzilishiga kuyidagilar kiradi; rahbariyat boshqarish organi kuch va vositalari.

Rahbariyat va boshqarish organi

FMTHning nachalniki shu sog'likni saqlash muassasasining rahbari h'isoblanadi.

Bo'lar bo'lishi mumkin Respublika sog'likni saqlash ministri, sog'likni saqlash bo'limlarining zaveduyuyeylari kishlok joylarida TSRB tsalarini galv vrachlari, halk hujaligi ob'ektlarida FMTH nachalniki ana shu ob'ektning tibbiy sanitariya qisimining glav vrachi h'isoblanadi.

FMTH ning nachalniki o'zidan yuqorigi FM nachalnikiga bo'ysunadi va ihtisosligi bo'yicha o'zidan yuqorigi MSGO nachalnikiga. boshqaruv organiga FMTH ning shtabi va bolnitsa bazasi boshqaruvi kiradi. FMTH shtabi tibbiy xizmat nachalnikiga tomnidan FMTH ning kuch va vositalariga kundalik rahbarlik qilish uchun tuziladi.

FMTH shtabi tarkibiga kuyidagi xizmatdagi shahslar kiradi: sog'likni saqlash bo'limii mudirlarining urinbosarlari, bosh mo'tahassislari, SESlarning glav vrachlari, kon kuyish stantsiyalarini glav vrachlari; aptekaupraleniyalarning zaveduyuyeylari, medtehnika upravlenie nachalniklari FMTH shtabi FMTH rejalarini ishlab chiqadi va shahsiy tarkibining javobgar va mahsus tayyorgarligini tashkil qiladi va olib boradi Kasalhona bazasi boshqaruvi shah'ar orkasidagi kasalhona bazasining davolovchi muassasalariga rahbarlik qilish uchun tashkil qilinadi. KBB ga respublika sog'likni saqlash ministrining urinbosarlari, ulka viloyat sog'likni saqlash bo'limlarining urinbosarlari rahbarlik qiladilar.

FMTHning kuch va vositalari

FMTHning kuchlariga tibbiy tuzilmalar va tibbiy muassasalar kiradi. Tuzilmalari FMTning asosiy h'arakatlanuvchi kuchlari shikastlanganlarga davolash evakuatsiya ta'minoti asosida davolashni etapini olib borish yotadi.

Tibbiy evakuatsiya deganda jarohatlanganlarni qabul qilish, tibbiy saralash, tibbiy yordam ko'rsatish va davolash uchun ularni h'arakatlanishi yollarida yoyiladigan tibbiy xizmatning kuch va vazifalari tushuniladi. FMTxizmatida 2 etapli davolash-evakuatsiya ta'minoti sistemasi qabul qilingan.

Bunday vaqtda tibbiy evakuatsiyaning 1 chi bosqichi shikastlanish o'chog'ida yoki uning yaqinda yoyilgan birinchi tibbiy yordam ko'rsatish otryadi, FM harbiy qisimlarining tibbiy bo'linmalari, bir hil vaqtlarda saqlanib qolgan sog'likni saqlashning davolash muassasalari. Birinchi etapda jarohatlanganlarga birinchi vrachlik yordami ko'rsatiladi va ularni evao'qatsiya qilishga tayyorlanadi. Ikkinchi etap bu kasalhona bazasi shah'ar tashqarisidagi davolash muassasalarining kompleksi hisoblanadi. Bu erda ularga malakali ihtisoslashgan tibbiy yordam ko'rsatiladi va ohirgi natijagacha davolanadi.

Birinchi tibbiy yordam o'z-o'ziga va o'zaro yordam tartibida jarohatlanish o'chog'ida olib boriladi. Buni ah'oli o'ziga o'zaro, SD va SP larning shahsiy tarkiblari, FMning boshqa tuzilmalari, bu yordamning ah'amiyati juda katta. CHunki jarohatlanganlarni h'ayotini saqlab qolish va asoratlarni tugatish ana shu yordamni o'z vaqtida, to'g'ri olib borilganiga bog'liq bo'ladi. 1 chi tibbiy yordamning maqsadi oddiy manipulyatsiyalar bilan bartaraf qilish va jarohatlanganlarni h'ayotini saqlab qolish.

Birinchi vrachlik yordamining asosiy maqsadi jarohatlanganlarni izini yo'qotish va qoldiklarni yo'qotish maqsadida tibbiy evakuatsiyaning birinchi etapida vrachlar tomonidan olib boriladigan davolash profilaktika tadbirlarining kompleksi h'isoblanadi.

Malakali ihtisoslashgan tibbiy yordam kasalhona bazasining davolash muassasalarida ko'rsatiladi.

Malakali tibbiy yordamni kasalhona bazasi davolash muassasalarining hirurglari va terapevtlari tomonidan qo'rsatiladi. Bu xizmatning asosiy maqsadi jarohatlanganlarini h'ayotini saqlab qolish va asoratlarning oldini olish h'isoblanadi.

Ihtisoslashgan tibbiy yordam malakali mo'tahasis vrachlar tomonidan qo'rsatiladi.

Jarohatlanganlarga tibbiy yordam qo'rsatishda tibbiy saralash o'tkazish katta ah'amiyat kasb etadi.

Tibbiy saralash bu kasallarni va jarohatlanganlarni tibbiy qo'rsatma va h'olatlardan kelib chiqqan h'olda bir davolash va evakuatsiya tadbirlari kerakligi bo'yicha guruhlarga ajratish h'isoblanadi. Ularga 1) SP, 2) SD, 3) birinchi yordam qo'rsatish otryadi (opm), 4) h'arakatdagi epidemiyaga qarshi otryad, 5) ihtisoslashgan tibbiy yordam brigadasi, 6) ihtisoslashgan tibbiy yordam qo'rsatish otryadi, 7) ihtisoslashgan epidemiyaga qarshi brigada, 8) h'arakatdagi yuqumli kasalliklar gospitali, 9) epidimologik razvedka guruhi kiradi. Bo'ysunishi bo'yicha FMTH tuzilmalari ob'ektga oid (SD va SP) va territoriyaga oid (FMTH xizmatining qolgan hamma tuzilmalari). Tuzilmalari muassasalarida tashkil qilinadi, shuning uchun h'am ana shu muassasa rahbari ularni tashkil qilishi jihozlash va shahsiy tarkibini o'qitishga javobgar h'isoblanadi.

SP va SD qorhonalarda, muassasalarda, qolhoz va sovhozlarda mahsus bilim yurtlari va oliy o'quv yurtlarida tashkil qilinadi. Mahsus dastur bo'yicha o'qitilgan ishchilar, hizmatchilar, qolhozchilar va talabalar kiradi. Ular tinchlik davrda bahtsiz hodisalar va favqulodda h'olatlarda birinchi tibbiy yordam qo'rsatish uchun, harbiy sharoitlarga esa shikastlanganlarga yordam berishi uchun mo'ljallanadi.

SP-4 ta kishidan tashkil topadi, past nachalniki va 3 ta sanitariya drujinachisi SP pastlarida quyidagilar bo'ladi:

1) sanitariya sumkasi, 2) sanitar posilkalari, 3) shahsiy himoya vositalari. Spostlari tinchlik davrlarida qorhonalarda va muassasalarda «sog'lik burchaklari tashkil qiladilar radiaktiv moddalardan zararlanishi o'chog'ida SP ning har bir shahsiy tarkibi 1 soatdan 10 ta yaradorga 1 chi tibbiy yordam qo'rsatishi kerak».

Sadrujinachilarni shikastlanish o'chog'ida yaradorlarini izlash va ularga 1 chi tibbiy yordam qo'rsatish shikastlanganlarga transport vositalariga yuqlash joylariga olib kelishi va yuqlashda qatnashishi FM ning tibbiy muassasalarida ishlash uchun mo'ljallaniladi.

SDLari tarkibiga 24 kishili kiradi, ular komandir, siyosiy qisim bo'yicha o'rinbosar, aloqachi, shofyor va 4 kishidan iborat bo'lgan SD ning 5 ta zvenosi 4 tadan bittasi shu zvenoning komandiri h'isoblanadi. SD avtobus yoki yuq mashinasi beriladi. Mulklarni sanitariya sumkalari, shahsiy aptekalar, shahsiy kiyimga qarshi paketlar, filtrlovchi protivogazlar, sanitar nosilkalari, suv uchun flyaga va boshqalar. SHikastlanish o'chog'ida sadrujinalari qo'tqaruv otryadlari, tibbiyot tuzilmalari va davolash muassasalari tarkiblarida ishlash uchun mo'ljallanadi. YAdroviy va kimyoviy shikastlanish o'chog'ida bitta Sadrujinachi 1 soatda 50 ta yaradorga hizmat qo'rsatishi kerak, agar bakter shikastlanish o'chog'i bo'lganda 1 ta Sadrudjinachilarga 1500 kishi ko'zatish uchun berkitiladi. FMTH bolnitsalarida SD shahsiy tarkibi shikastlanganlarni parvarishi bilan shug'ullanadilar. OPRM-birinchi tibbiy yordam qo'rsatish otryadi FMTHning asosiy tuzilmasi h'isoblanadi va sog'likni saqlashni davolash profilaktika muassasalarida tashkil qilinadi.

OPM shikastlanganlarga 1 chi vrachlik yordamini qo'rsatish uchun mo'ljallanadi.

OPM boshqaruv organi va 8 bo'linmadan iborat, bo'lar qabul qilishi, saralash opreatsiya bog'lov, gospital, evakuatsiya qisman sanitariya ishlovchi kiyim va oyoq kiyimlarni fizikaviy qilishi tibbiy ta'minlash, laboratoriya, ho'jalik bo'limii, OPMning shtatida vrachlar, o'rtta tibbiyot hodimlari 2 ta sanitariya drujinasi bo'ladi. Otryadda tibbiy va sanitar ho'jalik mulklari radiostantsiya h'arakatdagi elektrostantsiya, shahsiy himoya vositalari, dozimetrik apparatlar bo'ladi, yana avtotransport vositalari bilan h'am ta'minlangan bo'lishi kerak.

Ihtisoslashgan tibbiy yordam ko'rsatish brigadasi BSPM ilmiy tekshirishi muassasalari bazasida, tibbiyot instito'tlarida vrachlarni malakasini oshirish instito'tlarida va ihtisoslashgan tibbiyot tsentrlarida tuziladi. BSPM lar asosan shah'ar orti bolnitsalarida jarohatlanganlarga va kasallarga malakali va ihtisoslashgan tibbiy yordam ko'rsatishni yahshi yolga qo'yish uchun tuziladi. BSPM tarkibiga 5 odam (2 ta vrach, 2 medsestra va shofyor) BSPM har hil turdagi ihtisoslashgan tibbiy yordam ko'rsatishni tabel vositalari bilan ta'minlangan. H'arakatdagi epidemiyaga qarshi otryad (PPEO) SES epidemiolgiya instito'ti, mikrobiologiya va gigiena bazalarida tashkil qilinadi. Asosiy vazifasi shikastlanish o'chog'ida epidemiyaga

qarshi san-gig tadbirlarni tashkil qilishi, olib borish shuningdek, ah'olini bakteriologik vositalardan himoyalash tadbirlarini olib borishi kerak. Tarkibida PPEO boshqaruvi va 3 bo'lim san-epid-laboratoriya va dezinfektsiya loyihatoriya bo'ladi. Bakteriologiya kimyoviy va radiologik otryad tarixida bitta SD ishlaydi. PPEO tarkibida laboratoriya dizendnevnoy laboratoriya anjomlari, dozimetrik apparatlar shahsiy himoya vositalari, avtotransport va boshqalar. Ihtisoslashgan epidemiyaga qarshi brigada ularga qarshi stantsiya va ularga qarshi instito'tlarida tashkil qilinadi. Asosan bakter shikastlanish o'chog'ida epidemiyaga qarshi kompleks tadbirlarini olib borishga mo'ljallanadi.

SPEB tarkibiga 2 ta bo'lim kiradi: epidemiyaga qarshi va bakteriologik.

Brigadani ishiga siyosiy qisim bo'yicha nachalnik rahbarlik qiladi. H'arakatdagi yuqumli kasalliklar gospitali (IPG) yuqumli kasalliklar kasalhonasi bazasida tashkil qilinadi. U asosan yuqumli kasalliklarni davolash uchun tayinlanadigan o'zining tarkibida ipg gospital nachalnikni, siyosiy qisim bo'yicha o'rinbosar, material tehnik ta'minot bo'yicha yordamchi qabul qilishi tashhishlash 2 ta davolovchi bo'lim, diog-i bakteriologik laboratoriya, apteka epid, razvedka gruppasi (GER) SES bazalarida va epidemiologik va mikrobiologik professiyadan muassasa tashril qilinadi. Guruh 4 ta kishidan tashkil topadi: epidimolog pomochnik epidemiologiya loborant, professanitra. Guruh tashqi muhitda sinama oladi va yuqumli kasalliklar o'chog'larida tekshiruvlar olib boradi.

Mashg'ulotning ta'minlanishi:

- mavzu bo'yicha shemalar
- mavzu bo'yicha jadvallar

Mavzu bo'yicha nazorat savollari:

- FMTH ning asosiy vazifalarini ayting
- FMTH da qanday tibbiy hizmat turlari qo'rsatiladi
- FMTHning rahbariyat va boshqaruv organi ayting
- FMTHning kuch va vositalarini tuzilishini ayting
- SD-tuzilishini
- SP-tuzilishini
- OPMN-tuzilishini ayting
- BSMP, PPEO, SPEB ning tuzilishini ayting
- davolash-evakuatsion ta'minotni tushuntiring

Asosiy va qo'shimcha adabiyotlar: 1, 2, 3

Amaliy mashg'ulot № 12.

Mavzu: Birinchi tibbiy va birinchi vrachlik yordamini tashkil qilish. Birinchi tibbiy yordam ko'rsatish shikastlanish o'chog'idagi ishini tashkil qilish

Mavzuning maqsadi:

- talabalarda tibbiy yordamni tashkil qilish mahoratlarini shakllantirish
- birinchi tibbiy yordam ko'rsatish otryadini ishi bilan tanishtirish

Mavzuning vazifasi:

- talabalarda birinchi tibbiy yordam ko'rsatish amallari va ko'nikmalarini shakllantirish
- talabalarni birinchi tibbiy yordam ko'rsatish otryadini tashkil va birinchi vrachlik yordami bilan bilimlarini mustahkamlash

Kutiliyotgan natijalar: talabalar amaliy mashg'ulot o'tgandan keyin bilishlari kerak:

- shikastlanish o'chog'ida FMTH kuchlarining kirishini tashkil qilishni
- radiativ quoldan shikastlanganlarga tibbiy yordam ko'rsatishni tashkil qilish
- kimyoviy va biologik vositalardan zararlanganlarga tibbiy yordam ko'rsatish
- birinchi tibbiy yordam ko'rsatish otryadini tashkil qilishni
- birinchi tibbiy yordam ko'rsatish otryadini asosiy vazifalarini
- tibbiy razvedka guruhining tarkibi, vazifasi va mulklarini
- birinchi tibbiy yordam ko'rsatish otryadining asosiy ishlarini

Mavzuda ko'rib chiqiladigan savollar:

- birinchi tibbiy yordam ko'rsatish otryadining tashkiliy tuzilishi
- birinchi tibbiy yordam ko'rsatish otryadini tashkil qilish va asosiy vazifalari
- birinchi tibbiy yordamni hajmi va simlar qo'rsatadi
- otryadni shikastlanish o'chog'iga h'arakati
- saralash-evakuatsiya bo'limini tashkil qilinishi va asosiy vazifalari
- operatsiya bog'lov bo'limining tashkil qilinishi va asosiy vazifalari
- kimyoviy vositalar qo'llanilganda birinchi tibbiy yordam
- kimyoviy vositalar qo'llanilganda birinchi vrachlik yordami
- biologik zararlanish o'chog'ida birinchi tibbiy va vrachlik yordamlari

Amaliy mashg'ulot rejasi:

- talabalarni mashg'ulotga tayyorgarligini tekshirish-10 daqiqa
- talabalarni bilim darajasini tekshirish-60 daqiqa
- o'qituvchini darsni muh'okama qilishi va yakunlashi-20 daqiqa

Mashg'ulotni o'tkazish joyi: kafedra auditoriyasi

O'qituvchini mavzuni asoslashi

Birinchi tibbiy yordam o'z-o'ziga, o'zaro SD va SP, FM h'arbiy qismlarining tibbiy tuzilmalari tomonidan iloji boricha qisqa muddatda ko'rsatiladi. Tibbiy xizmat kuchlari FM ning umumiy turdagi va xizmatdagi tuzilmalari bilan birga qutqaruv ishlarining olib borish

uchun o'chog'ga kirishguncha bu ishlarni o'chog'ini h'amma territoriyasida bir vaqtda uzluksiz kecha-kunduz to ish yakunlanguncha olib borish kerak.

SHikastlanish o'chog'ida ishni boshlashdan oldin shu ob'ekt FMTH nachalniki yoki qutqaruv otryadini komandiri SD kachalniki oldiga vazifalari yo`qlaydi ob'ekt FMTH vazifani yo`qlaganda qo'rsatish kerak:

1. SHu SD ishlash kerak bo'lgan territoriya
2. SDni shu qo'rsatilgan uchastkada ishlayotgan bo'ysunishi tartibi
3. SDishining davomiyiligi
4. SHikastlanganlarni chiqarish va olib ketish joyini
5. Ogoh qilish signali va agar dushman takror hujum qilsa himoyalaniish vositalari
6. Dozimetrik kontrol olib borish tartibi va nurlanishning yol qo`ysa bo'ldigan

miqdori.

SD komandiri vazifalarini aniqlay bo'lganidan keyin o'ziga bo'ysuniadigan zvenolarni ishlash uchastkasini vazifalarini taqsimlab beradi, o'zi shu zvenolarning ishlariga rahbarlik qiladi. Ish qiyinroq bo'lgan uchastkalarining ishiga rahbarlik qilishi uchun o'zining siyosiy qisim bo'yicha o`rinbosarini yuboradi.

Vazifalar taqsimlab berilgandan keyin SD ning zvenolari shikastlanganlarni topish va ularga tibbiy yordam ko'rsatishga kirishadilar. Avval yiqilgan uylardan yonayotgan joylardan qizidiriladi. shikastlanganlarga birinchi tibbiy yordam topilgan joyida ko'rsatish kerak. Radiaktiv moddalardan zararlanganlarga birinchi tibbiy yordam choralariiga quyidagilar kiradi:

1. Qon ketishini vaqtincha tuhtatish
2. YOnayotgan kiyimlarni o`chirish
3. Kuyganda va yaralanganda birinchi bog'lovni qo`yish
4. YUmshoq to`qimalar shikastlanganda va suyaklar singanda oyoq qo'llarni

immobo'luatsiya qilish

5. Og'riqsizlantiruvchi vositalarni yuborish
6. YUqori nafas yollarini ochish
7. SHahsiy aptechkaalrda kusishga qarshi vositalarni qo'llash
8. Upqani sun'iy ventilyatsiya qilish
9. YUrakni massaj qilish

SHikastlanganlarga birinchi tibbiy yordam qo'rsatilgandan keyin ular transportga joyiga olib kelinadi. Ularni chokdan olib chikish ko'tqaruv otryadi tarkabidagi nosilka zveno orkasi bajariladi.

Agar birinchi tibbiy yordam qo'rsatish otryadi ko'tqaruv ishlari olib borilayotgan uchokka yakin joylashgan bo'lsa u h'oldashikastlanganlar o'zlari yura olmaydiganlari nosilkada engil jarohatlanganlar o'zlari yurib boradilar. Agar o'zok bo'lsa shu erdagi tuzilmalarning va OPM ning transportlaridan foydalaniladi.

YAdro qo'rolidan shikastlanish o'chog'ida birinchi vrachlik yordamini tashkil qilish.

SHikastlanganlarga birinchi vrachlik yordami o'chog'ida saqlanib qolgan davolash profilaktik muassasalarda OPM va FM h'arbiy qisimlarni tibbiy tuzilmalari tomonidan qo'rsatiladi.

OPM uchokka shah'ar FMTH nachalniki bo'yro'q qilgandan keyin h'arakatlanadi bo'yro'qqa OPMning h'arakatlanishi vaqti FM kuch guruhlarida OPM ning urni shikastlanish o'chog'i yakinda joylashadigan rayoni shikastlanganlarni qabul qiladigan ob'ekti shuningdek shikastlanganlarni evakuatsiya qiladigan mashro'tlar qo'rsatilgan bo'lishi kerak.

OPM qolonna bo'lib yuqori tulik bilan uchokka h'arakat qiladi. Odatda OPMning h'arakat tezligi kundo'zi 30-40 km/s, tunda 25-30 km/s.

OPM nachalnigi h'arakatlanishga bo'yro'q olganidan keyin h'arakat mashro'tini katratadan urganadi va mashuro't oldidagi vazifalar ko'payadi.

Tunda oldiga vazifalar kuyadi:

1. Mashiro'tning hususiyatlari
2. OPM ning yurish qilishi tartibi
3. H'arakat tezligi va mashinalar orasidagi masofa
4. Rayonga etib kelishi vaqti
5. Qolonnada o'zining va urinbosarning joyi
6. Signallar, ularni berish tartibi va unga ta'sir

Bo'lardan tashqari h'ar bir mashina 1 ta rahbar aniqlanadi. H'arakat vaqtida kuvib o'tish ta'kiklanadi. Zararlangan joylar aylanib o'tiladi yoki shu joydan shahsiy himoya vositalarini kiyib yuqori tezlik bilan o'tib ketiladi. Himik va bakteriologik vositalari bilan zararlangan uchastkalar aylanib o'tiladi. Agar iloji bo'lmasa R moda bilan zararlangan uchastkalardan o'tganda OPM ning bo'yrugui bilan qisiman sanitar ishlovidan o'tkaziladi.

Kish vaqtlarida h'arakatlanganlarda shahsiy tarkibini sovo'q urushini oldini olish bo'yicha h'am choralar qo'rilgan bo'lishi kerak. OPM ga va shikastlanish o'chog'iga Kirishi yunalishlarida tibbiy razvedka guruhi (TRG) tuziladi uning tarkibida 1 ta vrach 2 urta tibbiyot hodimi bo'ladi. Bu guruh uchun avtomashina va kimyoviy va radiotsion razvedka asboblari ajratiladi.

Ularni vazifalariga kuyidagilar kiradi:

1. H'arakatlanish mashuro'tida va OPM joylashish rayonda ionlovchi nurlarning doza kuvtatini aniqlash

2. Qo'rsatilgan raoynda OPM jolashadigan binoni tanlash

3. SHikastlanganlar uchokdan OPM ga evakuatsiya qilish yunalishini aniqlash.

TRG aloqa vositalari bilan ta'minlamaydi. SHuning uchun h'am oldiga kuyilgan vazifani bajarganidan keyin OPMga kaytib kelish yoki nachalnik bilan qo'rsatilgan joyda uchrashishi kerak va razvedka ma'lumotlarni etirish kerak. Razvedka ma'lumotlariga asoslanib OPM nachalniki razvedka guruhi taklif qilayotgan joyni (OPM ni joylashtirish uchun) kirishga keladi va OPM ning funksional tarkibini joylashtirish bo'yicha ohirgi hulosaga keladi.

Razvedka guruhi OPM ni joylashtirish uchun joy tanlaganda kuyidagi talablarga suyanadi.

1. OPM Rad moddalar bilan zararlanmagan joyga yoki nurlanishning doza kuvtati 0,5 r/s dan oshmaydigan uchastkaga joylashtiriladi.

2. OPM iloji boricha saqlanib qolgan davolash profilaktika muassasalari binolarida yoki kuchsiz yiqilgan binolar zonalarida joylashishi kerak.

3. OPM joylashadigan uchastka ko'tqaruv shikastlanganlarni ko'tqaruv ishlari olib borilayotgan rayonlardan olib kelishi yunalishlariga joylanishi kerak. OPM ni joylashtirilganda yalpi kirgin qo'rollarni himoyalash bo'yicha h'am tadbirlarni h'isobga olish kerak.

OPM ga quyidagi vazifalar yuqlatiladi:

1. OPM joylashadigan rayonda h'arakatlanish mashro'tida va shikastlanish o'chog'ida tibbiy razvedka olib borish

2. SHikastlanganlarni ularni kiyimlari va oyok kiyimlarini qisman sanitariya ishlovida o'tkazish

3. SHikastlanganlarni qabul qilish va tibbiy saralash

4. Jarohatlanganlarga 1 chi vrachlik va kechiktirib bo'lmaydigan tibbiy yordam qo'rsatish

5. O'zi yura olmaydigan kasallarni vaqtincha gospitalmuatsiya qilish

6. Yuqumli kasallik bilan kasallanganlarni va o'tkir psihik bo'zulishlari bilan jarohatlanganlarni vaqtincha izolatsiya qilish

7. Jarohatlanganlarni shah'ar ortiga evakuatsiya qilishga tayyorlash

8. Dozimetrik nazorat va oddiy lozarotoriya tekshirishlarini olib borish

9. OPM ga berkitilgan ob'ektlar bilan ta'minlash

10. OPM dagi kasallarni ovkatlanishi tashkil qilish

11. Tibbiy kitoblarni olib borish

OPMning asosiy vazifasi jarohatlanganlarga birinchi vrachlik yordamini qo'rsatish h'isoblanadi.

Birinchi vrachlik yordamining hajmi:

1. YARA infektsiyasini oldini olish uchun profilaktik zardob va antibiotikalrni yuborish

2. Kon ketishini tuhtatish

3. SHokka qarshi tadbirlarni olib boish, bo'larga kizdirish, kon elementlarini va dorilarnir venaga yuborish, novokoinli blokada og'riqsizlantirish vositalarini boshqa turlarini qo'llash, nafas a'zolarini va yurak-tomir faoliyatini yahshilaydi.

4. Bog`lash va shinalarni qo`yish va ularni to`g`irlash

5. Asfiksilga qarshi qo`rashni buni uchun (sun'iy nafas oldirish, trahsatomiy, intubatsiya traksi, kislorod berish)

6. Siydik haltasini funktsiya qilish yoki katetr qo`yish

7. Teri va musquillarda osilib turgan qo'l va oyoqlarni kesib olish

Etib kelishi bilan OPMda quyidagi bo'limlar tashkil qilinadi:

1. Saralash-evakuatsiya

2. Opreatsiya-bog`lov

3. Gospital bo'lim

4. Qisman ishlov berish va kiyim va oyoq kiyimlarini dezaktivatsiya qilish, ho`jalik va laboratoriya bo'limlari, apteka.

Saralash-evakuatsiya bo'limii tarkibida taksimlash posti, o'zi yura oladigan va o'zi yura olmaydigan kasallar uchun qabul-saralash bo'limi evakuatsiya bo'limi va saralash maydonchasi tashkil qilinadi.

Saralash postining asosiy vazifalari:

-teri va kiyimlarida yol qo'ysa bo'ladigan miqdordan yuqori radioaktiv zararlanganlarni aniqlash maqsadida dozimetrik nazorat olib borish va ularni kiyimlarni dezaktivatsiya qilish va qisman sanitariya ishlovidan o'tkazish bo'limiga yuborish

-yuqumli kasalliklari bor kasallarni va ruhiy buzilishlari bor jarohatlanganlarni aniqlash va ularni izolator yoki psihoizolatorga yo'naltirish

-shikastlanganlarni ikkita oqim-o'zi yura oladigan va nosilkada olib yuriladigan ajratish va ularni saralash evakuatsiya bo'limining mos honasiga yuborish

-taqshi muhitni kuzatish, ogoh qilish signali berish, shuningdek jarohatlanganlarni saralash maydonchasiga avtotransportda kelishlarini nazorat qilib turadi.

Taqsimlash posti (TP) OPM ga kirishida saralash-evakuatsiya bo'limidan 50-60 metr masofaga joylashtiriladi.

TP tarkibiga 1 ta medsestragava dozimetr kiradi

TP jarohatlanganlar quyidagi joylarga yuboriladi

1. O'zi yura oladiganlar uchun qabul saralash bo'limiga (RV) bilan zararlanganlar uchun

2. Qisman sanitariya ishlob berish va kiyimlarni dezaktivatsiya qilish maydonchasiga RV bilan zararlanganlar uchun. Ishlov o'tkazib bo'linganidan keyin ular h'am o'zi yuradiganlar uchun qabul saralash bo'limiga yuboriladi

3. RV bilan zararlanmagan nosilkadagi jarohatlanganlar qabul saralash palatasi. Zararlanganlar h'am qisman sanitariya ishlovidan o'tgandan keyin shu erga yuboriladi

4. Yuqumli kasallik yoki psihik bo'zulishlari bor deb shubhalangan shahslar izolatorga yuboriladi

Saralash evakuatsiya bo'limining asosiy vazifalariga quyidagilar kiradi:

1. SHikastlanganlarni qabul qilish va qayd qilish

2. Jarohatlanganlarni tibbiy saralash va ularni otryadining mos bo'limlariga yuborish

3. Jarohatlanganlarga kechiktirib bo'lmaydigan tibbiy yordam qo'rsatish

4. Kutqaruv ishlari olib borilayotgan ob'ektdan shikastlanganlarni transportda OPM ga olib kelish va ularni shah'ar ortiga evakuatsiya qilishga tayyorlash. Yilning issiq vaqtlarida jarohatlanganlarni qabul qilish va saralash maydonchasida olib borilishi mumkin.

Bo'limini ishini tezlashtirish uchun uning tarkibida 2-3 brigada tashkil qilinadi.

OPM da kasallar va jarohatlanganlarga qayd qilinadi va ularga tibbiy qartochka to'ldiriladi. OPMning birlamchi tibbiy qartasi, tibbiy va yuridik hujjat h'isoblanadi.

Tezqor tibbiy yordamni belgilash uchun va shikastlanishining bir qancha hususiyatlari uchun rangli signal yolkalari bo'ladi. Bo'lalar tibbiy hodimga tezda jarohat h'arakteriga va tibbiy yordam teriga ah'amiyat berishiga yordam beradi.

Tibbiy saralash vrach o'tkazadi va quyidagi masalalarni echadi: jarohatlangan OPM da tibbiy yordam olishga muhtojmi yo'qmi qanday navbatda olish kerak bu yordam turi OPM ning qaysi bo'limlarida ko'rsatishi kerak. Vrach hulosasi sartirovchniyy marka bilan qartochkaga yopishtiriladi va uni navbatdagi yollanidigan joyi va navbati belgilanadi.

Saralash natijasida jarohatlanganlar quyidagi guruhlariga taqsimlanadilar:

-h'ayotiy qo'rsatmalari asosida birinchi vrachlik yordamida muhtojlar opreatsiya-bog'lov honasiga yuboriladi

-o'zi yura olmaydigan jarohatlanganlar gospital bo'limiga yuboriladi

-OPM da birinchi vrachlik yordamini olishga muhtoj bo'lmaganlar evakuatsiya palatalariga yuboriladi

-engil jarohatlanganlar bog'lov honasiga yoki evakuatsiya palatasiga yuboriladi

-izolatsiya qilishga muhtojlar-izolatorga yuboriladi.

Qabul qilish saralash bilmiga jarohatlanganlarni saralash va qayd qilinishdan tashqari birinchi tibbiy yordamning kamchiliklarni tuldiriladi ba'zi vaqtlarda birinchi vrachlik yordamini h'am qo'rsatiladi. Jarohatlanganlar OPM ning saralash evakuatsiya bo'limidan navbati bilan shah'ar ortiga yuboriladi. Evakuatsiya palatasida jarohatlanganlarning umumiy ahvoli, kechiktirib bo'lmaydigan tibbiy yordam qo'rsatilishini tibbiy hujjatlarning to'liq to'ldirilishi ularni evakuatsiya qilishga tayyorlash qattiq nazorat qilinadi.

Qisman sanitariya ishlovi va kiyimlarni dezaktivatsiya qilish bo'limi o'zida tashkil qiladi:

1. Jarohatlanganlarni qisman sanitariya ishlovidan o'tkazish maydoni

2. Kiyim va oyoq kiyimlarni dezaktivatsiya qilish maydoni

Bo'lim shamolni esishini h'isobga olib joylashtiriladi va toza va yiringli tomonlari bo'lishi kerak.

Operatsiya-bog'lov bo'limi quyidagi bo'limlarni tashkil qiladi:

1 ta hirurgiya brigadasi ishi uchun 2-3 stolni opreatsiya honasi. Operatsiya honasini oldida opreatsiya oldi honasini bilan

-2 ta hirurgiya brigadasi ishi uchun 5-6 stolni bog'lov honasi og'ir yaradorlar uchun

-engil jarohatlanganlar uchun bita hirurgiya brigadasi ishlaydigan bog'lov honasi

-shokka qarshi palata va 60-80 jarohatlanganlar uchun

-bo'limni shahsiy tarkibi ishlash uchun hirurgik brigadalarga birlashadilar. Har bir brigada tarkibida vrach-hirurg, operatsiya medsestrasi, 2 ta bog'lov medsestralari, tibbiy registar va 2 ta sanitar

-yuradiganlar uchun bog'lov honasida 1 ta bog'lov stoli bo'ladi. Bu erda kuzatuv, yuradiganlarni jarohatlanganlarni bog'lash, antibiotiklar qilish stolyanka va gangerenaga qarshi zardoblar qilinadi.

-bu bog'lov honasida tajribali medsestra ishlashi mumkin. YArani birinchi hirurgik tozalash OPM da olib borilmaydi.

Gospital bo'limida:

-o'zi yura olmaydigan kasallar uchun palata

-yuqumli kasallar uchun izolator

- psihonervologik kasallar uchun izolator
- tug`diradiganlar uchun palata

Gospital bo`limida yura olmaydigan kasallarni vaqtincha joylash va davolash yuqumli kasalliklari va psihik buzilishlari bor kasallarni izolatsiyalash ishlarini olib boriladi. Yuqumli kasalliklar izolatorida ikki hil infeksiyasi uchun ochiladi. Tug`ish palatasi shikastlanish o`chog`i turli hil sabablar bilan tug`adiganlar uchun mo`ljallaniladi.

Laboratoriya bo`limi gospital bo`limiga yaqin joyga joylashtiriladi.

Vazifalari:

- OPM joylashadigan joyni dozimetrik nazorat qilish
- qon va siydikni oddiy klinik tekshiruvlarini olib borishi
- qabul qilinayotgan ajrohatlanganlarni dozimetrik nazorat qilish
- tibbiy ta`minot bo`limi (apteka) tashkil qiladi
- talabalarni qabul qilishi va dorilarni chiqarish uchun qabul honasi
- inektsiya qilinadigan eritmalarni tayyorlash uchun 6 m 2 dan kam bo`lmagan

hona

- dori shakllarini tayyorlash uchun assistentlar honasi
- streimizatsiya honasi
- posuda yuvish honasi
- tibbiy mulklarni saqlash uchun hona.

SHunday qilib apteka 3-6 honada tashkil topishi kerak.

Tibbiy ta`minot bo`limlarining asosiy vazifalari:

- OPM ning bo`limlarini tibbiy ta`minlash
- shikastlanish o`chog`ida SD tibbiy mulklarini to`ldirish
- h`isob-kitoblarni yurgizish
- kam qolgan mulk uchun o`z vaqtida ariza berish
- OPMning bo`limlarida tibbiy mulklarni to`g`ri taqsimlanishi va saqlanishini nazorat

qilish

Ho`jalik bo`limi tashkil qiladi:

1. OPM joylashtirish uchun tanlangan binoni tartibga keltirish
2. Elektrastantsiyasini joylashtirish
3. OPM bo`limlarining joylashishiga yordam berish
4. Qo`shimcha sanitar-ho`jalik mulki va mebellarni izlash
5. OPM ning shahsiy tarikbi va jarohatlanganlarni suv va oziq-ovqat bilan

ta`minlash

Amaliy mashg`ulotni ta`minlanishi:

- mavzu bo`yicha shemalar
- mavzu bo`yicha jadvallar

Mavzu bo`yicha nazorat savollari:

- BTYOK otryadini tashkil qilishini tushuntiring
- BTYOK otryadini vazifalarini va ish hajmini tushuntiring

- sarlash evakuatsiya bo'limining tashkil qilinishi va asosiy vazifalarini ayting
- birinchi tibbiy yordam qaerda kim tomonidan qo'rsatiladi va hajmini ayting
- birinchi vrachlik yordamini hajmini ayting
- kimyoviy vositalar qo'llanilganda birinchi tibbiy yordam qanday qo'rsatiladi
- biologik qurollar qo'llanilganda birinchi tibbiy yordam qanday qo'rsatiladi
- tibbiy razvedka guruhining tarkibi va vazifalari

Asosiy va qo'shimcha adabiyotlar: 1, 2, 3, 4, 5.

Amaliy mashg'ulot № 13

Mavzu: Jarohatlanganlarga malakali ixtisoslashgan tibbiy yordam ko'rsatish

Mavzuning maqsadi:

- talabalarni ko'rsatiladigan malakali ixtisoslashgan tibbiy yordam turlari bilan tanishtirish
- talabalarni malakali ixtisoslashgan tibbiy yordamni tashkil qilinishi bilan tanishtirish

Mashg'ulot vazifasi:

- talabalarga malakali ixtisoslashgan tibbiy yordamni ahamiyatini talabalar onigiga singdirish

-kasalhona turlari va ularni vazifalari bilan tanishtirish

Kutilayotgan natijalar: talabalar amaliy mashg'ulot o'tgandan keyin bilishlari kerak:

- ixtisoslashgan va malakali tibbiy yordam tushunchasini
- kasalhona bazasi, tarkibi, tashkil qilinishini
- kasalhona bazasi boshqaruvini tashkil qilishni
- bosh kasalhonaning tuzilishi va vazifalarini
- ko'p profili kasalhonalar, ularni tuzilishi, vazifalarini
- profilli kasalhonalar ularni tuzilishi va vazifalarini
- tibbiy taqsimlash va vrachlik taqsimlash postining tarkibi va vazifalarini
- shikastlanganlarni birinchi tibbiy yordam ko'rsatish otryadidan KB-ga evakuatsiya qilishni tashkil qilish

Mavzuda ko'rib chiqiladigan savollar:

- ixtisoslashgan, malakali tibbiy yordam tushunchasi
- kasalhona bazasini tashkil qilishning asosiy masalalari
- kasalhona bazasi boshqaruvini tashkil qilish

- profil va ko'p profili kasalhonalarini tuzilishi va ishini tashkil qilish
- bosh kasalhonaning tuzilishi va vazifalari
- tibbiy taqsimlash postining vazifalari va tuzilishi

Amaliy mashg'ulot rejasini:

- talabalarni mashg'ulotga tayyorgarligini tekshirish-10 daqiqa
- talabalarni bilim darajasini tekshirish-60 daqiqa
- o'qituvchini mavzuni asoslashi va yakun yasashi-20 daqiqa

Mashg'ulotni o'tkazish joyi: kafedra auditoriyasi

O'qituvchini mavzuni asoslashi

Kasalhona bazasini tayinlash va tashkiliy strukturasini. Mahsus
 ihtisoslashgan tibbiy yordam tibbiy yordamning yuqori turi hisoblanadi. Uni vrach
 mutahhasislar kasalhona bazasi davolovchi muassasalarida.

Mahsus jihozlangan qisimda olib boradilar. Kasalhona bazasi viloyat FMTH ida
 ochilib, kvalifikatsion mahsus yordam ko'rsatish va shikastlanganlarga yakuniy yordamni o'z
 zimmasiga oladi. Kasalhona bazasi shikastlanganlarni davolash evakuatsion taminot
 sistemasida evakuatsiya qilishning 2 chi ohirgi bosqichi hisoblanadi.

Kasalhona bazasi tarkibiga quyidagi davolash muassasalari kiradi: asosiy, ko'p prfilli,
 profili kasalhonalar kiradi. Ihtisoslashgan malakali tibbiy yordamni tashkil qilish va
 kuchaytirish uchun viloyat FMTH tomonidan berilgan ihtisoslashgan tibbiy yordam brigadasi
 va ihtisoslashgan tibbiy yordam otryadlaridan foydalaniladi. Kasalhona bazasining quvvati,
 koyalari soni, ihtisoslik bo'yicha soni viloyat (Resp,ulka)tibbiy hizmati tomonidan
 belgilanadi. Kaslhona bazasi faoliyati kaslhona bazasi boshqaruvi (KBB) tomonidan
 boshqariladi.

K B B iga quyidagi topshiriklar yuklatiladi.

-Ochilish va ish jarayonida BB davo muassasalari faoliyatini boshqarishni tashkil
 qilish;

-Tibbiyot fanining yangi ilmiy va amaliy yutuqlaridan foydalanib, shikastlanganlarni
 diagnostika qilish va davolashni yangi usullarini tadbiq qilish;

-BB ga keltirilgan jarohatlanganlarni davo muassasalari bo'yicha oqilona
 taqsimlanishini tashkil qilish;

-Davo muassasalariga kelgan jarohatlanganlarni qabul qilish va saralashni tashkil
 qilish, ihtisoslashgan malakali tibbiy yordam ko'rsatish va navbatdagi davolash ishlarini olib
 borish;

-Davo muassasalarini tibbiy va sanitar ho'jalik mulki bilan taminlanganligi va
 kasallarni ovqatlanishini nazorat qilish.

SHikastlanganlarni tibbiy taminoti davo-evakuatsiya yo`nalishida olib boriladi. Davo
 evakuatsiya yo`nalishi- bu bitta va bir qancha yirik shah'arlarni tibbiy hizmat bilan
 tamnlashda yakka yol bilan bog'langan K B sining bir qismi hisoblanadi. KBB tarkibida dala-
 evakuatsion yo`nalishda tibbiy hizmatni tashkil qilishga javobgar bo'lgan ishchilar bo'ladi.

Dala-evakuatsion yo`nalish territoriyasida FMTH itining bevosita rahbarligi bosh markaziy rayon kasalhonasi (BMRK) bosh vrachiga yuklatiladi. U esa Viloyat FMTH tomonidan belgilanadi. FMTH tarkibida boshqa rayon TSRB lari qoladi. Bosh kasalhona tibbiy muassasa rahbariyati bo'libgina qolmay, shikastlanganlarni saralash FMTH davolash muassasalariga taqsimlash, shoshilinch ihtisoslashgan tibbiy yordam ko'rsatishni o'z zimmasiga oladi. SHunday qilib BK ko'p profili kasalhona turiga kiradi

Viloyatning h'ar bir administrativ rayonida KPK va PK ochiladi. Ular orasida travmatologiya, terapiya, psihonevrologiya va yuqumli kasalliklar kasalhonalari bo'lishi mumkin. Har bir viloyat rayoni territoriyasida FMTH soni aniq sharoit va imkoniyatlarga, avvalambor tibbiyot hodimlarining borligiga va kasalhona ochish uchun bino bor yo'qligiga qarab' belgilanadi. Koykalar turi, soni shikastlanish o'chog'laridagi sanitar talofatga qarab' belgilanadi. 20% urin bolalar uchun ajratiladi va ularga birinchi bo'lib tibbiy yordam ko'rsatiladi. Tinchlik vaqtlarida urinlarni profili PK ning ochilish profiliga mos bo'ladi. Bakteriologik va kimyoviy shikastlanish o'chog'lari yuzaga kelganda ko'p miqdorda terapevtik va yuqumli kasallik o`rinlari zarur. Bunday h'ollarda o`rinlarni qaytdan profillashga ehtiyoj seziladi.

Davolash-evakuatsin yo`nalish territoriyasida tibbiy taqsimlash va yordamchi taqsimlash postlari ochiladi. Tibbiy taqsimlash posti avtomobil marshrutlari bo'ylab asosan LEN qishloq rayonlariga olib boradigan, buzilish ehtimoli bo'lgan yollar orqasida ochiladi. Buning uchun TTP bor bo'lgan binodan, agar yo'q bo'lsa palatka yoki avtobusdan foydalaniladi. TTP tarkibida vrach, medsestra, registrator bo'ladi, bular FMTH bosh kasalhonasidan ajratiladilar.

Tibbiy taqsimlash posti vazifalariga kiradi:

-rayon kasalhonasiga ratsional va mo'tadil joylashtirish uchun shikastlanganlar oqimini taqsimlash;

-TTP GTSRB bosh vrachi bilan doimiy bog'lanib turishi uchun o'z DEY territoriyasida ish faoliyatini nazorat qiladi. YOrdamchi taqsimlash postih ar rayonga kirishda avtomobil marshrutlarida ochiladi. ETP tarkibiga medsestra, jamoat tartibini muhofaza qilish hizmati azosi kiradi. ETP belgilangan rayonga yollangan shikastlanganlarni olib boruvchi avtotransport h'arakatini boshqaradi.

Bosh kasalhonani ochilishini tashkil qilish .

BB muassasasining ochilishi rejalashtirilganda qaerda ochilishi, hajmi, sog'likni saqlash tashkilotining qaysi kuchi va vositasi h'isobiga, bino, yordamchi qulayliklar kaerdan qandayligi h'isobga olinadi. Ochish Bilan bog'liq masalalar FMTH va KBB tomonidan nazoratda turadi. KBB binoni taminlash, ochish muddati, kadrlar masalasi to'g'risida viloyat FMTH boshlig`iga vaqti-vaqti bilan doklad qilib turadi. KB davolash muassasasini ochishda yordamchi binolar zarur. Bu maqsadda jamoat binolari, sanatoriyalar, dam olish uylari, pioner lagerlaridan foydalaniladi. Kasallarni parvarish qilish uchun sanitar drujinachilari, PTU, tehnikumda tibbiy sanitariya tayergarligidan o'tgan shahslar qabul qilinadi.

Bosh kasalhonani ochilishi va ishini tashkil qilish.

Bosh kasalxonada vazifasi shikastlanganlarni evakuatsiya qilish yolida joylashgan kuchli TSRB lardan biriga yuklatiladi. H'ar bir davolash-evakuatsion taminotda bitta bosh kasalxonada tashkil qilinadi. Bosh kasalxonada shikastlanganlarni birinchi etapdan ikkinchi etapga evakuatsiya ishlarini, rayonlar bo'yicha kasallarni taqsimlash, ixtisoslashgan malakali tibbiy yordam ko'rsatishga rahbarlikni o'z zimmasiga oladi.

Qabul-saralash bo'limi tashkil qiladi-shikastlanganlarga transport yordami, saralash, avtomashinadan ularni tushirish, o'z administrativ rayonida qolganlarni evakuatsiya qilish, yuqumli kasallarni aniqlash va evakuatsiya qilish.

Bosh kasalxonada saralash maydonida shikastlanganlarni profiliga qarab taqsimlanadi. Saralash maydonida saralash ishlarini saralash brigadasi olib boradi. Saralash brigadasi tarkibiga vrach-hirurg, medsestra, registrator, sanitariya drujinachilari kiradi. Saralash brigadasi shikastlanish turiga qarab jarohatlanganlarni quyidagi guruhlariga bo'ladi:

- kechiktirib bo'lmaydigan tibbiy yordamga muhtojlar;
- og'ir shikastlanganlar, yakuniy profil davo olish uchun (boldir, ko'krak travmalari)
- yuqumli kasallar va yuqumli kasalliklarga shubhali shahslar va nerv psihik buzilishlari bor kasallar (izolatorlarga yuboriladi)

-shu rayonni profili va ko'p profili kasalxonalariga evakuatsiya qilinadigan o'zi yura oladigan shikastlanganlar

- statsionar davolanishga muhtoj bo'lmagan engil jarohatlanganlar.

Bosh kasalxonada qoladigan jarohatlanganlar qabul bo'limi orqali o'tkaziladi.

Qabul bo'limining asosiy vazifalariga kiradi:

- punkt ichi saralashini o'tkazish

- kelgan kasallarni joylashtirish va bo'limga o'tkazilguncha tibbiy xizmat ko'rsatish

- shikastlanganlarni operativ bog'lov yoki davo bo'limiga rejali yollash.

Qabul qilish ko'zdan kechirish, saralash tez va engil o'tkazilishi kerak. Kasallik tarixini pasport qisimini savodli kishi tez va aniq tuldirishi kerak. Kasallik tarixiga bosh kasalxonaning tibbiy qartochkasi yopishtirib qo'yiladi.

Bosh kasalxonaning asosiy bo'limlariga kiradi:

- shoshilinch yordam bo'limi (operativ bog'lov bloki bilan)

- profilli palatalari bo'lgan davo bo'limlari: shokka qarshi bo'lim, anaerob, tug'ruq bo'limlari. Shokka qarshi bo'limga BK o'rinlarini 10 dan kam bo'lmagan miqdori ajratiladi.

- aralash ionlovchi nurlar bilan jarohatlanganlar uchun palata

- bolalar uchun palata

Ko'p profili kasalxonalarda terapiya bo'limi bo'lsa h'am maqsadga muvofiq bo'ladi.

Profil kasalxonalar jarohatlanganlar profiliga qarab ularga ixtisoslashgan va malakali tibbiy yordam ko'rsatish va ohirgi natijagacha davolash uchun mo'ljallaniladi.

Profil kasalxonalarining asosiy vazifalari:

- kasallar va jarohatlanganlarni yalpi oqimini qabul qilishni taminlash va ularni qisqa muddatlarda saralash

Dozimetrlarni nazorat olib boirish, jarohatlanganlarni sanitar ishlovidan o'tkazish, shuningdek kiyim va oyoq kiyimlarini dezinfektsiya, degazatsiya, dezaktivtsiya qilish.

-yuqumli kasallarni aniqlash, ularni vaqtinchalik izolatsiyalash, ruhiy bemorlarni aniqlash, profili kasalhonalariga yuborish.

-jarohatlanganlarga ihtisoslashgan, malakali tibbiy yordam ko'rsatish va ohirigacha davolash.

Ishchi hodimlar, jarohatlanganlar va kasallarni zamonaviy jarohatlanish qurollaridan himoya qilish.

H'ar bir profili kasalhonalar tarkibida quyidagi bo'linmalar bo'lishi kerak:

-boshqarma

-tibbiy bo'lim

-qabul bo'limi

-operatsiya bog'lov bloki

-davo bo'limlari

-yordamchi tibbiy bo'limlar: rentgen, kliniko-diagnostik laboratoriya, apteka, fizioterapevtik bo'lim, stomatolog, qon quyish va tayorlash kabinetlari. Yuqumli kasalliklar kasalhonalarida bak.laboratoriya bo'ladi lekin qon quyish va tayorlash bo'limi bo'lmaydi.

-hizmat bo'limlari

Profil kasalhonalar strukturasida farqi bo'ladi. Bu kasalhonalar profiliga qarab tashkiliy tuzilishida o'z hususiyatlariga ega. Profilli kasalhonalar asosan jarohatlanganlarga faqat bitta profil bo'yicha ohirigacha ihtisoslashgan, malakali tibbiy yordam ko'rsatishga mo'ljallanilgan.

Travmatologik kasalhona

Travmatologik kasalhonalar asosan tarkibida hirurgik profili yoki mahsus tramotologik bo'limlari bo'lgan TSRB, KUQ va shah'ar kasalhonalar bazalarida tashkil qilinadi. Travmatologik bo'lim asosan mexanik jarohatlanganlarga va kuyganlarga ihtisoslashgan malakali tibbiy yordam qo'rsatish uchun mo'ljallanilgan. Kasalhonada asosan 2 ta bo'lim travmatologiya (50%), va kuyish bo'limi (50%) o'ringa ochiladi. Shuningdek bu bo'limga aralash turdagi shikastlanishlar trav.kuyish-radiatsiyadan shikastlanganlar h'am qabul qilinadi, asosiy shikastlanish tayanch h'arakat sistemasida bo'ladi.

Kasalhonaning asosiy vazifasi tibbiy rehabilitatsiya ishlarini olib borish. Kasalhonada quyidagi davo bo'limlari bo'ladi:

-travmatologiya bo'limi ochiq sinishlar uchun (toza), yopik sinishlar uchun, yiring bilan asoratlangan suyak chikishlari uchun. Bu bo'limda mahsus jarohatlanganlarni travmatologik davolash va vrachlik ekspertizasi qilinadi.

H'ar bir bo'limda o'zini aloh'ida operatsiya bog'lov va mahsus instrumentlari bo'lishi kerak

-anaerob bo'lim

-tiklovchi davo bo'limi (fizioterapiya, meh'nat davosi terapiyasi).

Infektsion kasalhona

Qishloq va shah'ar davo muassasalari bazasida shah'ar chetida ochiladi. Kasalhona o'ta havfli infeksiyalardan (o'lat, vabo, chinchechak) tashqari yuqumli kasalliklarni qabul qilish va davolashga mo'ljallanilgan. Qabul bo'limi tarkibida dezinfektsiylovchi kamera va avtomobillarni dezinfektsiya qilish maydoni bo'lgan san

propusknik jihozlantiriladi. Qabul bo'limining o'zi jihozlantiriladi. Kasalhona tarkibida diagnozi aniqlanmagan kasallar uchun boks va 2 ta davolash bo'limi ochiladi (ichak va h'avo tomchi infektsiyalari uchun). Kasalhona h'ar qanday yuqumli kasallikni shu jumladan o'ta havfli yuqumli kasallarni qabul qilishga h'am tayyoser turishi kerak. Bunday h'olda kasalhona qaytadan profillanadi.

Kasalhona bazasini ishini tashkil qilish

Yalpi k'irgin qo'rollari ishlatilgandan keyin shah'ar, rayon FMTH boshligi viloyat FMTH boshlig'ig'a shikastlanish o'chog'idagi sanitar talofat, struqturasi, miqdori to'g'risida malumot beradi. KBB shikastlanganlarni qabul qilish, davo muassalarini ritmik ishlashini tashkil qiladi. Jarohatlanganlarni KB ga evakuatsiya qilishda FM transport hizmati ajratgan h'ar hil transport turlaridan foydalaniladi. Bu maqsadda FM sistemasida mahsus sanitar transport tuzilmalar, avtosanitar kolonnalar, otryadlar tuziladi. Sanitar poezdlar, porohodlar, amolyot, vertolyot, mahsus jihozlanmagan transport vositalaridan h'am foydalanish mumkin. Shikastlanganlarni avtomobil transportida evakuatsiya qilish temir yol, suv, aviatsiya transportidagidan farq qiladi.

Amaliy mashg'ulotni ta'minlanishi

- mavzu bo'yicha shemalar
- mavzu bo'yicha jadvallar

Mavzu bo'yicha nazorat savollari:

- ihtisoslashgan malakali tibbiy yordam deganda nimani tushunasiz
- kasalhona bazasini tashkil qilishni tushuntiring
- davolash evakuatsion ta'minoti 2 chi etapini ah'amiyatini tushuntiring
- bosh kasalhonaning tuzilishi va vazifalarini aytimng
- jarohatlanganlar davolash evakuatsion ta'minoti 1 chi etapidan 2 chi etapiga qanday tartibda evakuatsiya qilinadi
- profilli va ko'p profili kasalhonalar ularni tarkibi va vazifalari
- kasalhona bazasi boshqaruvi nachalnikining asosiy vazifalari

Asosiy va qo'shimcha adabiyotlar: 1, 2, 3, 4, 5

Amaliy mashg'ulot № 14

Mavzu: Bakteriologik zararlangan joylarda epidemiyaga qarshi qurashni tashkil qilish.

Mavzuning maqsadi:

- bakteriologik zararlangan o'choqlar paydo bo'lganda tibbiy h'olatni to'g'ri bah'olashni o'rgatish
- BZU tugatish bo'yicha tibbiy tadbir aniq rejalashtirishni o'rgatish

Mavzuning vazifasi:

- epidemiologik jarayonni tarqalishini oldini olish tadbirlari bo'yicha bilim va mahoratlarni shakllantirish
- bakteriologik zararanish o'chog'ida tugatishga qaratilgan tadbirlarni tashkil qilish bilimga ko'nikmalarni mustahkamlash

Kutilayotgan natijalar: talabalar amaliy mashg'ulot o'tkazgandan keyin bilishlari kerak:

- bakteriologik zararanish o'chog'i paydo bo'lganda sharoitni to'g'ri bah'olay bilishni
- bakteriologik zararanish o'chog'ini bartaraf qilish uchun kerak bo'ladigan FMTH ning kuchlarini hisoblashni
- RM, ZV va BV bilan zararlangan oziq-ovqat mahsulotlari to'g'risida mustaqil ravishda hulosalar berishni
- biologik zararanish o'chog'ini bartaraf qilish uchun olib boriladigan tadbirlarni olib borishga o'zida ma'suliyat hissini tarbiyalashni

Mavzuda ko'rib chiqiladigan savollar:

- tinchlik va h'arbiy sharoitlarda olib boriladigan epidemiyaga qarshi tadbirlar
- biologik zararanish o'chog'ini bartaraf qilish bo'yicha tadbirlar
- karantin va observatsiya
- biologik zararanish o'chog'ida h'arakatdagi epidemiyaga qarshi brigade yoki otryadni ishini tashkil qilish
- oziq-ovqat mahsulotlarini tekshirish tartiblari
- zararlangan oziq-ovqat mahsulotlarini zararsizlantirish va yo'qotishni tashkil qilish

Amaliy mashg'ulot rejasi:

- talabalarni darsga tayyorgarligini tekshirish-10 daqiqa
- talabalarni bilim darajasini tekshirish-60 daqiqa
- o'qituvchini darsni muhokama qilish va yakun yasashi-10 daqiqa
- mustaqil ishlar muhokamasi-10 daqiqa

]Mashg'ulotni o'tkazish joyi: kafedra auditoriyasi

O'qituvchini mavzuni asoslashi

Patog'en mikroorganizmlar ko'zg'atadigan, sog'lom odamlarga bemorlardan yoki kasal hayvonlardan «yuqadigan va odamlar orasida yoppasiga tarqaladigan kasalliklar yuqumli kasalliklar deb ataladi».

Bunday kasalliklar er yuzida hano'zgacha ko'p uchraydi. Epidemiologiya yuqumli kasalliklarning kelib chiqishi, odamlar orasida tarqalishi va yo'qotilishi qonuniyatlarini o'rganadigan hamda ularning profilaktikasi va bo'tunlay tugatilishi metodlari to'g'risidagi fandır. Yuqumli kasalliklarning qollektiv orasida tarqalishi murakkab bo'lib, u epidemik protsess deb ataladi.

Epidemik protsessning qanday kechishi, birinchidan, makroorganizm (odam organizmi) va mikroblarning xususiyatlariga bog'liq bo'lsa, ikkinchidan sotsial faktorlar aholining turmush darajasi zichligi, madaniyati ovqatlanish va suv bilan ta'minlash xarakteri, kasbi va boshqalarga bog'liq.

Epidemik protsess ro'y berishi uchun quyidagi 3 ta zveno:

1. Infektsiya manbai
2. Kasallik ko'zgatuvchilarining tarqalish imkoniyati
3. Kasallikka moyil qollektor mavjud bo'lishi shart

Ular tashqi muhitning ma'lum sharoitdagina o'zaro duch keladi. Kasallik mikroblari tabiiy yo'l bilan ko'payadigan organizm infektsiya manbai hisoblanadi.

Ko'pgina yuqumli kasalliklarda bemor odam infektsiya manbaidir. Mikroblar bemor organizmdan yo'llar bilan ajraladi. Masalan yuqori nafas yo'llari infektsiyalarida ko'zgatuvchilar bemor aksirganda va yo'talganda, so'lak va tufuq tomchilari bilan chiqadi va hakoza. Ba'zi bir yuqumli kasalliklarda (ich terlama, paratif, dizentriya va boshqalarda) to'zalish davrida-rekonvalesentsiyada ham mikroblar intensiv ajraladi.

Ayrim hollarda esa bemor kasallikdan to'zalib ketganidan keyin ham ma'lum vaqtgacha infektsiya ajratib turishi mumkin. Bunday odamlar bakteriya tashuvchilar deb ataladi.

Agar bakteriya tashuvchilik 3 oydan kam muddatda to'htasa o'tkir bakteriya tashuvchi, 3 oy muddatdan ortiq davom etsa surunkali bakteriya tashuvchi deyiladi.

Bundan tashqari sog'lom bakteriya tashuvchilar h'am bo'ladi. Ularda kasallik shuncha engil o'tadiki, hech qanday belgilar bilan namoyon bo'lmaydi. Bunday odamlar o'zi sezmagan holda bakteriya ajratadi. Epidemiologik, ya'ni kasallikni tarqatish nuqtai nazaridan bakteriya tashuvchilar kasallik belgilari yaqqol ifodalangan bemorlarga nisbatan havflidir.

CHunki ular o'zini sog'lom hisoblab, boshqalar bilan muomalada bo'ladi kasallik tarqatadi.

Ayrim turdagi hayvonlar asosiy infektsiya manbai hisoblanidgan va ulardan odamga yuqadigan kasalliklar zonzlar deb ataladi. Bo'larga brutsellyoz, toun, kuydirigi, oqsim, manka va boshqalar shular guruhiga kiradi. Kasallik kasal hayvonlardan odamga turli yo'llar bilan yuqishi mumkin. Masalan:

1. Bevosita kasal hayvon tishlanganda, uning go'shtini nimalaganda
2. Kasal hayvon mahsulotlarini iste'mol qilganda
3. Hayvon homashyolari: terisi, juni orqali yuqishi mumkin

Bemor organizmdan ajralishiga va tashqi muhitda saqlanish xususiyatiga qarab kasallik mikroblari sog'lom odamga turli yo'l bilan yuqadi.

1. Havo-tomchi tarqaladi
2. Qantakt yo'li bilan
3. Oziq-ovqat bilan yuqishi
4. Suv orqali tarqalishi mumkin

Ko'pgina yuqumli kasalliklar qon so'ruvchi turli hasharotlar vositasida yuqadi. Kasallikning bunday tarqalishi transmissiya deb ataladi. Turli chivin, isqab topar qanalar, bezgan, qaytalama tif, rikketsiozlarni bemordan sog'lom odamga yuqtiradi.

Kasallik ma'lum joyda alohida kasallanish shaklida bir necha yil davomida bir darajada saqlanib tursa, spodik kasallanish deb ataladi. SHu joyda kasallanishning bir necha marta ko`payib ketishi yoki ilgari uchramagan yangi kasallik bilan ko`p odamlarning birdaniga kasallanishi epidemiya deb ataladi. Bir necha viloyat, respublika va boshqa davlatlar, hatto kit'alarga juda keng tarqaladigan epidemiya pandemiya deb ataladi. YOvvoyi hayvonlar va qushlar orasida kasallik ko`zgatuvchilarning tabiiy rezervuari bo`lgan va ma'lum tabiiy iqlim sharoitda uchraydigan kasalliklar tabiiy manbai kasalliklar deb ataladi.

H'ar qanday urush aholining yashash sharoitlarini va ularning sanitariya epidemiologiya holatlarini yomonlashtirib ommaviy yuqumli kasalliklar tarqalishiga olib keladi, ayniqsa dushman tomonidan bakteriologik qurol ishlatganda. SHuning uchun h'am aholi orasida ommaviy yuqumli kasalliklarni tarqalmasligini oldini olishdir. FMTH ning asosiy vazifalaridan biri bu aholi orasida kasalliklarni kelib chiqishini ogohlantirish va aholining sanitariya holatlarini yaxshilash chora tadbirlarini amalga oshirishdir.

Urush vaqtida sanitariya epidemiologik holatini yomonlashishi imkoniga olib keladi.

a) aholining zichligi uning ovqatlanishini, yuvinish va kir yuvish xizmatlari yomonlashib ketadi.

b) shaharlarda dushman yadro quroli hujmiga havf tug`dirganda suv tarmoqlari va qanalizatsiyalar izdan chiqadi.

v) epidemiyaga qarshi va tibbiy muassasalar ishdan chiqishi mumkin

g) aholi orasida ommaviy sanitariya yo`qotishlar hamda hayvonlar o`limini

d) radiaktiv va zah'arli moddalar hamda bakteriologik vositalar bilan oziq-ovqat mahsulotlari va suv zararlanishi mumkin

z) zararlovchi moddalar va bakteriologik vositalar bilan havo havf tug`dirganda odamlarda immunobiologik funksiyasining pasayishi mumkin

Dushman havf tug`dirganda va tinchlik davrida o`tkaziladigan epidemiyaga qarshi tadbirlar

1. YUqumli kasalliklarning tabiiy o`choklari va ularning tarqalish yo`lini o`rganish

2. Aholini epidemiyaga qarshi himoyalash usullarni mo`qammallashtirish

3. Aholini reja asosida immunizatsiya o`tkazish

4. SHahsiy himoya vositalari va dizenfektsiya, dizensektsiya, deratizatsiya kabi zapas tibbiy vositalarini yaratish

5. Aholini shahsiy va umumiy gigiena qoidalariga o`qitish

6. Epidemiyaga qarshi tibbiy tuzilmalarni jihozlashni tashkillashtirish

7. Dushman bakteriologik vositalar bilan havf tug`dirish mumkinligini o`rganish

8. Dushman bakteriologik qurol qo`llagan sharoitda FMTH ning hamma shahsiy tarkibini ishlashga tayyorlash

SHaharlarda va aholi yashash punktlarida halq ho`jaligi ob'ektlarida epridemiyaga qarshi tadbirlarni o`tkazishni fuqarolar mudofasi boshliqi tashkil qiladi, to`g`ridan to`g`ri rahbariyat bu tadbirlarni o`tkazishni FMTH boshlig`i zimmasiga yuqlaydi.

Epidemiyaga qarshi ahh`olini himoya qilish ishlari ko`pincha doimiy nazorat qilib turish sog`liqni saqlash bo`limlari tomoni katta rol o`ynaydi. Ular muhitning tozaligi suv bilan ta'minlanganlik ishchi va hizmatchilarni ishlash sharoiti va ovqatlanishi va hakoazolarni

nazorat qilib turadilar. Agarda dushman birdaniga yalpi qirg'in qurolini ishlatsa quyidagi bu tadbirlar etarlicha bo'lmaydi.

Bunday sharoitlarda FMTH bir qancha tadbirlarni amalga oshirmog'i kerak, ular qatoriga quyidagilar kiradi

1. SHaharlarda, aholi punktlarida, halq ho'jaligi va doimiy bakteriologik ko'zatishlari tashkil etish

2. Ob'ekt atrofidagi muhitda laboratoriya nazorati va doimiy bakteriologik ko'zatishlarni tashkil etish

3. FMTH ning hamma kuch va vositalarni tayyor qilib qo'yish va shu jumladan aholini epidemiyaga qarshi foydalanadigan vositalarni ham

4. Aholini profilaktik immunizatsiya o'tkazish

5. Aholini epidemiyaga qarshi bir joyga yig'ish va evakuatsiya qilishni takshil etish

6. FM kuch guruhlarining joylashishi va evakuatsiya qilinadigan ah'olini joylashtiradigan joylarda epidemik holat to'g'risida informatsiya yig'ishni tashkil etish

7. Aholi o'rtasida tashviqot ishlarini tezlashtirish

Tinchlik davrida va dushman havf tug'dirish oldidan quyidagi bu tadbirlar FMTH ga dastlabki holatlarini yahshi bilishga yordam beradi va dushman bakteriologik qurol ishlatganda ma'lum darajada sanitariya gigiena holatlarini yaxshilaydi aholi orasida sanitariya yo'qotishlari kamaytirishga olib keladi.

BAKTERIYADAN ZARARLANGAN O'CHOQNI JOYLASHGAN O'RNINI TUGATISH BO'YICHA TADBIRLARI

Tibbiy va boshqa FM hizmatlari bilan BZU ni joylashgan o'rnini tugatish uchun bo'tun kompleks tadbirlar o'tkazilishi kerak.

1. Aholini habardor qilish

Umumiy razvedqaning dastlabki ma'lumotlaridan yoki dushman bakteriologik quroli ishlatilishi mumkinligi haqidagi habarnomadan keyin «HT» signali beriladi. Bunday holatda aholini tezda shahsiy va qollektiv himoya vositalaridan foydalanish, zaralanishdan himoyalani uchun hamma tadbirlarni qabo'l qilmoq kerak

2. Bakteriologik razvedka o'tkazish

Zararlangan tumanda epidemiolgik analiz qilinadi, ya'ni havodan, suvdan, tuproqdan proba yig'iladi, o'lgan kemiruvchilarni yig'ib keyinchalik ularni SES laboratoriyasiga va epidemiyafga qarshi ko'chma otryadga olib kelishdir. Olib kelingan probalarni analiz qilib kasallik ko'zgatuvchi qaysi turi qo'llanilganligi va zararlanish chegarasi aniqlanadi.

3. Krantin va observatsiya tashkil etish

Qarantin bu-shikastlanish o'chog'ida yuqumli kasalliklar tarqalib ketishini oldini olish uchun, hamda shikastlanish o'chog'ining o'zini ham tugatish uchun o'tkaziladigan tadbirlar sistemasidir.

Observatsiya-infeksiyaning boshqa rayonlarga tarqalib ketishining oldini olish maqsadida o'tkaziladigan mahsus tadbirdir.

Observatsiyaning asosiy vazifasi o'z vaqtida yuqumli kasalliklarni paydo bo'lishini yoki tarqatuvchi mikroblarni aniqlab kasallik tarqatmaslik maqsadlarida ularni tugatish uchun shoshilinch tadbirlarni qabo'l qilish va sababalarini o'rganish

4. Aholini to'la sanitariya qayta ishlashdan o'tkazish

Bu maqsadda bo'tun bor bo'lgan kommunal-tehnika xizmat vositalari qo'llaniladi: dush, avtomobilda dizinfektsion kameralar, sanitariya ruhsatnomasi va boshqalar

5. Kasalliklarni aktiv aniqlash

Kasalliklarni aniqlash uchun sanitariya navbatchilari aholini kuniga 2 marta so'roq va temperaturasi aniqlash yo'li bilan amalga oshiradi. BZU da 1500 gacha kishini bitta sanitariya navbatchisi xizmat ko'rsatadi.

Agarda shubhali yuqumli kasallikni va kasallarni aniqlaganda, sanitariya navbatchisi bu to'g'risida uchastka vrachiga habar beradi va shuning rahbarligi ostida ishlaydi.

Uchastkoviy vrach darhol kasallanish bor bo'lgan joyga borib kasalni ko'radi va shu joyni o'zida zarur bo'lgan chora-tadbirlarni ko'rib uni hospitalizatsiya hamda o'choqda dezinfektsiya ishalarini takshil etadi.

Hamma poliklinika muassasalari kasal qabo'l qilishni to'xtatadi, hodimlar ularni kazarma o'tkazadi.

Hamma bor bo'lgan kasallarni uyga vrach chaqirishni sanitariya navbatchilari amalga oshiradi. Har bir sodir bo'lgan yuqumli kasallik haqida vrach SES yoki poliklinika bosh vrachiga habar berishi kerak.

Kvartira o'choqlarini, hududni, bino va kiyim-kechaklarni zararsizlantirish.

Kvartira o'choqlarini zararsizlantirish kvartiralarida joriy va ohirgi dizinfektsiya o'tkazish yo'lini tibbiy xizmat kuchlari bilan qaerda yuqumli kasallik aniqlangan kvartiralarida amalga oshiriladi. Zararlangan ob'ektlardan kasallik ko'zgatuvchi mikroblarni va ularning toksinlarini yo'qotish dizinfektsiya deyiladi. Bu fizikaviy va kombinatsiyalashgan usullar bilan amalga oshiriladi.

7. Dizinfektsiya va deratizatsiya o'tkazish.

Zararli hashorotlarni yuqumli kasalliklarni tarqatuvchi pashsha, chivin, qana, iskabotlar, bit va boshqalarni yo'qotish dezinfektsiya deb ataladi. Ular kimyoviy va fizikaviy usullarni qo'llashda foydalaniladi.

Bir qator yuqumli kasalliklarning tarqalishiga sabab bo'ladigan kemiruvchi hayvonlar (kalamush, sichqon, yumronqoziq, ko'shoyoo va boshqalarni) yo'qotish usuli deratizatsiya deyiladi. Bunda mehnaik va kimyoviy usullarini qo'llaniladi.

8. Oziq-ovqat mahsulotlari va suvni zararsizlantirish.

Oziq-ovqat mahsulotlarini zararsizlantirish uchun savdo va ovqatlanish xizmati, suvni zararsizlantirish uchun injenerlik xizmatlari amalga oshiradi.

Oziq-ovqat mahsulotlarini va suvni zararsizlantirishni nazorat qilish hamda ekspertiza qilish uchun tibbiy xizmat amalga oshiradi.

9. Sanitariya va sog'lom turmush tarzini targ'ibot qilish ishlari

Bu ishlarni amalga oshirish uchun radio, televideniya, ro'znoma va hokozolarni sanitariya va sog'lom turmush tarzini targ'ibot qilishda keng va samarali o'tkazish uchun qo'llaniladi. Buning uchun FMTH boshlig'i mahalliy hokimiyat bilan testni amalga oshirish

kerak. U bu ishlar uchun reja to'zib SES bosh vrachini diqqatini qaratishi kerak, ya'ni suhbat testi, statyalar, varaqlarni to'zishni amalga oshirish kerak. FMTH ko'milgan o'liklarni nazorat etishni amalga oshirish kerak.

BZUlarda epidemiyaga qarshi tuzilmalar ishini tashkil etish.

Epidemiyaga qarshi ko'chma otryadi (EKKO-PPEO) va epidemiyaga qarshi ihtisoslashtirilgan brigadalarning (EKIB-SPEB) zararlangan o'choqda, ularning ishiga rahbarlik qilish, shu hududda ishlayotgan shahar tumani FMTH boshliqlarni amalga oshiradi. Bu tuzilmalar vazifa olishadi, ya'ni unda ko'rsatma bo'lishi kerak:

a) qaysi hududda va qanaqangi miqdoradgi aholini o'rtasida epidemiyaga qarshi tadbirlarni o'tkazishni tashkil qilmoq zarur

b) qaysi ob'ektlarda yoki aholi yashash punktlarini mahsus nazorat ositiga olish ko'zda to'tiladi

v) qaysi tuzilmalar va davolash muassasalari bilan qanday savollar bo'yicha o'zaro harakatni tashkil etish kerak bo'ladi

g) taqsimlanish muddati va joyi

d) habar berish muddati va tartibi

Epidemiyaga qarshi tuzilmalar boshqarmasi telefon orqali epidemiyaga qarshi ko'chma otryadlar radio orqali amalga oshiriladi.

Alohida tuzilmalarga (EKKO va EKIB) yuqlatiladi:

1. BTYOKO uslubiy yordamni oshirish va tashkil etish

2. BTYOK dehinfeksiyalovchi, dezinfektsiyalovchi, deratizatsiyalovchi vositalar bilan ta'minlash

3. BTYOK ga tashuvchi kasallarni to'la sanitariya qayta ishlash tadbirini o'tkazish uchun texnikalar ajratish

4. Kasallarni va boshqa materiallarni, aniqlash uchun o'zida bakteriologik laboratoriya analizi o'tkazish

5. BTYOKO ni spetsifik profilaktika vositalari (vaktsina, anatoksin, sывarotka, bakterifaglar) bilan ta'minlash.

SHunday qilib VZU da tibbiy tuzilmalar ishi FMTH boshliqi va uni shtabining o'zaro ta'siriga asoslangan holda tuziladi.

Undan tashqari EKKO, EKIBri savdo va ovqatlanish hizmatiga juda katta yordam ko'rsatadi, ya'ni ular shubhali bo'lgan oziq-ovqat mahsulotlarini va bu mahsulotlarni zararsizlantirilgandan keyin analiz o'tkazib ekspertizaga beradi ya'ni u erda aholi shu oziq-ovqat mahsulotlarini iste'mol qilish-qilmasligi to'g'risida hulosa chiqarish to'g'risida EKKO, EKIB oziq-ovqat magazinlarini, FM tuzilmalari ishini, aholini suv bilan ta'minlashni, zararlangan oziq-ovqat mahsulotlarini yo'qotish oziq-ovqat mahsulotlari va ularni to'g'ri tashishini nazorat qiladi. Tibbiy hizmat boshliqi va har bir tuzilmalar va muassasalar boshliqlari qo'yilgan vazifalarni bajarish uchun javogarligni o'ziga oladilar.

Ma'ruzaning ta'minlanishi:

-Mavzu bo'yicha savollar

-Mavzu bo'yicha shemalar

Mavzu bo'yicha nazorat savollari:

- bakteriologik qurol va uni o'ziga hos tomonlarini tushuntiring
- tinchlik vaqtida olib boriladigan epidemiyaga qarshi tadbirlarni tushuntiring
- harbiy sharoitda olib boriladigan tadbirlarni ayting
- qarantin va observatsiya deganda nimani tushunasiz
- biologik shikastlanish o'chog'ida qanday qutqaruv ishlari olib boriladi va kim olib boradi

Asosiy va qo'shimcha adabiyotlar: 1, 2, 3, 4, 5 6

Amaliy mashg'ulot №15

Mavzu: Tibbiyot muassasalarida va FM tuzilmalarini tibbiyot vositalari bilan ta'minlash

Mashg'ulot maqsadi:

- talabalarga Fuqarolar muhofazasi tibbiyot xizmati sistemasida tibbiy ta'minotni tashkil qilishni tushuntirish va o'rgatish

Mashg'ulot vazifasi:

- talabalarda FMTH tuzilmalari va muassasalarini o'z vaqtida tibbiy ta'minlashga ma'suliyatini shakllantirish
- tibbiy ta'minotni tashkil qilish bo'yicha bilim, malaka qobiliyatlarini mustahkamlash

Kutilayotgan natijalar: talabalar amaliy mashg'ulot o'tgandan keyin bilishlari kerak:

- FMTH tarkibida tibbiy ta'minotni tashkil qilishni
- FMTH muassasa va tuzilmalari uchun kerak bo'ladigan tibbiy vositalarga zayovkalar tayyorlash va berishni
- kerak bo'ladigan tibbiy vositalar miqdorini hisoblashni
- tibbiy ta'minotni boshqaruv organini asosiy vazifalarini

Mavzuda qo'rib chiqiladigan savollar:

- FMTH da tibbiy ta'minotni tashkil qilishning asosiy printsip va vositalari
- tibbiy ta'minotni boshqaruv organi
- FMTH uchun kerak bo'ladigan mulklar turi va ularni manbaalari
- tinchlik vaqtida FMTH tuzilmalarini tibbiy ta'minlashni tashkil qilish
- jarohatlanganlarga tibbiy yordam qo'rsatish bilan birga ishlatilgan mulklarni o'rnini to'ldirishni tashkil qilish

- qarantin sharoitda tibbiy ta'minotni o'ziga hos tomonlari
- zayavkalar berish va tibbiy mulklarni olish tartiblari

Amlaiy mashg'ulot rejasi:

- talabalarni darsga tayyorgarligini tekshirish-20 daqiqa
- talabalarni bilim darajasini tekshirish-50 daqiqa
- o'qituvchini mavzuni yakunlashi-25 daqiqa

Mashg'ulotni o'tkazish joyi: kafedra auditoriyasi

O'qituvchini mavzuni asoslashi

Fuqorolar muhofazasi tibbiyot hizmatida tibbiy ta'minotni tashkil qilinishi va faoliyati quyidagi asosiy h'olatlarga asoslanadi:

-Tibbiy ta'minotni tashkil qilinishi FMTH ning tarkibiga va vazifalariga mos kelishi kerak

-FMTH shikastlanish o'chog'ida bo'lishi mumkin bo'lgan katta sanitar yo'qotishlar va bir qator davolash profilaktika va epidemiyaga qarshi tadbirlarni olib borish kerakligini h'isobga olgan h'olda tibbiy vositalarni zapasini yaratishi kerak

-FMTH ning tibbiy ta'minotini tashkil qilish sog'likni saqlash sistemasida faoliyat qo'rsatayotgan tibbiy ta'minot tashkilotiga mos kelishi kerak.

Mana shu h'olatlarga mos h'olda FMTH da tibbiy ta'minotni boshqarish organi tashkil qilingan va unga quyidagi vazifalar yuklatilgan:

-Tibbiy ta'minotni boshqarish organiga aptekboshqaruvni va tibbiy texnika boshqaruvini h'am birlashtirish kerak. Bu boshqaruv organlari ihtiyorida apteka, sklad, baza va magazinlar bo'lishi kerak.

-Tibbiyot tuzilmalari va muassasalarini qon va uning preparatlari bilan ta'minlash uchun institotlar, qon quyish markazlari, bo'limlari jalb qilinadi.

-Apteka boshqaruvi FMTHni tuzilmalari va muassasalarini dorilar, instrumentlar, bog'lov materiallari va boshqalar bilan ta'minlashiga javobgar h'isoblanadilar.

FMTH muassasalarini tibbiy jihozlari, apparatlar, pribor ularni o'rnatish va remonti bilan ta'minlash tibbiy texnika boshqaruvi zimmasiga yuklatiladi.

FMTH ning tibbiy tuzilma va muassasalarini aloqa vositalari, radiatsion va kimyoviy razvedka asboblari va boshqa mahsus vositalar bilan ta'minlash FM shtabining FMTH shtabiga arizasi orqali amalga oshiriladi.

Tibbiy ta'minotga rah'barlik qilish

-Respublikada-aptekboshqaruv va tibbiy texnika nachalniklari, respublikada FMTH nachalnikining tibbiy ta'minot bo'yicha yordamchilari.

-Viloyatda – FMTH nachalnikining erdamchilari bo'lgan aptekboshqaruvi va tibbiy texnika boshqaruvining zimmasiga yuklatiladi.

-Shah'ar va rayonlarda shahar yoki rayon aptekalarining mudirlari ular o'z navbatida shah'ar, rayon FMTH nachalnikining yordamchilari h'isoblanadilar.

-FMTHning muassasalarida va tuzilmalarida apteka nachalniklari, apteka nachalniklari tayinlanmagan tuzilmalarda tuzilma nachalnikining buyruqi bilan tayinlangan kimsa javobgar bo'lishi mumkin.

Tibbiy vositalar bilan ta'minlashni boshqaruv organining asosiy vazifalari:

-H'arbiy sharoitda FMTH muassasalarini va tuzilmalarini tibbiy ta'minlash planini ishlab chikish

-FMTH muassasalari va tuzilmalari olib boradigan davolash-evakuatsiya, sanitariya gigienik, epidemiyaga qarshi tadbirlarida tibbiy vositalarga bo'lgan talabni aniqlash.

-FMTH ning tabel vositalarini to'plash, saqlash va tibbiy vositalar zapaslarini o'z vaqtida yangilash va jarohatlanganlarga tibbiy yordam ko'rsatish bilan birga ularni to'ldirish

-Tibbiy mulklarni yalpi qirg'in qurolliridan h'imoya qilishni tashkil qilish

-FMTH muassasalarini va tuzilmalarini shikastlanganlarga yordam ko'rsatish davomida tibbiy vositalar bilan ta'minlash.

-FMTH muassasalari va tuzilmalari hodimlarini tibbiy vositalardan to'g'ri foydalanish va ularni asrash to'g'risida o'qitish.

-H'isob kitob ishlarini olib borish.

Tabel mulklar – bu ma'lum vaqt ichida bir tuzilmani ishini ta'minlash yoki ma'lum miqdordagi jarohatlanganlarga ma'lum hajmda tibbiy xizmat ko'rsatish uchun muljallangan mulklar.

H'ar bir tabel mulklar predmetlar ro'yhatidan va ularni miqdoridan iborat bo'ladi. Predmetlar o'z navbatida ularni nimaga mo'ljallanganligiga qarab turlarga va guruhlariga bo'linadi. Mn: og'riq qoldiruvchi, qon to'htatuvchi.

FMTH muassasalari va tuzilmalarining tabel mulklari shu tuzilmalarning qanday ish bajarishga mo'ljallanganligi, ularning tarkibi va vazifalaridan kelib chiqqan h'olda belgilanadi.

FMTH muassasalari va tuzilmalari uchun kerak bo'ladigan h'amma mulklar tibbiy, sanitar-ho'jalik va mahsus mulklarga bo'linadi.

-Tibbiy mulklarga dorilar, bog'lov vositalari, biopreparatlar, dezinfektsiyalovchi vositalar, instrumentlar, tibbiy apparaturalar, parvarishlash predmetlari, laboratoriya, apteka mulklari, tibbiy va sanitariya texnikalari kiradi.

-Sanitar-ho'jalik mulklariga choyshablar, halat, tapochka, mebel oshhona idishlari, oshhona jihozlari kiradi.

-Mahsus mulklarga radiatsion va kimyoviy razvedka asboblari, yuqori nafas yollari va terini himoyalash vositalari, aloqa vositalari, injenerlik va yonginga qarshi vositalar kiradi.

Tibbiy mulklar o'z navbatida bo'linadi: ishlatib yuboriladigan va inventar mulklarga. Ishlatib yuboriladigan mo'qlarga dorilar, biopreparatla, qon preparatlari, bog'lov iplari, ignalar kiradi, bular berilgandan keyin darov hujjat chiqarilib yuboriladi.

Inventar mulklarga apparatlar, kabinetlar jihozlanishi, priborlar, hirurgik instrumentlar kiradi. Bular belgilangan ishlash muddatini h'isobga olgan h'olda texnik h'olatini bah'olagandan keyin spisat qilib yuboriladi.

Sifatiga qarab h'amma inventar mulklar 4 kategoriyaga bo'linadi:

-1 kategoriyaga yangi ishlatilmagan mulklar

-1 kategoriyaga bular ishlab turgan yoki ishlagan, tuzatilgan. Bu kategoriyaga yana muassasa yoki tuzilmada to'zati bo'ladigan remont talab qiladigan inventarlar, shuningdek o'rtacha va kapitalniy remondan chiqqan inventarlar h'am kiradi.

-3 kategoriyaga bunga mahsus ustahonalarda remont talab qiladigan inventarlar kiradi.

-4 kategoriyaga yaroqsiz h'oldagi, tuzatish ekonomik tomondan zarar bo'ladigan h'olatdagi inventarlar kiradi.

FMTH mulklariga quyidagi talablar qo'yiladi:

-Komplekt bo'lishi kerak-bu h'amma mulklarni (dorilar, instrumentlar, bog'lov materiallarini) funksional bo'linishiga qarab guruhlarga ajratish. Komplekt ma'lum bir miqdorda shikastlangshanlarga tibbiy yordam berish uchun, jihozlar ma'lum bir funksional kabinet uchun mo'ljallaniladi.

-Mustahkam bo'lishi kerak, ular transportga yuklaganda tushirganda, bir qancha vaqt olib yurganda ishga yaroqli bo'lishi kerak.

-Past yoki yuqori temperaturaga chidamli bo'lishi kerak .

-Germetik epik bo'lishi-mulk himoyalangan bo'lishi kerak. Radiaktiv moddalar, bakteriologik vositalar, zah'arlovchi birikmalar, chang tushmaydigan bo'lishi kerak. Tozalashga chidamli bo'lishi kerak.

FMTH muassasalari va tuzilmalari uchun mulklarning manbalari:

-FMTH skladida saqlanadigan mulklar

-H'arbiy vaqtlarda ishlatish uchun davolash muassasalaridan keladigan mulklar

-Sanitar ho'jalik mulklari

-kundalik ishlatiladigan mulklar

-FM shtabi orqali keladigan mulklar

Mashg'ulotni ta'minlanishi:

-mavzu bo'yicha jadvallar

-mavzu bo'yicha shemalar

Mavzu bo'yicha nazorat savollari:

-tibbiy ta'minotni tashkil qilish

-tibbiy ta'minotni asosiy vazifalari

-tibbiy mulklar turlari va manbaalari

-tabel mulklarni ayting

-tibbiy mulklarni tushuntiring

-FMTH mulklariga quyiladigan talablarni tushuntiring

-inventar mulklar nechta kategoriyada bo'ladi

Asosiy va qo'shimcha adabiyotlar: 1,2,3,4,5,6.

Amaliy mashg'ulot № 16-17

Mavzu: Fuqarolarni FM va favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish sohasidagi o'qishlarini tashkil qilish.

Mashg'ulot maqsadi:

- talabalarga FM bo'yicha olib boriladigan o'qitishni ah'amiyatini tushuntirish
- talabalarga FM bo'yicha o'qitishni tashkil qilishni tushuntirish

Mashg'ulot vazifasi:

- talabalarda FM bo'yicha o'qitishni ah'amiyati to'g'risida his-tuygularini shakllantirish
- talabalarga o'qitish shakllari va qoidalarini o'rgatish

Kutilayotgan natijalar: talabalar amaliy mashg'ulot o'tgandan keyin bilishlari kerak:

- ah'olini va FM tuzilmalarini shahsiy tarkibini siyosiy-tarbiyaviy, ruhiy jihatdan tayyorlashni olib borish muhim ekanligini to'g'ri tushunishni
- yuqori darajadagi ah'loqiy-siyosiy sifatlarni tarbiyalashni

Mavzuda ko'rib chiqiladigan savollar:

- FM tuzilmalari shahsiy tarkiblari bilan siyosiy ishlarni olib borish va asosiy vazifalari
- siyosiy-tarbiyaviy ishlarini olib borishni shakl va usullari
- FM ning tibbiy tuzilmalarida siyosiy tarbiyaviy ishlarni rejalashtirish
- tuzilmalar komandirlarning siyosiy qisim bo'yicha o'rinbosarlarning ishlari
- FM tuzilmalarida psixologik tayyorgarlikni tashkil qilish

Amaliy mashg'ulot rejasi:

- talabalarni darsga tayyorgarligini tekshirish-10 daqiqa
- talabalarni bilim darajasini tekshirish-60 daqiqa
- o'qituvchini darsni muhokama qilishi va yakun yasashi-20 daqiqa

Mashg'ulotni o'tkazish joyi: kafedra auditoriyasi

O'qituvchini mavzuni asoslashi

Zamonaviy urushlarda davlatning hayot faoliyatini hal qilish ko'pincha ah'olini moddiy boyliklarni va ishlab chiqarishni yalpi qirg'in quollaridan himoya qila bilishiga bog'liq bo'ladi. SHuning uchun h'am tinchlik va h'arbiy h'olatlarda rahbariyatni fuq'orolar muhofazasini, mamlakatning h'amma ah'olisiini ta'sirga tayor qilib qo'yish kerak bo'ladi. Bunday ishlarni olib borishda asosiy rolni umumdavlat mudofaa sistemasining tarkibiy qisimi fuqorolar muhofazasi o'ynaydi. Yalpi quollardan himoyalani uchun ah'olining barcha guruhlarini jalb qilinadi. Bular: qolhozchilar, hizmatchilar, talabalar, o'quvchilar va ishlamaydigan ah'oli bo'lishi mumkin.

O'qitish shakllari va printsiplari

Fuqorolar muhofazasi olib boradigan tadbirlari orasida muhim o'rinni ah'olini fuqorolar muhofazasi bo'yicha o'qitish tashkil qiladi. Ah'olini o'qitishning tashkiliyot printsiplaridan muhimi bu sistemaning ilmiyligidir. O'qitish ah'olini h'alq ho'jaligi ob'ektlarini yalpi qirgin qurollaridan h'imoya qilish, bahtsiz hodisalar, yirik avariya, favqulodda vaziyatlarni bartaraf qilish bo'yicha olib boriladi.

Yana bir muhim printsiplaridan o'qitishni ongli ravishda faol olib borish, bunda o'qitish qo'rg'azmali, sistemali, uzluksiz va kompleks h'olatda olib borilishi kerak.

O'qitishning asosiy shakllari: o'rgatish, trenirovka qilish, amaliy mashg'ulotlar olib borish, guruh' mashqlari, ma'ruzalar, seminarlar va mustaqil ishlar. O'qitishda h'amma ah'oli shartli ravishda guruh'larga taqsimlaniladi va h'ar bir guruh uchun aloh'ida o'qitishni olib borish shakllari va tayyorgarlik hajmi belgilanadi.

Ah'olini o'qitish territoriya ishlab chiqarish printsiplarini h'isobga olgan h'olda tashkil qilinadi. Mn: moddiy ishlab chiqarish bilan band bo'lgan ah'oli ish joyida, o'qiydigan yoshlar o'qish joyida, hech qaerda ishlamaydigan ah'oli yashash joyi bo'yicha o'qitiladi. O'qitish h'alkq ho'jaligi ob'ektlari, shah'ar, rayon, viloyat, o'lka, respublika fuqorolar muhofazasi nachalniklarining rahbarligi ostida amalga oshiriladi.

Bugungi kunda ah'olining h'amma kategoriyalarini o'qitish uchun qo'llanilayotgan h'ar hil shakl va usullar fuqorolar muhofazasini murakkab h'arbiy sharoitlarda tadbirlarni bajarish uchun tinchlik vaqtda tayyorlanishga imkon yaratadi.

O'qitish mashg'ulotlarini tashkil qilish, olib borish usullariga binoan ah'olii quyidagi asosiy guruh'larga bo'linadi:

- Fuqorolar muhofazasi rahbariyat tarkibi
- Fuqorolar muhofazasi h'arbiy bo'lmagan tuzilmalarining shahsiy tarkibi
- Tuzilmalarda bo'lmagan ishchilar, qolhozchilar, hizmatchilar
- Ishlab chiqarish bilan band bo'lmagan ah'oli
- O'quvchi yoshlar bular: vuzlvr talabalari, tehnikumlar, PTU, o'rta maktab o'quvchilari.

Rahbarlar va nachalniklar tarkiblarini tayyorlash

Fuqorolar muhofazasi vazifalarining muvafaqiyatli bajarilishi ko'p vaqtlarda rahbarlarning nazariy va amaliy tayyorgarlik darajalariga h'am bog'liq bo'ladi. Rah'bar shahslarning FM bo'yicha tayyorgarligi fuqorolar muhofazasi qurslarida, o'quv muassasalarida ishlab chiqarishdan tortib olib, shuningdek ish vaqtlaridan tashqari vaqtlarda olib boriladi.

O'qitishda muhim o'rinni kurs tayyorgarligi egallaydi. Fuqorolar muhofazasi qurslari Respublikada, o'lkada, viloyatda, shah'arda, rayonda, bir qator ministrliklarda tashkil qilinadi.

Kursda o'quv jarayoni tashkiliy va uslubiy ishlar Respublika fuqorolar muhofazasi nachalniklarining respublika fuqorolar muhofazasi kurslari to'g'risidagi nizomda kelitirilgan talablar asosida olib boriladi.

Fuqorolar muhofazasi qurslari bilan bir qatorda malaka oshirish o'quv dasturlarida h'am rah'bariyat, nachal'niklarni h'am tayyorlaniladi. Bu o'quv muassasalarida FM bo'yicha o'qitish muddati bog'liq h'olda 20-40 soatni tashkil qiladi.

Gruppa bilan mashg'ulotlarni shu obekt nachalnigi uning muovini yoki FM shtabining ishchilari, shuningdek yuqoridagi FM shtablarining nachalniklari olib borishlari mumkin. Tuzilmalarning nachalniklarini FM bo'yicha tayyorlash umumiy va mahsus turda olib boriladi. Umumiy tayyorgarlik ishchilarni, hizmatchilarni, kolhozchilarni FM bo'yicha tayyorlash dasturi bo'yicha ish vaqtidan tashqari vaqtlarda olib boriladi.

Mahsus tayyorgarlik halq ho'jaligi obektlarida fuqorolar muhofazasining h'arbiy bo'lmagan tuzilmalarida mahsus tayyorlash dasturi asosida ish vaqtlarida olib boriladi. Bulardan tashqari h'ar bir rah'bar hodim respublika FM nachalnikining ko'rsatmalariga binoan respublika, o'lka, viloyat, rayon, shah'arlarda o'quv yili boshida olib boriladigan 2-3 kunlik o'quv uslubiy yiginlarda tayyorgarliklan o'tadilar

Fuqaro muhofazasining h'arbiy bo'lmagan tuzilmalarini tayyorlash

H'arbiy bo'lmagan tuzilmalarning shahsiy tarkiblarini FM bo'yicha o'qitish to'g'ridan to'g'ri halq ho'jaligi ob'ektlarida ma'lum dastur asosida amalga oshiriladi.

Tuzilmalarni shahsiy tarkibini o'qitish umumiy va mahsus tayyorlash dasturi asosida olib boriladi. Umumiy tayyorlashda ishchilar, qolhozchilar va hizmatchilarni FM bo'yicha tayyorlash dasturi bilan tanishadilar.

Mashg'ulot tuzilmalarga kirmagan ishchi, hizmatchi va qolhozchilar bilan ish vaqtidan boshqa vaqtlarda tashkil qilinadi. Umumiy tayyorgarlik mashg'ulotlarini, mahsus tayyorgarlik mashg'ulotlarini mahsus tayyorlangan rah'barlar olib boradilar va tibbiy mavzular bo'yicha tibbiyot hodimlari olib boradilar.

Mahsus tayyorgarlik jarayonida tuzilmalarning shahsiy tarkiblari o'zlarining mulklari va jihozlarini ishlash texnikasi, bu texniqani qo'llash usullari va h'ar hil h'olatlarda ishlatish xususiyatlari bilan tanishib chiqadilar. Mashg'ulotlar shu tuzilmalarning komandiri tomonidan ish vaqtida va ishdan bo'sh vaqtlarda olib boriladi.

Umumiy tayinlangan tuzilmalarning o'qishiga rah'barlik qilishga shtab nachalniki yoki umumiy tayinlangan tuzilmalarning komandirlari tayinlanadilar. O'quv mashg'ulotlarida shahsiy tarkib quyidagi bilim va ko'nikmalarni egallashi kerak; asbob va instrumentlar, texnikalar bilan ishlash amallarini, jarohatlanganlarni izlash, tortib olish va birinchi tibbiy yordam ko'rsatish amallarini mukammal o'rganishi, shuningdek kechiktirib bo'lmaydigan avariya kutqaruv ishlarini aniqlashni bilishi kerak.

Tuzilmalarda turmaydigan ishchilar, qolhozchilar, hizmatchilarni o'qitish ishdan bo'sh vaqtlarda halq ho'jaligi obektida FM tayyorlash dasturi asosida olib boriladi. Mashg'ulotlar ishlab chiqarishga oid bo'lgan printsipl asosida: tseh, bo'lim, uchastka va boshqa tarkibiy qisimlar bo'yicha olib boriladi.

Maksad: Himoyalani va individual shahsiy himoya vositalarini qo'llashda ma'lum hajmda bilim va ko'nikmaga ega bo'lish.

Ishlamaydigan ah'olini o'qitish ishlab chiqarishda va hizmatda bo'lmagan ah'oli uchun tuzilgan dastur asosida olib boriladi. O'qitish yashash joylarida suhbat va amaliy mashg'ulot shaklida olib boriladi. Mashg'ulotlarni ofitserlar, zapasdagi serjantlar, FM aktivistlari, qishloq joylarida bo'lsa, FM bo'yicha tayyorgarlikdan o'tgan 9-10 sinf o'quvchilari olib boradilar.

Bu kategoriya o'quvchilari quyidagilarni o'zlashtirib olishlari kerak: hozirgi zamon qurollridan saqlanish usullarini va vositalarini, FM ning habar berish signallari qanday

bo'lishini, shahsiy himoya vositalaridan foydalanish qoidalarini, shuningdek o'ziga va o'zaro yordam berish amallarini bilishlari kerak. Nachalniklar va FM shtablari o'qitishni va mashg'ulotlar o'tkazishni sistemali ravishda nazorat qilib turishlari lozim.

Eshlarni o'qitish ma'lum muddat va hajmda reja va dastur asosida olib boriladi. Mashg'ulotlarni FM kafedrasini o'qituvchilari, h'arbiy rahbarlari olib boradilar. Studentlar FM ni yuqori qo'rsda 1 yil mobaynida o'tadilar. Bu vaqtda ular yalpi qirgin qurollaridan saqlanish usullarini h'arbiy sharoitda, halq ho'jaligi ishini oshirish yollarini, SNAVR o'tkazish yollarini, shuningdek FM tadbirlarini amalga bajarishga taerlanish bilan birga h'arbiy bo'lmagan FM tuzilmalari va hizmatlari nachalniklari sifatida bu tadbirlarga rahbarlik qilishga h'am tayyorlanadilar.

Fuqorolar muhofazasi bo'yicha ob'ekt trenirovkalari

Ob'ekt trenirovkalari halq ho'jaligining kichik obektlarida va o'quv yurtlarida olib boriladi va ularni h'arbiy sharoit vaqtlarida faoliyat qo'rsatishlari uchun tayyorgarlikning eng yuqori formasi h'isoblanadi. Obekt trenirovkalarining muddati respublika FM nachalnigining direktivalariga muvofiq o'quv yiliga belgilanadi.

FM bo'yicha o'quv tadbirlarini olib borishda asosiy etiborni ah'loqiy, siyosiy va psih'ologik tayyorgarlikka qaratish kerak. Ah'oliga FM bo'yicha o'quv tadbirlarini olib borganda buni umumiy tayyorgarlikning bir qisimi eqanligin esda tutish kerak.

Mashg'ulotning ta'minlanishi:

- mavzu bo'yicha shemalar
- mavzu bo'yicha jadvallar

Mavzu bo'yicha nazorat savollari:

- FM tuzilmalarida siyosiy ishlarini tashkil qilish va asosiy vazifalarni ayting
- FMning tibbiy tuzilmaplarida siyosiy tarbiyaviy ishlarni tashkil qilish va olib borishni tushuntiring
- siyosiy qisim bo'yicha komandir o'rinbosarining asosiy vazifalarini ayting
- ruh'iy tayyorgarlik deganda nimani tushunasiz

Asosiy va qo'shimcha adabiyotlar: 1,2,3,4,5,6

Asosiy adabiyotlar:

1. Zavyalova V.N. Grajdanskaya oborona. – Moskva. – 1989.
2. Mamatov I.I. Harbiy toksikologiya va tibbiy muh'ofaza. - 1997.
3. Artamonov V.I. Voennaya toksikologiya i zashita ot yadernogo i himicheskogo orujiya. - 1988.
4. Balenko E.D. Leksi po grandanskoy oborone. – Moskva. - 1969.

Qo'shimcha adabiyotlar:

5. Pirko A.V., Vorobyov F.M. Orujie massovogo porajeniya i sposobi zashiti ot nego. - Moskva. – 1989.
6. Grajdanskaya oborona .Pod red. Altunina A.T. – M. Voenizdat, 1984. – 192 str.

